

पहिलो परिच्छेद

शोध-परिचय

१.१ विषय परिचय

लोकगीत मानव विकासको संगसंगै उनीहरूको विविध पक्षहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, चालचलन दुःख-सुख, हर्ष-पीडा, आशा-निराशा, उत्साह, उमङ्ग, प्रेम प्रसङ्ग, मनोविज्ञान आदिको अभिव्यक्त गर्ने सशक्त माध्यम हो । साहित्यमा प्रमुख रूपमा रहेको विधा लोकगीतलाई लिखित साहित्य र लोकसाहित्यको साहित्यको पुरानो विद्धान र स्तम्भका रूपमा लिइन्छ । कुनै पनि समाजको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक अवस्था, चेतनास्तर, भोगाइ, समस्याहरू व्यक्ति पक्षका प्रेमप्रसङ्ग र मनोविज्ञानका बारेमा जिज्ञासा हुन्छ भने सम्बन्धित समाजका प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गर्न अति वाञ्छनीय हुन अर्छ । लोकगीत लोकको विशुद्ध इतिहास, सिङ्गो वर्तमान, र भविष्यको सूचक पनि हो । लोकले प्राकृतिक सौन्दर्य र विभिन्न प्रसङ्गका प्रेरणाले, उक्त कुराहरूलाई प्रभावकारी रूपमा लोकगीतका माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्दछन् ।

नुवाकोट जिल्ला नेपाल अधिराज्यको पाँच विकास क्षेत्र मध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने एउटा पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला राजधानी काठमाडौंको उत्तरी सिमाना संग जोडिएको छ । यस जिल्लाका पूर्वमा सिन्धुपाल्चोक पश्चिममा धादिङ र दक्षिणमा काठमाडौं र धादिङ जिल्ला पर्दछन् । भौगोलिक स्थिति अनुसार यो जिल्ला ८४°५८' पूर्वदेखि ८५°३०' पूर्वदेशान्तर तथा २७°४८' उत्तरदेखि २८°६' उत्तर अक्षांशभित्र पर्दछ र यस जिल्लाको क्षेत्रफल ११२१ वर्ग कि.मि. छ । यस जिल्लामा जम्मा ६१ गा.वि.स र एक नगरपालिका रहेका छन् । यो जिल्ला समुद्र सतहबाट ४५७ मीटरदेखि ५१४४ मिटर उचाइमा छ । नेपाल एकीकरणपूर्व यस क्षेत्रमा विभिन्न नौ ओटा कोटहरूको स्थापना भएको र यी सबै ठाउँको प्रशासन व्यवस्था पनि एकै ठाउँबाट गरिन्थ्यो । यस जिल्लाका बेलकोट, मालाकोट, धुवाकोट, भैरमकोट, कालिकाकोट, सल्यानकोट, धैवुङकोट, प्यासकोट, सिमलकोट गरी नौ ओटा कोटहरूबाट यस ठाउँको नामकरण नुवाकोट हुन गएको हो भन्ने जनश्रुति छ । नौ ओटा किल्लाहरू वा कोटहरूको सङ्गम भूमिका रूपमा प्राचीन कालदेखिनै नवकोट, नुवकोट्य, नवक्वाय, नौकोटबाट क्रमसः अपभ्रंशहुँदै हालको नुवाकोट नामकरण भएको मानिन्छ ।

नुवाकोट जिल्ला राजधानीसँग जोडिएको एक प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक, जातीय आदि विविधताले भरिएको जिल्ला हो । यहाँको समाजमा बाहुन, क्षेत्री, राई, नेवार, कुमाले, ठकुरी, सार्की आदि जातका मानिसहरू बस्दछन् । यहाँको जातीय विविधता अनुसार हिन्दू, बौद्ध, इस्लामजस्ता विभिन्न धर्म मान्ने मानिसहरू रहेका छन् । त्यस्तै विभिन्न जातजाति अनुसार भाषिक विविधता पनि पाइन्छ । सामाजिक प्रचलनमा रहेको छैंटी, न्वारन, पासनी, व्रतबन्ध, विवाह, चौरासीजस्ता संस्कार कर्म र तीज, दसैं, तिहार,

धान्यपूर्णमा, माघेसङ्क्रान्ती, फागुपूर्णमा, चैते दशैं आदि चाड पर्व मनाउँछन् । यी संस्कार र चाडपर्व मनाउँदा सम्बन्धित गीतहरू गाएर मनोरञ्जन गर्दछन् । त्यसैले यहाँका चाड-पर्व, संस्कार र लोकगीतका बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको छ ।

विभिन्न समय, पर्व, उत्सवमा गाइने विभिन्न प्रकारका गीतहरूको मुख्य उद्देश्य मनोरञ्जन भए पनि फरक फरक गीतहरूको विशेष अध्ययन गर्दै जाँदा चरित्र निर्माण, समाज सुधारका लागी नैतिक उपदेश दिने प्रचलन सामाजिक कुरीति प्रतिको व्यङ्ग्य, अन्याय अत्याचार विरुद्धको आवाज, राजनैतिक चेतना, नारी वेदनाका स्वरहरू रहेको पाइन्छ । अनपठ, अशिक्षित, ग्रामीण महिला तथा पुरुषबाट गाइने गीतहरू छन्द, अलङ्कार र रसजस्ता शास्त्रीय नियमहरू पनि स्वतः स्फूर्तरूपमा आएका हुन्छन् । जसले गर्दा यहाँका लोकगीतहरू साहित्यिक आस्वादनका दृष्टिले पनि महत्वपूर्ण रहेका छन् ।

१.२ शोध समस्या

लोक साहित्यको एउटा महत्वपूर्ण विधाका रूपमा रहेको लोक गीतले नेपाली समाजका विविध पक्षको चित्रण गर्दछ । नुवाकोट जिल्ला लोक साहित्यको क्षेत्रमा निकै धनी देखिए पनि यहाँका विद्वान वर्गबाट लोक गीतका क्षेत्रमा लागेर कसैले कतैबाट शोधखोज एवं अनुसन्धान हुन नसक्नु नै प्रमुख समस्या हो । नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको अध्ययन शीर्षकमा अध्ययन गर्न लागिएको प्रस्तुत शोधपत्रका समस्याहरू निम्नलिखित रहेका छन् :-

(क) नुवाकोट जिल्लाको लोकसाहित्यिक चिनारी के कस्तो छ ?

(ख) नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरू के कस्ता छन् ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य

हाम्रो देशमा लोक साहित्यको उचित रूपमा अध्ययन, अनुसन्धान हुन नसक्दा हाम्रा ती अमूल्य निधिहरू त्यत्तिकै लोप भएर जानसक्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी हालसम्म नुवाकोट जिल्लाका लोक गीतहरूको समग्र रूपमा अध्ययन - अनुसन्धान भएको छैन । यसले गर्दा नुवाकोटको लोक गीत अध्ययनमा लागेका अध्येतालाई समस्या भएको छ । जुन समस्याहरू उपयुक्त समस्या कथनमा उल्लेख गरिसकिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य शोध समस्याहरूको निरूपण गर्नु नै रहेको छ । यस शोध कार्यका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् -

(क) नुवाकोट जिल्लाको प्रचलित लोक साहित्यक आधारमा चिनारी गराउनु ।

(ख) नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोक गीतरूहको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा

नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने कार्य देशका विभिन्न भागहरूमा भइरहेको पाइन्छ । त्यसै गरी लोक-साहित्यका विभिन्न विधाहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण एवं विश्लेषण विभिन्न विद्वान्हरूद्वारा गरिएको पाइन्छ । यस क्रममा नेपाल भरी लोक साहित्यको समग्र रूपमा अध्ययन भए तापनि विधागत रूपमा नुवाकोट जिल्लाको लोकसाहित्यक धरातलमा उभिएर नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतहरूको छुट्टै अध्ययन, अनुसन्धान, सङ्कलन, वर्गीकरण एवं विश्लेषण तथा समालोचनाहरू हालसम्म भएको देखिँदैन । त्यस्तै नुवाकोट जिल्लाको लोकसाहित्य र लोकगीतका सन्दर्भमा विभिन्न प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरूबाट खासै चासो देखाएको पाइँदैन र हालसम्म नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको छुट्टै अध्ययन भएको पाइँदैन । तसर्थ समग्र रूपमा लोकसाहित्यको फस्टाउँदो विधा लोकगीतको अध्ययनका क्रममा नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरू पनि समेटिएका छन् । यस कारण तिनै केही विद्वान्हरूको विचारलाई यहाँकालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गर्न सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले मुनामदन खण्डकाव्य (१९९२) मा भयाउरे भनी नगर हेला हे मेरा सज्जन भन्दै लोकगीतमा चोखो नेपालीपन हुन्छ, त्यसैले यसको हेला हुँदैन भन्ने सन्देश दिएका छन् ।

काजीमान कन्दङ्वाले 'नेपाली जन साहित्य' २०२० जनताको घर आँगनमा मौलाएको गीतलाई लोकगीतका रूपमा चिनाएका छन् ।

लक्ष्मण लोहनीको 'रोदीघर' (२०२२) नामक कृति अनुसार आफ्नै भाषामा अभिव्यक्तिको टङ्कारो रूपमा जसमा सुख-दुःख, प्रेम-विरहजस्ता कुराहरू गीतका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्दछन् भनी लोकगीतलाई प्रस्टाएका छन् ।

अर्का नेपाली लोकसाहित्यका मर्मज्ञ धर्मराज थापाको 'गण्डकीको सुसेली' (२०३०) मा दृष्टिकोणमा चोखो लय र शब्दको प्रभावबाट उठी जनजीवनलाई प्रभाव पार्न सक्षम विधा नै लोकगीत हो भनी लोकगीतको चिनारी गराएका छन् ।

मोतीलाल पराजुलीले 'नेपाली लोकगाथा' (२०४९) मा लोकगीतका सन्दर्भमा लोकगीतको उचाइलाई निर्धारण गर्दै भनेका छन् लोकगीत भनेको लोकजीवनको रागात्मक स्वतःस्फूर्तः लयात्मक अभिव्यक्ति हो । यसमा लोकजीवनका दुःखसुख, आँसु, हाँसो, आशा निरासाका साथै लोकको चालचलन विधिव्यवहार आस्था मान्यताको चित्रण हुन्छ ।

नेपाली लोकसाहित्यका अध्येता कृष्णप्रसाद पराजुलीले 'नेपाली लोकगीतको आलोक' (२०५७) मा लोकगीत नदीका प्रवाहजस्तै हुन्छ जुन मूलतः ग्रामीण संस्कृतिको गर्भबाट निस्कन्छ तर यसले ग्रामीण समाजलाई मात्र प्रवाहित नगरी समग्र मानवसमाजलाई शीतलता दिने काम गर्दछ । सलसलाउँदो नदीले भासभुस फोहरमैला बगाएर लगेजस्तै लोकगीत पनि गीतद्वारा आफ्ना जीवनका दुःखपीडा र विषमतालाई छुन्छ भन्दै लोकगीतले

जीवनसङ्घर्षमा पाएका अनुभवलाई समेट्ने लोकगीत त्यस्तो वृक्ष हो जसमा सधै नयाँ हाँगा र पात लाग्दै, फूल फुल्दै जान्छ, भनी लोकगीतको विवेचना गरेका छन् ।

बन्धुले 'नेपाली लोकसाहित्य' (२०५८) मा नेपाली लोकगप्तालाई चिनाउने क्रममा लोकगीत भनेको लोकजीवनको रागात्मक स्वतः लयात्मक अभिव्यक्ति हो यसमा लोकजीवनको सुख दुःख, आँसु हासो, आशा निराशाका साथै लोकको चालचलन विधि व्यवहार, आस्था र मान्यताको चित्रण हुन्छ भन्दै लोकगीतका बारेमा उल्लेख गरेको छन् ।

यसरी लोकगीतको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने विभिन्न प्रयास भएपनि आजसम्म पर्याप्त मात्रामा विभिन्न क्षेत्र, भाषा वा विषयका लोकगीतहरूको समग्र रूपमा अध्ययन अनुसन्धान हुन सकेको छैन । यही समस्या आज नुवाकोट जिल्लामा पनि रहेको छ । यहाँ विभिन्न अवसरहरू, मेलापर्व, चाडपर्व, संस्कार कर्म र अन्य समयमा विभिन्न गीतहरू गराइन्छ । ती गीतहरूनै यहाँका लोकभाका हुन् । उपर्युक्त चर्चाहरूबाट ती सबै प्रकारका गीतहरूको विशेष चर्चा नभइसकेकोले त्यसको अभाव खड्किएको समयमा पनि नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण, र विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्रले सहयोग पुग्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

१.५ शोध कार्यको औचित्य

प्रस्तुत पूर्वकार्यको सर्वेक्षण र समीक्षाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नुवाकोट जिल्लाका लोक गायक गायिका एवं तिनका गीतहरूको अध्ययन हुन बाँकि नै छ । तसर्थ नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतहरूको विगतदेखि वर्तमानसम्मको सर्वेक्षण गर्दै यहाँका लोक गायक गायिका र तिनका गीतहरूको अध्ययन गर्ने कार्य प्राज्ञिक दृष्टिले औचित्यपूर्ण छ । यस शोधकार्यले नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिहरूलाई उपयोगी हुनेछ ।

१.६ शोधविधि

प्रस्तुत शोध कार्य सम्पन्न गर्नका लागि सामग्री सङ्कलन विधि र सामग्री विश्लेषण विधिको आवश्यकता अनुसार प्रयोग गरिएको छ ।

(क) सामग्री सङ्कलन विधि :

प्रस्तुत शोध कार्यको शीर्षक नै “नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको अध्ययन” भएकाले यसका लागि क्षेत्रगत अध्ययन विधि नै मुख्य विधिको रूपमा रहेको छ । यस क्षेत्र सँग सम्बन्धित कविलास, भद्रुटार, चौघडा, थप्रेक, पञ्चकन्या र बालकुमारी प्रत्येक गा.वि.स. मा गई त्यहाँका स्थानिय मेला पर्व, उत्सव तथा वृद्ध, युवा, महिला, पुरुष तथा लोकगीतसँग सम्बन्धित विभिन्न व्यक्तिहरूसँग पनि सोधपुछ गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

(ख) सामग्री विश्लेषण विधि :

प्रस्तुत शोधकार्यमा सामग्री विश्लेषण गर्दा लोकगीतका तत्वहरूलाई मूलरूपमा आधार बनाइने छ र यो शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि विश्लेषणात्मक पद्धति र तुलनात्मक पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन

भौगोलिक हिसाबमा नुवाकोट जिल्लाका सिमाभित्र रहेर यो शोधकार्य सम्पन्न गरिने छ । यस शोधकार्यमा नुवाकोट जिल्लाको तादिखोलाको दक्षिणी भागमा कविलास,भद्रपुर, चौघडा, पञ्चकन्या, थप्रेक र बालकुमारी गा.वि.स. र लिखु खोलाको उत्तरी सिमानाका कविलास, भद्रपुर, चौघडा, पञ्चकन्या गा.वि.स भित्रका वासिन्दाहरूले गाउने विभिन्न लोकगीतको अध्ययन गरिएको छ भने भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा प्रस्तुत शोधकार्य लेखनको सिमाङ्कन गर्दा तादी खोलाको दक्षिणी कविलास,भद्रपुर, चौघडा, पञ्चकन्या, थप्रेक र बालकुमारी गा.वि.स. र लिखु खोलाको उत्तरी सिमानाका माथि उल्लेख गरिएका गा.वि.सका वासिन्दाहरू तथा लोकगीतसंग सम्बन्धित संघ , सस्था तथा व्यक्तिसंग प्रत्यक्ष रूपमा भेटेर त्यहाँको लोकगीतहरूको सङ्कलन वर्गीकरण र विश्लेषण गरि प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई सामान्यतः छ परिच्छेदमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक एवं उपशीर्षकहरू राखिएका छन् र यसको परिच्छेद योजना यस प्रकार छ :-

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : लोकसाहित्यका सन्दर्भमा नुवाकोट जिल्ला

तेस्रो परिच्छेद : लोकगीतको सैद्धान्तिक आधार

चौथो परिच्छेद : नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतरूढको सङ्कलन

पाचौँ परिच्छेद : नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण

छैटौँ परिच्छेद : उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

नुवाकोट जिल्लाको परिचय

२.१ विषय प्रवेश:

नेपालभरका ७५ जिल्लाहरूमध्ये एक नुवाकोट जिल्ला मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत वागमती अञ्चलमा पर्दछ । देशको राजधानी काठमाडौँबाट उत्तरमा रहेको यस जिल्लाको अधिकांश भाग पहाडले र केही भाग समथर फाँट र टारले ओगटेको छ । नुवाकोट जिल्लाको सदरमुकाम विदुर हो । यस जिल्ला लोकसाहित्यिक सन्दर्भको परिचय यस अध्यायमा प्रस्तुत छ ।

२.२ एतिहासिक पृष्ठभूमि

एतिहासिक पृष्ठभूमिका दृष्टिले नुवाकोट जिल्लाको आफ्नै विशेषता छ । नेपाल एकिकरणपूर्व नेपाल र तिब्बतबीच हुने व्यापारिक कारोवारको मार्ग नुवाकोट नै थियो । मल्लकालिन समयमा नुवाकोट पनि मल्ल राजाहरूकै अधिनमा थियो ।

नेपाल एकिकरणको अभियानको शुरूवात गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाहले नुवाकोटबाटै गरेका हुन् । पहिलोपटकको आक्रमणमा असफलता भोग्नुपरे पनि पृथ्वीनारायण शाहले पुनः प्रयासबाट नुवाकोटलाई आफ्नो पार्न सफल भए पहिलो युद्धमा हार खाएपनि वि.सं. १८०१ मा दोस्रो युद्ध गरि नुवाकोटलाई आफ्नो कब्जामा लिन सफल भए । नुवाकोट विजय पश्चात् उनले यसै ठाउँलाई मुख्य किल्ला बनाएर काठमाडौँ विजय गरे । उनले धेरै समय नुवाकोटमा बसी नेपालको शासन सञ्चालन गरेका थिए । पृथ्वीनारायण शाहको जीवनको अन्त्य पनि नुवाकोटकै भूमिमा भएकाले पनि यसको एतिहासिक महत्त्व अरू बढी छ ।

वि.सं. १८३१ माघेसक्रान्तिको दिनमा पृथ्वीनारायण शाहको मृत्यु भएपछि उनको शवको दाहसंस्कार पनि त्रिशूली र तादीको संगमस्थल देवीघाटमा भएको थियो । देवीघाटमा उनको शव राखिएको ठुङ्गामाथि पृथ्वीनारायण शाहको शालिक निर्माण गरिएको छ । पृथ्वीनारायण शाहले नुवाकोट आक्रमण गर्नु धेरै अघि रामशाह त्रिशूलीसम्म आएका र अरू राजाले पनि नुवाकोटतिर अघि बढ्ने उद्योग गरेका थिए । नेपालको एकिकरणपछि पनि नुवाकोटको एतिहासिक महत्त्व रहेको छ । सन् १७८९, सन् १७९२ र सन् १८५५ मा गरि पटक-पटक गरि नेपाल-तिब्बत-चीन युद्ध भएको थियो । नेपाल र तिब्बतविच भएको युद्धको युद्ध शिविर नुवाकोट जिल्लाको भू-भाग नै पर्दछ । जुनसुकै कठिन अवस्थामा पनि नेपाली फौजले विदेशी फौजलाई राजधानी काठमाडौँ उपत्यकाभित्र पस्न दिएनन् । यिनै युद्धहरू पश्चात कुती-केरूङ्ग सन्धी, वेत्रावती सन्धी तथा थापाथली सन्धीभई युद्ध विराम भएको थियो ।

नेपाल एकिकरण पश्चातको शाहकालमा रणबहादुर शाहले गद्दी छोडी राजकुमार गिर्वाणयुद्ध विक्रम शाहलाई राजा बनाई आफु स्वामी भएपछि सिर्जना भएको असामान्य अवस्थामा दामोदर पाण्डे लगायतका भारदारहरूले गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहलाई नुवाकोट लगेर शासन सञ्चालन गरेका थिए । त्यति बेला शितकालीन राजधानीका रूपमा नुवाकोट रहेको देखिन्छ ।

पृथ्वी राजमार्ग बन्नुभन्दा पहिले काठमाडौँबाट धादिङ, गोरखा, लमजुङ, तनहुँ, पोखरा आदि नेपालका पश्चिमी भू-भागमा आवातजावत गर्ने मूल बाटो नुवाकोट नै थियो । यहि बाटो भएर नै राजधानीसँग नेपालको पश्चिमी क्षेत्रको सम्पर्क हुने गर्दथ्यो । (स्रोत: “नुवाकोटको

इतिहास योजनावद्ध ढङ्गले लेख्न आवश्यक छ” प्रथम नुवाकोट महोत्सव काठमाडौं सहयोग समिति, २०६३:पृ. २९)

२.३. नामकरण

यस जिल्लाको नामाकरण विभिन्न नौ कोटसँग सम्बन्धित छ । कोट भन्नाले राज्यको सीमा सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने ठाउँ वा किल्ला भन्ने बुझिन्छ । नेपाल एकीकरणपूर्व यस क्षेत्रमा विभिन्न नौवटा कोटहरूको स्थापना भएको र यि सबै ठाउँको प्रशासन व्यवस्था पनि एकै ठाउँबाट गरिन्थ्यो । यस जिल्लाका बेलकोट, मालाकोट, धुवाकोट, भैरमकोट, कालिकोट, सल्यानकोट, धैवुङकोट, प्यासकोट, सिमलकोट गरि नौवटा कोटहरूबाट यस ठाउँको नामाकरण नुवाकोट हुन गएको हो भन्ने जनश्रुति छ । नौवटा किल्लाहरू वा कोटहरूको संगमभूमिका रूपमा प्राचिन कालदेखि नै नवकोट, नुवकोट्य, नवक्वाथ, नौकोटबाट क्रमशः अपभ्रम्स हुँदै हालको नुवाकोट नामाकरण भएको मानिन्छ ।

(स्रोत: नुवाकोट जिल्ला एक भलक (नुवाकोट जिल्ला विकास समिति, २०५८)

नुवाकोट जिल्ला चौघडा घर हो
टिकादेवी नाम ढुङ्गाना थर हो
धान भुल्यो मालाकोट खेतैमा
साइनो छैन के भनि बोलाउ पहिलो भेटैमा ।

घरत मेरो यहा हैन नुवाकोट
नुवाकोटमा क्या राम्रो फुलकोबोट

नुवाकोट जिल्ला त्रिशुली घर
माया लाउन भयोनी रहर
मौरी घुम्यो फुलको रसैमा
जाउ हिँड घुम्नलाई बेलकोटको बसैमा ।

२.४. भौगोलिक अवस्थिति

नुवाकोट जिल्ला नेपालको पाँच विकास क्षेत्रमध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला राजधानी काठमाडौंको उत्तरी सिमानासँग जोडिएको छ । यस जिल्लाका पूर्वमा सिन्धुपाल्चोक, पश्चिममा धादिङ र दक्षिणमा काठमाडौं र धादिङ जिल्ला पर्दछन् । भौगोलिक स्थिति अनुसार यो जिल्ला $८४^{\circ} ५८'$ पूर्वदेखि $८५^{\circ} ३०'$ पूर्व देशान्तर तथा $२७^{\circ} ४८'$ उत्तरदेखि $२८^{\circ} ६'$ उत्तर अक्षांशभित्र पर्दछ र यस जिल्लाको क्षेत्रफल ११२१ ब.कि.मि. छ । यस जिल्लामा जम्मा ६१ गा.वि.स. र १ नगरपालिका रहेका छन् । यो जिल्ला समुद्र सतहबाट ४५७ मि. देखि ५१४४ मिटर उचाइमा छ । भौगोलिक बनावटका दृष्टिले नुवाकोट जिल्लालाई लेकाली तथा हिमाली प्रदेश, पहाडी प्रदेश र बेंसी तथा टार प्रदेशमा विभाजन विभाजन गरिएको छ ।

(स्रोत: नुवाकोट जिल्ला एक भलक (नुवाकोट जिल्ला विकास समिति, २०५८)

२.५. हावापानी

नेपालभित्र अन्य ठाउँमा जस्तै यहाँ पनि सामान्यतया मनसुनी हावापानीको प्रभाव रहेको छ । यहाँ दक्षिण पूर्वको मनसुनी हावाले साधारणतया जेठ देखि असोज महिनासम्म वर्षा हुन्छ ।

विभिन्न किसिमका डाँडापाखा र बेशीहरू भएको हुँदा जिल्लाका विभिन्न भेगमा तापक्रम भिन्न भिन्न पाइन्छ । यस जिल्लाको न्यूनतमातापक्रम ४.५ डिग्री सेन्टिग्रेड देखि अधिकतम तापक्रम ३७.५ डिग्री सेन्टिग्रेडसम्म रहेको छ भने औसत वर्षा १५१.४ मिलिमिटर रहेको छ । हावापानीका दृष्टिकोणबाट यस जिल्लालाई मोटामोटी तिन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ : शीतप्रदान लेकाली हावापानी, समशीतोष्ण हावापानी र अर्ध उष्ण हावापानी ।

(क) शीतप्रदान लेकाली हावापानी

भौगोलिक दृष्टिकोणबाट यस जिल्लाको उत्तर भू-भागलाई लेकाली भू-भाग भनि वर्णन गरिएको छ । यहाँ सधैं नै ठण्डा भैरहन्छ र प्रशस्त हिउँ पनि पर्दछ । मानिसहरू हिउँ घटेको बेला यहाँ अस्थायी बसोवास गरी भेडा र चौरीपालन गर्दछन् ।

(ख) समशीतोष्ण हावापानी

यस जिल्लाको १३,००० फिट भन्दा मुनि ७,००० फिटभन्दा माथिको पहाडी भागमा समशीतोष्ण हावापानीको प्रभाव पाइन्छ । यस भागमा मानिसहरूको बस्ती पातलो पाइन्छ । केहि ठाउँहरूमा पुस माघमा हिउँ पनि पर्दछ तर चाडै नै पग्लिन्छ । जाडो मौसममा धेरै जाडो भएपनि गर्मीमा न धेरै चिसो न धेरै तातो अनुकुल हावापानी हुन्छ ।

(ग) अर्ध उष्ण हावापानी

नदी, खोलाहरूले बनाएका फाँट, टार र बेशीहरूमा यस खालको हावापानी पाइन्छ । ७,००० फिटभन्दा मुनिको पाखो थुम्को देखि लिएर निकै होचा बेशी टार र खोचहरूमा अर्ध उष्ण हावापानी पाइन्छ । हिउँदमा जाडो नै हुने भएपनि वर्षामा निकै गर्मी हुन्छ । अर्ध उष्ण हावापानी भएको यो भेगमा अन्नपात र फलफूल प्रशस्त्र मात्रामा उत्पादन हुन्छ । (स्रोत: मेचीदेखि महाकाली भाग-२, श्री ५ को सरकार, २०३०, पृ.५८४, सूचना विभाग)

२.६. वनस्पति

नुवाकोट जिल्लाको भौगोलिक बनावटमा पहाडी भू-भागको अंश ७१ प्रतिशत र लेकाली भू-भागको अंश १८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । जसले गर्दा यस जिल्लामा बहुमूल्य वनस्पति र जडिबुटीहरू पाउन सकिन्छ । जडिबुटीहरूमा निरमसी, चिराइतो, टिमुर, पाँचऔले, पिप्ला, जस्ता अनेकौँ जडिबुटीहरू यस जिल्लामा अत्याधिका रूपमा पाउन सकिन्छ भने अन्य वनस्पतिमा निमारो, क्यामुना, साल, चिलाउने, कटुस, सिसौ, खयर, पलास, पट्के, काप्रो, शिरिस, धुपी, समी, सल्लो जस्ता अनेकौँ बोटविरूवाहरू पाउन सकिन्छ ।

पानी पन्यो सालघारी परतिर
रातै पन्यो जाउ हाम्रो घरतिर ।

वारीपनि सल्लो पारिपनि सल्लो चिर्न पाए बल्दो हो
ककनिको डाँडा काटी गएपनि, अन्तै निर्वाह चल्दो हो ।

मधेशमा हुने त्यो अर्ना भैंसी हिमालमा चौरीगाई
अशोकको वनमा सिसौको फेदमा रौइरहीन सीतामाई ।

डाँडामा स्वामीको रूख, सम्झे दुःख नसम्झै हाइसुख
पारी वनमा चिरेको पलास, बोलु भने मन छैन खलास
हितकारी मायाको सहि छैन, बोलु भने बोल्दिने कोही छैन ।

२.७. पशुपक्षी

नुवाकोट जिल्लाको कुल भू-भागको २/३ प्रतिशत भन्दा बढी क्षेत्र वनजङ्गलले ओगटेको छ, त्यसैले गर्दा पनि यहाँ प्रशस्त्र मात्रामा चराचुरीङ्गी तथा वन्यजन्तुहरू पाइन्छन् । चराचुरुङ्गीहरूमा विशेष गरी डाँफे, मयुर, मुनाल, सुगा, कोइली, ढुकुर, कालिज, तित्रा, च्याखुरा, सारौँ, काग, गिद्ध, वाज, भङ्गेरा, फिस्टा, काडे भ्याकुर आदि पाइन्छन् भने वन्यजन्तुहरूमा, भालु, चितुवा, कस्तुरी, मृग, खरायो, बदेर, घोरल, बादर, ब्वासो, मलसाप्रो, फ्याउरो, स्याल, बाघ आदि छन् ।

त्यस्तै घरपालुवा पशुपक्षीहरू यस जिल्लामा प्रशस्तै पालिन्छ । यस्ता घरपालुवा पशुहरूमा गाई, भैसी, भेडा, बाख्रा, गोरू, घोडा, बंगुर, सुंगुर, खच्चड आदि पर्दछन् भने घरपालुवा पक्षीहरूमा कुखुरा, हाँस, परेवा आदि नै प्रमुख हुन् ।

काग भन्दा कालो म भन्दा दुःखी को होला नरैमा
सबै लुगा धोएर ल्याए पछ्यौरी खाटैमा
आउने र जाने कोही छैन मेरो के हेरौं बाटैमा ।

जंगलमा उड्ने जुरेली चरा हो
मासु मिठो ढुकुरको
मान्छे हेर्दा तिमी भलादमी चालको
बानी रैछ कुकुरको ।

२.८ नदीनाला ताल र भरना

नुवाकोट जिल्लामा सप्तगण्डकी अन्तर्गत पर्ने ठूलो नदी त्रिशुली लगायत थुप्रै खोला, खोल्सा र खहरेहरू छन् । त्रिशुली नदी रसुवा जिल्लामा पर्ने पवित्र धार्मिक स्थल गोसाइकुण्ड मुहान भइ बग्ने हिमनदी हो । यो नदी वर्षभरि नै अटुट रूपले बग्ने हिमनदी भएकाले जलविद्युत् उत्पादनका लागि निकै उपयोगी छ । यहि नदीको पानीबाट नै त्रिशुली जलविद्युत् आयोजना र देवीघाट जलविद्युत् आयोजना गरी दुईवटा ठूला विद्युत् उत्पादन गृहको निर्माण भएको छ । त्रिशुली नदी रसुवाको गोसाइकुण्ड देखि प्रारम्भ भएर नुवाकोटबाट धादिङ हुँदै सप्तगण्डकीमा मिसिन्छ ।

नुवाकोट जिल्लामा बग्ने अन्य खोलाहरूमा तादी (सूर्यमती), सलाखु, फलाखु, लिखु, सिन्दुरे, तादीखोला गोसाइकुण्ड र सूर्यकुण्ड लेकको दक्षिणी शृङ्खलाबाट शुरू भएर दक्षिण पश्चिम बग्दै देवीघाट आइपुगेपछि त्रिशूली नदीमा मिसिन्छ । तादीखोलाका दायाँ बाँया खेतीयोग्य उर्वर फाँटहरू पर्दछन् । यो खोला त्रिशूली नदीपछिको सबैभन्दा ठूलो खोला हो । अन्य खोलाहरू भने त्रिशूली र तादीमा मिसिन पुग्छन् । साना अन्य खोलाहरूको आसपासमा पनि साना ठूला टार र वेशी र खोचहरू पर्दछन् ।

नुवाकोट र रसुवा जिल्लाको सिमाना पर्ने सुर्यकुण्ड समुन्द्र सतहबाट १५ फिट उचाइमा पर्दछ । सुर्यकुण्ड पानी जमेको ताल हो र यो धार्मिक दृष्टिकोणले पनि महत्वपूर्ण छ । गोसाइकुण्डमा जाने हजारौं तिर्थालुहरू सुर्यकुण्डमा पनि स्नान गर्न जाने गर्दछन् । सुर्यकुण्ड तादीखोलको उद्गम स्थल मानिन्छ । नुवाकोट जिल्लामा पर्ने अन्य तालहरूमा उर्लेनी र शिखरवेशी गा.वि.स.को सिमानामा पर्ने सागरकुण्ड पनि एक हो । सागर कुण्डमा जनै पूर्णमा जस्ता पर्वहरूमा वरिपरिका स्थानीय बासिन्दाहरूको मेला लाग्ने गर्दछ । अन्य तालहरूमा बोल्दीहे बागहे ताल यस जिल्लाको महत्वपूर्ण जससम्पदा हुन् । नुवाकोट जिल्लामा केहि भर्नाहरू पनि छन् । रिपको भर्ना, छहरे खोलाको भरना, सिस्नेरी, फुङ्फुङ भरना यहाँका प्रमुख भरनाहरू हुन् वर्षाको समयमा यी भरनाहरू टाढैबाट स्पष्ट देख्न सकिन्छ ।

श्री कान्तिपुर देखि उत्तर दिशा सातकोशको बीचमा
गंगा सूर्यमति र सिरमतिको माझो कविलास

तादी खोलाको ढुंगा टपक्कै टिपी कुलामा लाउला बाँध
दुःख र सुख कहला भन्थे भूमककै परेछ ।

गाईमा चर्च्यो हो रनवन भैंसी चर्च्यो सिन्दुरे खोला
लाएको माया त्यसै मरि गयो रिसाउनीमा माफ होला

२.९. सामाजिक सांस्कृतिक तथा आर्थिक जीवन

नुवाकोट जिल्ला नेपालको अन्य जिल्लाजस्तै कृषिमा आधारित जिल्ला हो । यहाँको मुख्य आयआर्जन भन्नु नै कृषि उपज हो । यसका साथसाथै यस जिल्लाका मानिसहरू सरकारी सेवा, बैदेशिक रोजगार, घरेलु उद्योग, स्व-व्यवसाय आदि कार्य पनि गर्दछन् । जिल्लाका अधिकांश बासिन्दाको आर्थिक अवस्था मध्यम खालको छ । देशको राजधानी काठमाडौंसँग जोडिएको गर्दा शिक्षा, यातायात, सञ्चारजस्ता कुरामा निकै अगाडी बढेको छ । बढ्दो शिक्षित समाज र देशबाहिर गई काम गरेर फर्केका व्यक्तिहरूबाट प्रदेशमा सिकेको सीप आफ्नै जन्मभूमिमा लगाउनुपर्छ भन्ने भावनाको विकासले गर्दा कृषिमा आधुनिकिकरण, बैज्ञानिक शिक्षा र आय आर्जनका विभिन्न अवसरहरू सिर्जना हुँदै गएको छ । समाजमा महिला भन्दा पुरुषको संख्या बढी शिक्षित रहेको छ । जिल्लाको कुल जनसंख्याको २,८८,४७८ मध्ये पुरुषको ६२.१५ प्रतिशत र महिलाको ४०.४५ प्रतिशत शिक्षित रहेका छन् । त्यसमा पनि जातिगत हिसावले हेर्दा ब्राह्मण, क्षेत्रीको तुलनामा अन्य जाति कम देखिएको छ ।

(स्रोत: नुवाकोट जिल्ला एक भलक जिल्ला विकास समिति नुवाकोट, २०५८)

नुवाकोट जिल्लामा विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास रहेको छ । कतिपय समाजमा अझ सम्म पनि तल्लो जाति र माथिल्लो जाति भनेर व्यवहार गरिन्छ । समाजमा सबै जातिको बसोबास भएता पनि आपसि बैमनस्यता भएको पाइदैन । एक जातिले अर्को जातिको तथा एक धर्मले अर्को धर्मको सम्मान गर्ने गरिन्छ । यस जिल्लामा जनसंख्या ब्राह्मण जातिको २०.७० प्रतिशत तामाङ जातिको ३८.५२ प्रतिशत क्षेत्री जातिको १३.४३ प्रतिशत नेवार जातिको ७.६० प्रतिशत राई जातिको ३.३२ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लाको उच्च पहाडी

क्षेत्रमा प्रायः गरेर घले तामाङ्ग , गुरूङ्ग,लामाहरूको बसोबास रहेको छ भने बेसी टार ,नदि किनारामा भने राई जातिको बाक्लो बस्ति रहेको छ ।

पीपलटार, माफिटार,सेरा जस्ता ठाउँहरूमा कुमाले जातिको बसोबास रहेको छ । अन्य जिल्लामा जस्तै यस जिल्लामा पनि व्यापार व्यवसाय गर्न नेवार समुदाय नै अगाडि रहेका छन् । यहाँ काठमाडौँ ,बनेपा देखिका नेवार समुदायहरू केही पुस्ता देखि र केही केही वर्ष अगाडि देखि व्यापार व्यवसाय गर्दै आइरहेका छन् । केही मुसलमान व्यापारीहरू पनि वर्षौं अघि देखि नै व्यापार व्यवसाय गर्दै आइरहेका छन् । तिनीहरू त्रिशूलीको पुरानो बजार, बट्टार, गंगटे आदि स्थानमा रहेर व्यापार गर्दै आइरहेका छन् । यस जिल्लामा रहेका कुमाले जातिको मुख्य बासस्थान पीपलटार, माफिटार, सेरा रहेको छ । परम्परागत माटोको भाडा बनाइ विभिन्न गाउँ,शहरमा लगेर विक्री गर्नु यिनिहरूको पुस्तौनी पेशा हो तर बढ्दो आधुनिकता सँगसँगै यिनिहरूको परम्परागत पेशा पनि बिस्तारै लोप हुदै गइरहेको छ ।

समाजमा रहेका ब्राम्हण क्षेत्री जातमा पनि विभिन्न जात रहेका छन् । अर्याल, खनाल,भण्डारी, रिजाल, पौडेल, दाहाल,मिश्र, आचार्य,पाण्डे,ओझा आदि थर गरेकाहरू रहेका छन् । त्यस्तै तामाङ जातिमा पनि स्याङ्गुतान, मोक्तान, लामा,पाख्रिन, लिङ्गदेन थर रहेका छन् । गोतामे थर बाट गौतम र अचार्य थर बाट आचार्यमा परिस्कृत हुदै गएको छ । यस जिल्लाका मानिसहरू ठेट नेपाली भाषानै बोल्दछन् । भाषामा त्यति भाषिक भेद पाइदैन । सामान्य नेपाली भाषाको बोलचाल गरिने भाषा माझाली भाषा परिवार अन्तर्गत पर्दछ । तामाङ्ग, गुरूङ्ग, राई,नेवारले आफ्नो मातृभाषामा व्यवहार गरेता पनि सम्पर्क भाषाको रूपमा नेपाली भाषा नै प्रयोग गर्दछन् । यस जिल्लाको समाज पुरुष प्रदान समाज रहेको छ । समाजमा पुरुषको तुलनामा महिला केही पछि परिरहेका छन् । ता पनि बढ्दो समाज आधुनिकिकरणको प्रभावले गर्दा समाजमा महिला र पुरुष एकरथका दुई पाँगा हुन भन्ने भावनाको विकास हुदै गईरहेको छ । बढ्दो शिक्षा तथा संचारको प्रभावले गर्दा छोराछारीलाई समान शिक्षा दिन थालिएको छ । यति हुदाँहुदै केही दलित तथा निम्न वर्गले शिक्षाको समान अवसर पाउन सकेका छैनन् ।

यस जिल्लाका मानिसहरूको भेषभुषा ठाउँ अनुसार फरक फरक पाइन्छ । जिल्लाको धरातलीय भु-बनोटका कारणले गर्दा चिसो हावा पानी देखि गरम हावा पानी सम्म रहेको कारणले ठाउँ अनुसारको लुगा लगाउछन् । उच्च पहाडी भेगका पुरुषहरू बाक्ला दौरा सुरूवाल र बख्खु लगाउदछन् भने महिलाहरू सोही अनुसारको धोती चोलो लगाउछन् । तामाङ्ग समुदायका महिलाहरू त्यस माथि बख्खु र दोचा लगाउछन् । पहाडी क्षेत्रका बासिन्दाहरू केही हल्का पोशाक, कमिज, सुरूवाल, दौरा सुरूवाल, सर्टपाइन्ट, कोट लगाउछन् । भने महिलाहरू साडी चौबन्दी चोलो, कुर्तासुरूवाल लगाउदछन् । त्यस भन्दा तल बेशी तथा टारमा बसोबास गर्ने मानिसहरू हल्का कपडा लगाउछन् ।

यहाँका समाजमा धनि वर्गले महंगा र आधुनिक डिजाइनका सुन तथा चाँदीका गहना लगाउछन् । त्यस्तै मध्यम तथा निम्न वर्गका मानिसहरूले सामान्य धातुका तर आधुनिक डिजाइनका गहना लगाउदछन् ।

यहाँका अधिकांश मानिसको आर्थिक अवस्था मध्यम प्रकारको रहेको छ । मुख्य पेशा कृषि भएको र कृषिमा पनि आधुनिक प्रक्रिया बाट खेती गर्ने चेतना र भरपर्दो सिंचाइका अभावका कारण किसानको जीवनोस्तर माथि उठ्न सकेको छैन । अधिकांश किसानको आर्जन भन्नु नै खेती बाट उपार्जन भएको केही कृषि उपज राजधानी सम्म लगि बिक्री गरेर

आएको कमाइ नै हो । हाल आएर बढ्दो जनचेतनाका प्रभावले गर्दा कृषिमा आधुनिकिकरण तर्फ अगाडि बढ्दै छ । परम्परागत खेती प्रणालीका ठाउँमा आधुनिक खेती प्रणाली, खेतीको वैकल्पिक उपाय, पशुपालन, घरेलु उद्योग, बन्दब्यापार, ठेक्कापट्टा, व्यवसाय बाट पनि आयआर्जन गरिरहेका छन् । यहाँका शिक्षित व्यक्तिहरू सरकारी तथा गैर सरकारी सेवामा छन् भने केही यूवाहरू वैदेशिक रोजगारीका लागि देश बाहिर लागेका छन् ।

नुवाकोट जिल्ला देशको उत्तरी भागमा रहेको पहाडी जिल्ला भएकोले यातायातको साधन मोटरबाटो मात्र रहेको छ । जिल्लाका कतिपय ठाउँमा कालोपत्रे पक्की सडक नभएकाले हिउँदमा मात्र यातायात सञ्चालनमा आउँछन् । हालका दिनमा आएर प्राय सबै गा.वि.स.मा मोटरबाटो पुगेता पनि कच्ची बाटोका कारण हिउँदमा मात्र सञ्चालनमा आउँछन् ।

काठमाडौं –त्रिशूली ७२ कि.मी. पक्की सडक पासाङ्लहामु राजमार्ग यहाँको मुख्य राजमार्ग हो । हाल यो राजमार्ग बाट काठमाडौं त्रिशूली धुन्चे सम्म यातायात सञ्चालित छ । त्यस्तै काठमाडौं देविघाट त्रिशूली सडक, छहरे टोखा सडक राजधानी काठमाडौं जोड्ने सडक हो । बटार बजार समुन्द्रटार सडक जिल्ला भित्र रहेको पक्की सडक हो ।

२.१० शैक्षिक अवस्था

वि.सं. १९८४ मा जुद्ध समशेरको पालामा नुवाकोट गोश्वाराले जिल्लाका विभिन्न स्थानमा भाषा पाठशाला खोल्न अनुमती दिएपछि सुरू भएको यस जिल्लाको औपचारिक शिक्षामा हाल आएर सामुदायिक विद्यालयमा प्रा.वि. तह ३३६, नि.मा.वि. तह ८२ मा.वि. तह ८९, उच्च मा.वि. ४१, क्याम्पस ९, नर्सिङ कलेज १, संस्कृत विद्यालय १ सञ्चालित छन् । हाल यस जिल्लाको साक्षरता प्रतिशत जम्मा ६४, पुरुष साक्षरता प्रतिशत ६२.१ र महिला साक्षरता प्रतिशत ४०.४ रहेको छ । स्रोत -जिल्ला शिक्षा कार्यालय, २०६८, नुवाकोट ।

२.११ प्रचलित परम्परा र चाड पर्वहरू

नुवाकोट जिल्ला हिन्दु धर्मालम्बीहरूको बाहुल्य भएको जिल्ला हो । यस बाहेक बुद्ध, इस्लाम, कृश्चियन धर्मालम्बीहरू पनि रहेका छन् । यिनीहरू आ-आफ्नो धर्म अनुसारको चाडपर्व मनाउँछन् । जिल्लाका विभिन्न ठाउँमा ऐतिहासिक तथा धार्मिक नदीहरू रहेका छन् । यस नदीमा बुद्ध तथा हिन्दू धर्मालम्बीहरूको पर्व पर्वमा मेला लाग्दछ । रसुवा हुँदै नुवाकोट जिल्लाबाट बग्ने मुख्य नदी त्रिशूली र तादी नदी हो । त्रिशूली नदी रसुवा जिल्ला स्थित त्रिशुलधारा गोसाईकुण्डको निकासको रूपमा निस्किएर जिल्लाको दक्षिण पूर्व भागबाट बग्ने नदी हो । यी दुवै नदीको सङ्गमलाई देवीघाट भनिन्छ । यसै ठाउँमा राष्ट्रनिर्माता पृथ्वीनारायण शाहको दाहसंस्कार गरिएको थियो । यस स्थानलाई हिन्दू धर्मालम्बीहरूले अत्यन्त धार्मिक महत्त्वका साथ हेर्दछन् । यसै नदीको सँगममा देवीको मन्दिर रहेको छ । यसैलाई जालपा भगवतीको मन्दिर भनिन्छ । यस मन्दिरमा भक्तजनहरूले आ-आफ्नो मनोकाङ्क्षा पूर्णहोस् भनी कुखुरा, हांस, बोका, राँगाको वली दिने चलन रहेको छ । यस ठाउँमा नुवाकोट बाहेक रसुवा, धादिङ, काठमाडौं, चितवनबाट समेत मेला भर्न आउँछन् । यस ठाउँमा वैशाख पूर्णिमामा ठूलो जात्रा लाग्दछ । यस जात्रालाई धामीले भोग खाने जात्रा, तथा सिन्दूरेजात्राले पनि चिनिन्छ । नुवाकोट जिल्लामा रहेका महत्त्वपूर्ण मन्दिरहरू मध्ये भैरवी मन्दिर पनि हो । यो मन्दिर पुरातात्विक तथा ऐतिहासिक दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण रहेको छ । भैरवीमन्दिरको मूल पुजारीलाई धामी भनिन्छ । धामीले गरेको भविष्यवाणी सत्य ठहरिन्छ भन्ने जनविश्वास रहेको छ । वैशाख पूर्णिमाका दिन धामीले वली स्वरूप चढाइएको राँगा, बोका, कुखुराको रगत सोभै पिउने गर्दछन् । वली दिएका पशुहरूको रगत

सोभै पिउनसक्नु धामीमा देवीको शक्तिले सम्भव भएको विश्वास गरिन्छ । यो जात्राले नेपालको छुट्टै विशेषता बोकेको छ । जालपा मन्दिर मन्दिरमा धामीले भोग खाएको तेस्रो दिनमा ठूलो मेला लाग्दछ । यस जात्रालाई सिन्दुरेजात्रा भनिन्छ । यस जात्राभर जिल्ला लगायत छिमेकी जिल्लाबाट आउने जात्रालुहरूको ठूलो भीड लाग्दछ ।

यस जात्रामा रथ बोक्नका लागि तथा अन्य व्यवस्था मिलाउनकालागी विभिन्न गाउँबाट समूह समूहमा मानिसहरू आउँछन् । उनीहरूका लागि यो काम गरेबापत गठीको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । भैरवीजात्राको नियमित पूजा र समय समयमा गरिने विभिन्न जात्रा तथा मेला सञ्चालनका लागि जिल्लाका विभिन्न ठाउँहरूमा खेत, बारी गुठीको व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट आउने उब्जनी तथा नगदबाट दैनिक पूजा तथा अन्य खर्च चलाउने गरिन्छ । जिल्लामा नै प्रख्यात ऐतिहासिक तथा रोचक जात्राका रूपमा चिनिने यस सिन्दुरे जात्राको मणीराज आचार्यको निर्देशनमा वृत्तचित्र निर्माण गरिएको छ । जिउँदो देवताका रूपमा चिनिने नुवाकोट भैरवी मन्दिरका पुजारी धामीसँग यो वृत्तचित्र सम्बन्धित रहेको छ ।

नुवाकोट जिल्लामा लाग्ने अर्को महत्वपूर्ण र प्रख्यात जात्रा दुप्चेश्वर महादेव जात्रा हो । यो जात्रा प्रत्येक मंसिर शुक्ल पूर्णिमाका दिन लाग्दछ । नुवाकोट जिल्लाको शिखरवेशी गा.वि.स.मा रहेको यस मन्दिरमा जात्रा भर्न धादिङ, रसुवा, काठमाडौं चितवन, सिन्धुपाल्चोक लगायतका जिल्लाबाट मानिसहरू आउँछन् । यस मन्दिरको दर्शन गरेमा आफ्नो मनोकाङ्क्षा पूर्ण हुने तथा घरमा पालिइएका पशुहरूको रक्षा हुने विश्वास गरिन्छ । यस जिल्लामा परम्परा देखि चलिआएको र नौलो जात्रा गोरू जुधाउने जात्रा हो । प्रत्येक वर्ष माघ १ गते अर्थात् माघेसङ्क्रान्तीका दिन यस जिल्लाको तारूका गा.वि.स. मा रहेको समथर मैदानमा गोरू धनीहरूले गोरू ल्याई जोडा जोडामा जुधाउने गर्दछन् । हाल यस गोरू जुधाउने जात्रा भन्ने व्यवस्थित र समितिबाट सञ्चालन गराई पुरस्कारको समेत व्यवस्था गरिएको छ । यस जात्राको मनोरञ्जन लिन यस जिल्ला बाहेक छिमेकी जिल्लाबाट समेत मानिसहरू आउँछन् । यसका साथै जिल्लाका विभिन्न स्थानमा आ-आफ्नो जात परम्परा अनुसार समय समयमा लाग्ने जात्रा, शिवरात्रीमा कबिलास गा.वि.स. स्थित कपीलेश्वर महादेवमा लाग्ने जात्रा, गाई जात्रा आदिले गर्दा नुवाकोट जिल्ला धनी रहेको छ । यसले गर्दा परम्परादेखि चली आएको संस्कृतिलाई जीवित राख्न सफल भएको छ ।

यसरी विभिन्न किसिमका सम्पदाले भरिएको नुवाकोट जिल्लालाई नेपालको एउटा महत्वपूर्ण स्थानको रूपमा हेर्न सकिन्छ । त्रिशुली, तादीलगायत नदीनाला, हरियाली वनजङ्गलले ढाकिएको डाँडापाखा र फाँटहरूले भरिएको यो जिल्ला प्राकृतिक दृष्टिले रमणीय छ ।

२.१२ निष्कर्ष

नुवाकोट जिल्ला पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला राजधानी काठमाडौंको उत्तरी सिमानासम्म जोडिएको छ । यस जिल्ला सामाजिक सांस्कृतिक परम्परा र रिति स्थिति र लोक संस्कृतिका आधारले धनी जिल्ला हो । यहाँ लोकगीतका प्रचलन धेरै रहेको छ । यहाँको गाउँ, बेसी, टार फाँटमा लोकसाहित्यको फस्टाउँदो विधा लोकगीत अत्यन्त प्रचलित छ ।

तेस्रो परिच्छेद

लोकगीतको सैद्धान्तिक अध्ययन

३.१. विषय प्रवेश

यस अध्यायमा लोकगीतको परिचय, परिभाषा, स्वरूप विशेषता र वर्गीकरणको चिनारी दिंदै विश्लेषणको आधार प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ लोकगीतको परिचय

लोकसाहित्यका प्रमुख विधाहरूमा लोकगीत, लोककथा, लोकनाटक तथा लोकोक्ति -उखान, टुक्का, गाउँखाने कथा) हुन् । लोकसाहित्यको फाँटमा कुनै पनि विधाले आफ्नो ठाउँमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । लोकसाहित्यका विधाहरूमा आ-आफ्नै किसिमको महिमा रहेतापनि कतिपय विशेषताहरूले गर्दा लोकगीतको विशिष्ट स्थान रहेको पाइन्छ । यो लोकसाहित्यको अत्यन्तै लोकप्रिय विधा हो । मानिस स्वभावैले पनि सङ्गीतप्रेमी हुने हुनाले भाषाको प्राप्तिमा संगसंगै लोकगीतले पनि आफ्नो स्थान लिइसकेको हुनुपर्छ । लोकगीतको आरम्भको विषयलाई केलाउँदा वैदिक युगसम्म पुग्न सकिन्छ । लोकले गुनगुनाउन थालेदेखि र आफ्ना मनका भावलाई अरूका हृदयमा पुर्‍याई छुवाउन खोजेदेखि नै लोकगीत उनीहरूको सुखदुःखको साथी भएर आएको छ । मनका दुःख, पीडा, हाँसो, रोदन, उल्लास उमङ्ग, वेदना बिलौनालाई लयबद्ध रूपमा अरू समक्ष पुर्‍याउनु लोकगीतको आफ्नै किसिमको प्रक्रिया हो (पराजुली २०४६:९१) । केटाकेटी युवायुवती र बूढाबूढी समेतले गाउने सुख दुःखका भावना व्यक्त गर्ने, मेलापात चाडपर्वलाई रमाइलो तुल्याउने साधनका रूपमा लोकगीतले जनसमुदायहरूलाई प्रभावित र आकर्षित तुल्याइरहेको छ । यसले लाखौं व्यक्तिको सरल हृदयको ढुकढुकीलाई छोएको हुन्छ । लोकगीतको परम्परालाई खोतल्दै जाने क्रममा ऋग्वेदका ऋचाहरूसम्म पुग्न सकिन्छ । ऋग्वेदमा पाइने काव्यमूल्यलाई लोकसाहित्यकै रूपमा गणना गर्न सकिने अनुमान गरिन्छ ।

पुराणमा पनि प्रशस्त गीतका उदाहरण पाइन्छन् । लोकगीत लोकको सांस्कृतिक अभिव्यक्ति भएकाले लोकजीवनसँग सधैं सम्बद्ध छ । लोकगीत एकलै गाउन र गुनगुनाउन सकिन्छ भने यसलाई जुहारी र दोहोरीका रूपमा प्रस्तुत गर्न र नृत्य वा नाटकका रूपमा देखाउन समेत सकिन्छ । यसमा कथा तथा गाथा पनि उनिन सक्ने भएकाले यसले आफ्नै किसिमको पहिचान बोकेको छ । नेपाली समाजमा बालबालिकाहरूलाई काखमा छुँदैदेखि लोरी, निदरी वा फुल्याउने गीत सुनाउने प्रचलन छ । सानैदेखि केटाकेटीहरू बालगीत गाएर खेल्ने, रमाउने र नाच्ने गर्छन् । युवायुवतीहरू प्रेम-विरहका लोकगीत गाउँदै आफ्ना मायाप्रीति जोरेर सुखदुःखका भावना पोख्छन् । बूढाबूढीहरू भजन सिलोक गाएर आफ्ना दिन बिताउँछन् । त्यसैले लोकगीत सम्पूर्ण लोक जीवनमा अत्यन्त प्रिय भइरहेको पाइन्छ । यसले जीवनका उकाली ओराली, हर्ष, विस्मान, मनोरञ्जन, उत्साह आदिका अवसरमा उत्तिकै साथ दिइरहेको हुन्छ ।

जीवनको जुनसुकै क्षणमा एकछिनमात्र भए पनि लोकगीत गाएर नाच्न पाउँदा लोकगीतले सजिलै आफ्नो जीवनलाई अघि बढाउन सक्छ । वास्तवमा भन्ने हो भने लोकगीत जीवनलाई रसमय बनाउने अविरल धारा हो, लोक जीवनको सुसेली हो, अनि लोकजीवनको ढुकढुकी हो ।

लोकगीत लयात्मक हुन्छ, गेय हुन्छ । यसलाई जुनसुकै बेला पनि आफ्नो सुरिलो कण्ठद्वारा गाउन सकिन्छ । साधारण अर्थमा लोकले गाउने वा लोकको गीतलाई नै लोकगीत भनिन्छ । अर्थात् लोकको कण्ठबाट निस्कने गेय अभिव्यक्तिलाई लोकगीत भन्ने गरिन्छ । नेपालीमा लोकगीतलाई भ्याउरे गीत पनि भन्ने गरिएको पाइन्छ ।

३.३ लोकगीतको परिभाषा

नेपालीमा लोकगीत 'लोक र गीत दुई शब्दको संयोजनबाट बनेको छ । लोकगीत अंग्रेजी शब्द Folk Song को पर्यायवाची शब्द हो । लोकगीतको निर्माण लिखित रूपमा नभएर परम्परागत रूपमा ग्रामीण सभ्यता र संस्कृतिबाट भएको हुन्छर यसले कुनै पनि राष्ट्रको पुरानो सभ्यता र संस्कृतिलाई सुरक्षित गर्दछ । नेपाली शब्दकोष शब्दसागरले लोकगीतलाई समाजमा परम्परादेखि गाउँदै र चल्दै आएको मधुर गीत (भ्याउरे, रसिया, सिलोक आदि) भनेर परिभाषित गरेको छ । (वसन्तकुमार शर्मा नेपाल, नेपाली शब्दसागर, शब्दार्थ प्रकाशन, काठमाडौं)

हिन्दी साहित्यकोशमा लोकगीतलाई तीन अर्थले प्रष्ट्याइएको छ ।

१- लोकमा प्रचलित गीत

२- लोक निर्मित गीत

३- लोक विषयक गीत ।

लोकगीत नेपालीमा आइपुग्दा जनसाहित्य, ग्रामसाहित्य र अनपढको साहित्यले लोकसाहित्यमा चिनिएको छ भने यसबाट लोकगीत ग्रामगीत आदि नाम पनि पाइसकेको छ । लोकगीतलाई चिनाउँदा पाश्चात्य जगतदेखि भारतीय बाङ्मय हुँदै नेपाली साहित्यका विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै तरिकाले परिभाषा दिएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजी विश्वकोषमा लोकगीतलाई Folk Song भनी परम्पराद्वारा सुरक्षित भएर एक मान्छे देखि अर्को मान्छेसम्म र एक पुस्तादेखि अर्को पुस्तासम्म सदैव जान्छ । स्रोत -इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिया, पृ. १४४ ।

पश्चिमेली विद्वान पेरीका अनुसार 'आदिमानवका उल्लासमय सङ्गीतलाई नै लोकगीत भनिन्छ । लोकगीतको परिचयको निचोड दिने क्रममा हिन्दी साहित्यकोषमा भनिएको छ - लोकगीत वस्तुतः त्यही हुन सक्छ जसको रचयिताको निजी व्यक्तित्व उत्रने र लोकको आफ्नै चीज भन्न थाल्नेछ । त्यही रचना लोकको आफ्नै गीत हुनेछ । जुन गीत परम्परामा गाँसिन्छ र परम्पराले समय-समयमा अनुकुल गर्दै रहन्छ । (बर्मा, २०२०:७५०)

लोकगीतको परिभाषाकै सम्बन्धमा भारतीय विद्वानहरूले दिएका परिभाषालाई हेर्दा भारतीय लोकसाहित्यका विद्वान सूर्यकिरण परिक र नरोत्तम स्वामीले लोकगीतलाई आदिम मानवहृदयका ज्ञानगीत मान्दै त्यसमा मानव जीवनको तिनका उल्लास, उमङ्ग, करणा, रोदन तथा समस्त दुःखसुखको कथा चित्रित हुन्छ भनेका छन् । अर्का लोकसाहित्यका विद्वान अनिलले सामान्य जनताको संवेदनशील, भावुक तथा हृदयका उद्गार जो सङ्गीतको बलवती धारको रूपमा गरेका छन् ।

नेपाली लोकगीतको अध्ययन अनुसन्धानको क्रम केही ढिलो थलिइए तापनि यसले नेपाली गीत रचनामा ठूलो प्रभाव परेको छ । नेपाली लोकछन्दका प्रयोगकर्ता महाकवि लक्ष्मीप्रसाद

देवकोटाले लोकगीतलाई सहज रूपमा गाइने हुँदा 'के नेपाल सानो छ ?' मा लोकगायकलाई हेलेन केलेरको संज्ञा दिएका छन् । (देवकोटा, लक्ष्मी निबन्ध संग्रह काठमाडौं साभा प्रकाशन २०४०)

नेपाली लोकगीतका विख्यात अध्येता र सङ्कलनकर्ता धर्मराज थापाले लोकअनुभूति नै लोकगीत हो जसले हृदयका उद्गारहरूलाई स्पष्ट र यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दछन् भनेका छन् । -थापा, गण्डकीको सुसेली, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०३०)

त्यस्तै अर्का नेपाली लोकगीतका अध्येता कालीभक्त पन्तले कसैको बक्सिस, लोभ, आशा र स्वार्थमा नपरेका नर-नारीहरूको दुःखित, पीडित, उद्धिग्न, सम्भ्रान्त, त्रस्त, जागृत, प्रफुल्लित अनादरित, आदरित समेत जो कोही जाति, व्यक्ति, लिङ्ग, समाज र उमेरका मानिसले कुनै पुस्तकबन्धनमा नभएको जो गीत हो त्यही नै लोकगीत हो भनेका छन् । (पन्त, २०२८ : १७) त्यस्तै प्रध्यापक वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार 'लोकगीत जनजीवनका आधारभूत संस्कारहरूको मार्मिक भाव तथा सङ्कलित चेतनाको उपज हो । लोकगीत नै हाम्रो काव्य परम्पराको प्रारूप पनि हो । (त्रिपाठी, २०३१:३)

ठाकुर पराजुलीका शब्दमा 'काव्यमा सुलभ अभिव्यक्ति, हृदयग्राही भाव, हृदयावर्जक शैली, कोमल पद रचनाले गर्दा लोककाव्यको प्रतिष्ठित आसन लोकगीतको पाएको छ । (पराजुली, २०४५:३८ ।)

यस्तै लोकगीतको परिभाषा दिने अर्का साहित्यकार कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार लोकगीत नदीको प्रभावजस्तै हुन्छ जुन मूलतः ग्रामिण संस्कृतिको गर्भबाट निस्कन्छ तर यसले ग्रामिण समाजलाई मात्र प्रभावित नगरी समग्र मानव समाजलाई गतिशिलता दिने काम गर्दछ । (पराजुली २०५७; ३८)

अर्का नेपाली साहित्यकार चूडामणि बन्धुले लोकगीत भनेको लोकजीवनको रागात्मक, स्वतस्फूर्त, लयात्मक अभिव्यक्ति हो, यसमा लोकजीवनको दुःख -सुख, आँशु-हाँसो, आशा-निराशाका साथै लोकको चालचलन विधिव्यवहार, आस्था र मान्यताको चित्रण हुन्छ भनेका छन् । नेपाली लोकसाहित्यका अर्का लोकसाहित्यकार लक्ष्मण लोहनीको भनाइ अनुसार लोकगीत समाजको दुःख-सुखका अनुभूतिले भरिएको मौलिक इतिहास हो । (लोहनी, २०२२:८)

प्रख्यात लोकगीतकार कालीभक्त पन्तका अनुसार लोकगीत भनेको जीवनका अदिम स्रोत हुन् (पन्त, २०२८: १७१) निचोडमा भन्नुपर्दा सामान्य लोकजीवनको विभिन्न परिस्थितिअनुसार हुने आडम्बर विहीन, स्वतः स्फूर्त लयात्मक अभिव्यक्ति नै लोकगीत हो ।

यसरी विभिन्न परिभाषालाई हेर्दा लोकगीत परम्परादेखि अलिखित रूपमा श्रुति परम्पराबाटै हालसम्म प्रचलित रहेको देखिन्छ । यसमा ग्रामिण अशिक्षित जनताका आडम्बर विहीन स्वतः स्फूर्त लयात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । लोकगीतले मानवका विगत परिस्थितिहरूलाई इतिहासका पुस्तकहरूमा भन्दा सत्य र यथार्थ रूपमा प्रस्तुत हुँदै आएको हुन्छ, यसले मानव जीवनका विविध पक्षहरू जस्तै संस्कार, सुख-दुःख, हर्ष, पीडा, आदिका अभिव्यक्तिहरूलाई सहज रूपमा बाहिर ल्याउन मद्दत गर्दछ । चोखो भाव लय, कोमल पदसंरचना र शब्दको प्रभाव यसका प्रमुख विशेषता हुन् । स्वतन्त्र रूपमा जनजीवनका आधारभूत संस्कार र

प्रचलनको अभिव्यक्ति, हृदयग्राही भाव लोकगीतमा पाइन्छ । उल्लिखित कुराले गर्दा लोकगीत समग्र साहित्यको पनि मूलस्रोत मानिन्छ । लोकगीतका उल्लिखित परिभाषाले नुवाकोट जिल्लाका नेपाली लोकगीतलाई पनि समेटेको पाइन्छ ।

३.४ लोकगीतको स्वरूप

लेखसाहित्यका अन्य विधामध्ये अत्यन्त प्रचलित विधा लोकगीत गेय अभिव्यक्ति हो । लोकगीत लोकजीवनमा जन्मिन्छ, हुर्किन्छ अनि मौलाउँदै फैलिन्छ । लोकगीतको परम्परा निकै पुरानो भएपनि लोकगीत वास्तवमा के हो भनी भट्ट भन्न असजिलो हुन्छ । तैपनि यसको आकार, प्रकार र बनोटको आधारमा यसका स्वरूपलाई केलाउन सकिन्छ ।

सामान्यतः लोकगीतको स्वरूप भन्नाले त्यसको सिर्गो आकृति या बनोट हो भन्न सकिन्छ, लोकसाहित्यको अनुसन्धाता कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार यसका केही मूलभूत स्वरूप निम्न प्रकारले नियाल्न सकिन्छः-

१. लोकगीत गेय अभिव्यक्ति हो । त्यसैले यसमा लय भाका आदि सहज र स्वभाविक अभिव्यक्तिका रूपमा मिलेका पाइन्छन् यसको अभिव्यक्ति सरल हुनका साथै आफ्नै पाराको हुन्छ ।
२. सरल संक्षिप्त हुनु लोकगीतको गुण हो । यसमा आउने अभिव्यक्तिगत सरलताले हृदयलाई तुरुन्तै छुन्छ । यसको कथन पनि घुमाउरो नभएर छोटो छरितो हुन्छ ।
३. लोकगीतमा बालक, युवा, वृद्धले सजिलैसंग बुझ्न र गुनगुनाउन सक्ने शब्दहरू प्रयुक्त हुन्छन् । गीतको स्तरअनुसार गाउघरमा बोलिने भर्रा शब्दहरू समेटिएका हुन्छन् ।
४. लोकगीत आकर्षक हुनुका साथै च्वाट्ट परेका हुन्छन् । आकारका दृष्टिमा गाथाहरू मझौला तथा लामा हुन्छन् तर पनि पढ्यार लाग्दा हुँदैनन् ।
५. लोकगीत मौखिक वा श्रुतिपरम्परामा आउने लयात्मक रचना हो । यसमा कथयिताको बिलयजस्तै भई साधारणीकरण हुन्छ, अनि जुनसुकै लोकगीत पनि सामूहिकगीत हुनपुग्छ ।
६. गीतले मानवीय चेतनालाई छुट्टै, चस्का र झस्का दिदै गहिरोसंग प्रभाव पार्छ । लोकगीत त झन् आफ्नो भएकाले मौखिक हुन्छ र मधुर पनि हुन्छ ।
७. लोकगीत लोकसंगीतको भुमिलाई नै उर्वर तुल्याउँदै प्रवाहित भइरको छ । (पराजुली, २०५७: पृ)

३.५ लोकगीतका विशेषता

लोकसाहित्यको सबभन्दा प्रमुख र लोकप्रिय विधा लोकगीत हो । सबैभन्दा बढी संख्यामा रचिने, गाइने र मन पराउने विधा नै यही हो । यसको सबैभन्दा प्रमुख विशेषता तरलतम् लयात्मक अभिव्यक्ति हुनु हो र गेयात्मक श्रुतिमाधुर्य हुनु हो । लोकवेसी तराई जतासुकै घन्कने लोकगीतहरूले लोकजीवनलाई नै घन्काइरहेका हुन्छन् । समाजका राम्रा घटना, मानिसका रहनसहन तथा रीतिस्थिति, जीवनमा भोगिने सुख:दुख अवस्था आदि लोकगीतमा

प्रतिबिम्बित हुन्छन् । लोकगीतमा पाइने उकाली, ओराली, हर्ष वेदना, आंसु, हांसो तथा जीवनका अवरोह आरोहको जे जति अभिव्यक्ति पाइन्छ ती सबैलाई नेपाली लोकगीतले आफ्ना विशेषताका रूपमा छर्दै आएको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली लोकगीतको विशेषता यही नै हो भनेर औल्याउन निकै कठिन हुन्छ । तैपनि मोटामोटी रूपमा नेपाली लोकगीतका केही खास खास विशेषताहरूलाई निम्न बुदाहरूमा चिनाउन सकिन्छ ।

१. मौखिक परम्परा: नेपाली लोकसाहित्यको प्रमुख विधाको रूपमा परिचित लोकगीत मौखिक वा श्रुतिपरम्परामा हुर्कदै आएको छ । मौखिक रूपमा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्ति र एक स्थानबाट अर्को स्थान र एक पुस्ताबाट अर्को पुस्ता गर्दै जीवित हुने लोकगीतको प्रमुख विशेषता पनि मौखिक हुनु नै हो । मौखिक परम्परा हुदा हुदै पनि यो गीतशील र परिवर्तशील हुन्छ । आफैले नया शृंखला थप्दै बढाउँदै जान्छ । लोकगीतलाई रचन होइन केवल लिपिबद्ध गरी संकलन गर्न सकिन्छ ।
२. अज्ञात रचयिता: रचयिता वा गीतकार अज्ञात रहनु नेपाली लोक गीतको अर्को प्रमुख विशेषता हो । लोकगीत कसले गाए ? कहिले गाए? कसले र कहा रच्यो ? भन्ने थाह हुदैन । यसको रचयिता अज्ञात हुन्छ, अदृश्य हुन्छ । लोकगीत जसले जहा गाएका भएता पनि त्यसलाई लोकले पनि त्यसलाई लोकले आफ्नै गीत ठान्छ, तर समय र स्थानअनुसार यो परिवर्तन भइरहन्छ ।
३. सामूहिकता: लोकगीत लोकजीवनअन्तर्गत प्रायः सामूहिक रूपमै गाइन्छ । संस्कारसम्बन्धी गीत हुन् वा ऋतु, पर्व, व्रत आदि कुनै पनि गीत हुन् ती एकल रूपमा भन्दा प्रायः सामूहिक रूपमा गाइन्छन् । लोकगीत जसले गाए पनि निहित भाव, हर्ष, उल्लास, पीडा, विरह र विलौनाको समुहका स्वर भएर गुञ्जन्छन् । एक व्यक्तिका अभिव्यक्तिलाई समेत साझा र समाजको सम्पत्ति मान्ने परम्परा लोकगीतको अर्को विशेषता हो ।
४. मौलिकता र सरलता: लोकगीत कसैको कुनै गीतको अनुकरण गरेर रचिदैन, अभिव्यक्ति सरल, स्वच्छ हुनु लोकगीतको एक किसिमको विशेष गुण हो । लोकगीत अपठित ग्रामिण समुदायले मौखिक रूपमै उत्पादन गर्ने भएकाले यसमा कुनै किकिमको बनावटीपन भेटिदैन । यसैले गर्दा लोकगीतका भाव सजिलैसंग बुझ्न र ग्रहण गर्न सकिन्छ । लोकगीतमा भाषाको आफ्नोपन, आफ्नै किसिमको सरलता रहेको हुन्छ ।
५. कथनविविधता: नेपाली लोकगीतका अनेक रूप, लय, कथनपद्धति छन् । मूलतः लोकगीत प्रश्नोत्तर शैलीमा बढी चल्ने गर्छ । जुवारी, दोहोरी, घासे, देउडाजस्ता गीत प्रश्नोत्तर प्रधान हुन्छन् । प्रश्नोत्तर प्रधान गीतहरूमा एकतर्फबाट एकनासले गीत भन्ने अर्को समूहले त्यसको उत्तरको रूपमा गला मिलाउने गर्छन् र जवाफ गीतमै फर्काउने गर्छन् । जुवारी खेल्दा गीत पूरा हुनै नपाई त्यसको जवाफ गीतमै फर्काउने गरिएको देखिन्छ । लोकगीतमा देखिने अर्को प्रवृत्ति पुनरावृत्ति पनि हो । एउटै लय, भाव, ताल स्वर गीतका पुरावृत्ति गर्ने चलन लोकगीतमा पाइन्छ । लोकगीत गाउदा कतिपय अवस्थामा पहिला पंक्ति प्रायः दोहोर्याएर गाइन्छ, जस्तै नेपाली लोकगीतमा रेलीमाई, सालैज्यू, कान्छी रेसम जस्ता थुप्रै थैगोले गीतलाई रसिलो बनाएकोछ ।

६. यथार्थता तथा सामाजिकता: लोकगीतको अर्को विशेषता यथार्थताका साथै सामाजिकता हो । लोकगीत लोकको जीवन हो । लोकगीतमा लोकजीवनको हासो, आसु, सुख, दुख, हर्ष, खुसी, उत्साह, विरह आदि जस्ता अभिव्यक्ति यथार्थ चित्रण पाइन्छ । नेपाली लोकगीतमा नेपाली रहनसहन नेपाली जीवनशैली सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाको प्रतिविम्ब हुन्छ । लोकसाहित्य लोकजीवनको ऐना हो । त्यसैले यथार्थ र सामाजिकता पनि लोकगीतको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो ।
७. स्वच्छन्दता: लोकगीत लोकजीवनको लोककण्ठद्वारा गाइने सरल तथा हार्दिक अभिव्यक्ति हो । लोकगीत कुनै पनि निर्धारित नियममा बाधिएको हुदैन, लिखित साहित्यका गीत कविता धेरथोर नियम तथा अनुशासनद्वारा बाधिने हुनाले त्यति सहज र स्वभाविक नहुन सक्छ, तर लोकगीत स्वतस्फूर्त गेय अभिव्यक्त हो । यसलाई कुनै शास्त्रीय नियममा राख्नु, विभिन्न छन्द अलंकार रस आदिका सीमामा बाधिनु आवश्यक हुदैन । समग्रमा भन्दा लोकगीत नेपाली लोकजीवनका हासो, आसु, पीडा, व्यथा, विरह, विलौना आदि अभिव्यक्तिका माध्यम हुन् । बूढाबूढी, युवायुवती, केटाकेटीहरू सम्पूर्ण जीवनका भोगाइको रूपमा पाएका सुख:दुख यथार्थ वेदना हुन् । यो नेपाली लोकजीवनको कहिल्यै नसुक्ने अविरल नदी हो । त्यसैले यसका विशेषता पनि सोही अनुरूप विविध हुन्छन् ।

३.६ लोकगीतको वर्गीकरण

नेपाली जीवनमा लोकगीत अत्यन्तै प्रचलित र प्रिय विधाका रूपमा चिनिदै आएको छ । नेपालीहरू जहा जहा पुगेका छन्, त्यहा त्यहा नेपाली लोकगीत पुगेको छ । मानिसको सुख दुख, हासो रोदन, उल्लास उमंग, हर्ष विस्मातका क्षणमा मनको भाव व्यक्त गर्ने क्रममा सुरिलो गला र मिठो लयमा उनेर लोकगीत गाउन थालेको हो । लोकगीत लोकजीवनको प्रतिविम्ब भएकोले यिनमा लोकगीतको संस्कार, परम्परा, रीतिरिवाज, सुखदुख र त्यसक्रममा भाषिका प्रचलित लोकगीतहरू समग्र नबटुलिकन तिनको अध्ययन र विश्लेषण नगरीकन नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण गर्नु युक्तिसंगत हुदैन । समग्र लोकगीतको संकलन भइसकेकाले यिनको व्यवस्थित र वैज्ञानिक वर्गीकरण हुन सकेको देखिदैन तैपनि लोकसाहित्यको संकलन र अध्ययनमा श्रम र समय खर्च गरेको केही लोकसाहित्यप्रेमी अन्वेषक अध्येताहरूले नेपाली लोकगीतको अध्ययन विश्लेषण र वर्गीकरण प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । उनीहरूद्वारा नेपाली लोकगीतलाई आ आफ्नै किसिमले हेरेर छुट्ट्याउने गरेको देखिन्छ ।

लोकगीतको वर्गीकरणलाई भारतीय लोकसाहित्य विद् कृष्णदेव उपाध्यायले संस्कारसम्बन्धी, ऋतुसम्बन्धी, प्रतिक्रिया र जातिसम्बन्धी विविध भनेर लोकसाहित्यकै आधारमा चार किसिमले वर्गीकरण गरेका छन् । -उपाध्याय, १९७०:पृ)

भारतीय लोकसाहित्यका विद्वान सत्येन्द्रले चाहि लोकगीतलाई (१) साधारण, (२) अनुष्ठानिक,

(३) याचनासम्बन्धी, (४) खेलसम्बन्धी चार भागमा विभाजन गरेका छन् । (सत्येन्द्र, साल:३३५)

नेपाली लोकसंस्कृतिका अध्ययता कालीभक्त पन्तले (१) राष्ट्रभाषा स्तरीय, (२) जिल्लास्तरीय, (३) ग्रामस्तरीय, (४) लोक नाट्यस्तरीय, (५) पर्वस्तरीय, (६) ऋतुकालीन, (७) जाति भाषास्तरीय, (८) कर्मस्तरीय, (९) जातिस्तरीय गरी नौ भागमा विभाजन गरेका छन् । -पन्त, २०२८:१४८)

नेपाली लोकगीतका अनेक प्रकार छन्, विभिन्न वास्की छन् । कुनै गीत बाह्रैमास जुनसुकै बेला गाइन्छ भने कुनै गीत खास-खास ऋतु, पर्व वा कामका वेलामा गाइने गरिन्छ । बाह्रैमासे लोकगीतमा भ्याउरेका धेरै प्रकार भेटिन्छन् । चाडपर्व र मेलापर्वमा गाइने लोकगीतमध्ये तिहारको भैलो र देउसी, विहेको रत्तौली/रत्यौली, जात्रामात्रामा गाइने मारूनी, ख्याली, असारको रोपाइमा असारे, रसिया आदि लोकगीत प्रसिद्ध छन् ।

नेपाली लोकगीत लामा-छोटा, ठाडो आदि विविध भाका अनुसारका देखिन्छन् । कुनै लोकगीत एकल गाइन्छ भने कुनै दोहोरी वा जुहारीका रूपमा घन्किन्छन् र कुनै लोकगीत चाँही सामूहिक स्वरमा गुन्जनछन् । यसरी नै कुनै लोकगीत केवल गेय हुन्छन् भने कुनै लोकगीत नृत्त गीतका रूपमा अनि कुनै लोकगीत नाट्यगीत/गाथाका रूपमा पनि प्रचलित छन् । यसरी नेपाली लोकगीतलाई क्षेत्रिय तथा जातिय दृष्टिले एवं लिङ्ग, अवस्था र कार्यका आधारमा पनि लोकगीतलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

काजीमान कन्दङ्वाले (नेपाली जनसाहित्य:१०,४९) मा नेपाली लोकगीतलाई सकर्मक र अकर्मक दुई मुलरूपमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

नेपाली भाषाविद् डा. चूडामणि बन्धुले लोकगीतलाई (१) संस्कारगीत, (२) पर्वगीत, (३) बालगीत, (४) श्रमगीत, (५) प्रेमगीत, (६) भजन गरी छ भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ भनेका छन् ।

जनकविकेशरी धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीद्वारा नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण सात भागमा गरेका छन् । ती हुन् :- (नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना :९४)

(१) सामान्यगीत (२) संस्कारगीत (३) कर्मगीत (४) पर्वगीत

(५) लोकनृत्य वा नृत्य गीत (६) ऋतु वा व्रतसम्बन्धित गीत (७) विविध ।

डा. दयाराम श्रेष्ठले लोकगीतलाई चार प्रकारमा विभाजन गरेका छन्

(१) संस्कारसम्बन्धी लोकगीत (२) ऋतुकालीन लोकगीत

(३) क्रियासम्बन्धी लोकगीत (४) विविध ।

लोकसाहित्यका विज्ञ सत्यमोहन जोशीले नेपाली लोकगीतलाई विभिन्न प्रकारले विभक्त गरेका छन्, मुख्यतः आठ बुँदामा देखाएका छन् ।

१. भजनका रूपमा गाइने लोकगीत (जुट्का बालन)
२. नृत्यसँग उनीएका लोकगीत (सोरठी, मारूनी, घाटु)
३. प्रेममय जीवनसँगै समन्वय भएका लोकगीत (सोरठी)
४. चाडवाडसँगै समन्वय भएका लोकगीत (सँगिनी देउसी रे)
५. सामाजिक लोकगीत (मालश्री, दाइँगीत)
६. युद्ध क्षेत्रमा प्राण सञ्चार गर्ने लोकगीत (कखा)
७. कथा गाँसिएका लोकगीत (चरित्र)
८. उत्सवमा भिकिने लोकगीत (चरित्र र रत्यौली)

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले लोकगीतलाई आ-आफ्नै किसिमले वर्गीकरण गरेका छन् । प्रस्तुत सम्पूर्ण लोकगीतका वर्गीकरणहरूलाई क्षेत्र, जाति, भाषा तथा संस्कृति र विषयवस्तु एवं शैलीका आधारमा निम्नअनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. क्षेत्रगत आधारः नेपाली लोकगीतहरूलाई क्षेत्र अञ्चल र प्रदेश आदि क्षेत्रगत आधारमा पनि विभाजन गर्न सकिन्छ । प्रत्येक क्षेत्रमा पाइने लोकगीतहरू आफ्नो सुविधा आवश्यकताअनुसार विभिन्न रूपका हुन्छन् र तिनलाई क्षेत्र वा स्थान विशेषमा हुने प्रचलनअनुसार छुट्याउन सकिन्छ । जस्तै पूर्वाञ्चलका लोकगीत आदि नेपालको हिमाल, पहाड, तराई, मधेस सबै ठाउँमा अनादिकालदेखि नै अनेक जनजातिका असङ्ख्य लोकगीतहरू रचिदै गाउँदै आएका छन् । त्यसैले हिमाल, पहाड, तराई गरी भौगोलिक सीमानाको आधारमा पनि नेपाली लोकगीतलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । हेरौं पहाडी भेगका गण्डकी क्षेत्र र त्यसभन्दा पूर्वतिर गाइने लोकगीतका दुई टुक्रा उदाहरण-

डम्फु मादल काँ बज्यो ? सेती किनारमा

भाग्य छैन सान्नानी काली निधारमा ।

घिन्ताङ मादल काँ बज्यो ? कोसी किनारमा

भाग्य छैन सान्नानी तिम्रो निधारमा ।

२. जातिसंस्कृति र भाषाका आधारमाः हाम्रो देश नेपालमा जातजाति, धर्म, सम्प्रदाय, भाषाभाषी र संस्कृति भएका जाति तथा व्यक्तिहरू बसोबास गर्छन् । साच्चै भन्ने हो भने नेपाल चार वर्ण छतीस जातको फूलवारी हो । यहाँका मानिसहरूमा जात, धर्म भाषा संस्कृतिमा विविधता भएपनि धार्मिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुता उदाहरणीय छ । यहाँ जातिसँग समबद्ध भई किराँती गीत, तामाङ सेलो, सेर्पाली गीत, नेवारगीत, थारूगीत मैथली, गुरुङ, मगर गीत हुर्केका छन् । यसरी नै चुङ्का, भजन, बालुन जस्ता गीत बाहुन क्षेत्रीले खस जातिले गाउँछन् । सोरठी घाटु मगर गुरुङले गाउँछन् ।

३. चार्डपर्व वा ऋतुकालीन पर्वका आधारमाः कुनै निश्चित चाडपर्व ऋतु महिना आदिका अवसरमा गाइने लोकगीतहरू यस अन्तर्गत पर्छन् । विभिन्न धार्मिक तथा

सांस्कृतिक पर्व जस्तै: जन्म, विवाह, छैटी, पास्नी आदिअवसरमा गाइने ऋतुकालीन गीत जस्तै भ्याउरे, रोइला, मारूनी सोरठी, असारे, तीजे, दाई, मालसिरी, भैलो, देउसी, होली आदि गीत पर्वअन्तर्गत पर्छन् । चार्डपर्व तथा ऋतुकालीन गीतहरूले नेपाली भाषा संस्कृति र लोक साहित्यलाई भरिपूर्ण तुल्याएका छन् । उदाहरणका लागि असारे गीत-

हिलै र लाग्यो, धुलै र लाग्यो कुसुमे सारीमा
हलीको टाउको मुसाले खायो खुर्सानी बारीमा
दुलहा भन्दा मायालु नाठो हितैको परानी
हली है राजा, खेताली रानी, बाउसे खरानी ।

त्यस्तै तीजको एउटा उदाहरण:-

वर्ष दिनको तीजमा बाबा लिन आएका
हाम्री बज्यै पापीनीले शिरफूल लुकाइन् ।
दैलो पोत्ने शिरफूल, भाँडा माभ्ने शिरफूल
आइ सिकाइ राखे बज्यै त्यही शिरफूल ।

४. उमेर वा लिङ्गका आधारमा: लोकगीतलाई उमेर वा लिङ्गका आधारमा पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यस्ता गीतहरूमा स-साना बालकहरूले गाउने बालगीत, वृद्धवृद्धाहरूले धार्मिक पर्वहरूमा वा त्यस अवसरमा गाइने भजन, बालन आदिलाई लिन सकिन्छ ।

दाइँगीत, तीजेगीत, मालसिरी, खाँडो, सङ्गीनी, भैलो, फागु रत्यौली आदि लोकगीतमा नारीप्रधान गीत हुन् भने अन्य गीत विशेषता: पुरुषप्रधान हुन् । उमेरका आधारमा गाइने लोकगीत अन्तर्गत पर्ने बालगीतको एउटा रूप यस्तो छ:-

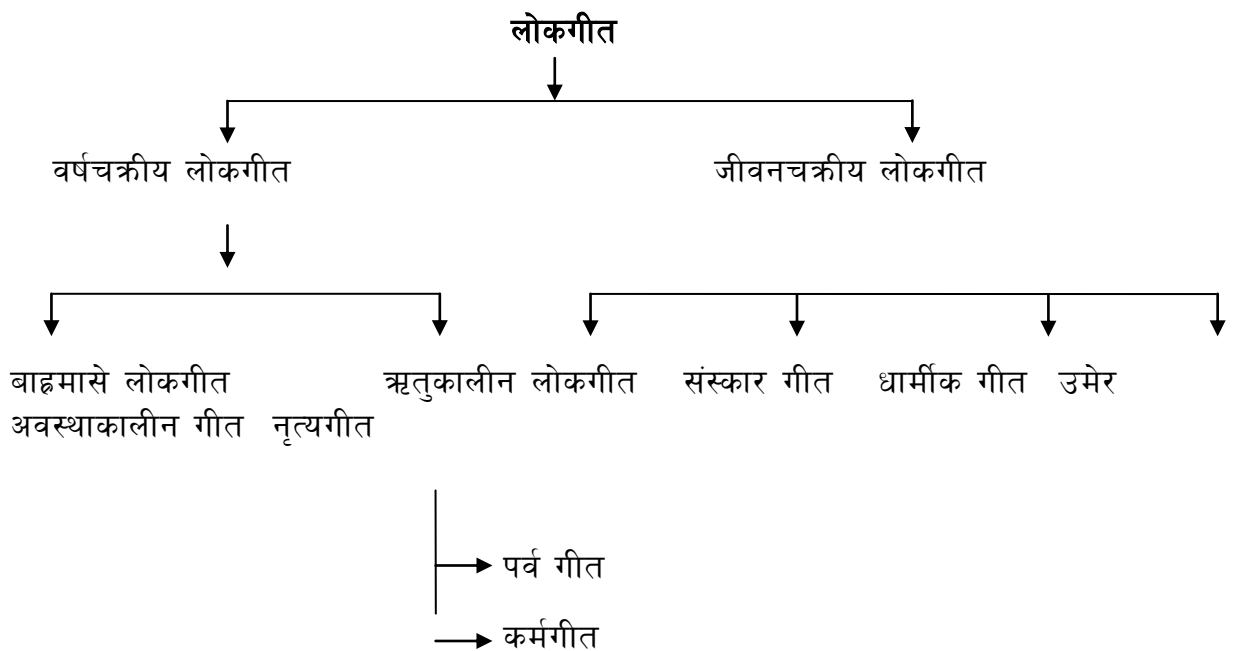
ताराबाली लै लै
मामा आए घोडा
माइजु आइन् डोली
पापा ल्याइन् सोली
खान दिन्छन् भोलि ।

५. प्रस्तुतीकरणका आधारमा: लोकगीतलाई प्रस्तुतिकरणको आधारमा विभिन्न किसिमले विभाजन गर्न सकिन्छ । जस्तै शुद्ध गीत, घाँसेगीत, नृत्य, सङ्गीनी बाद्यगीत, खैजडी, वाद्य नृत्य नाच बाजा विना नै गाइन्छन् । नृत्यसहित गाइने गीत वाद्य गीत हुन्, घाँस काट्दा गाइने घाँसेगीत नाच बाजा विना नै गाइन्छ । नृत्यसहित गाइने गीत बाद्य नृत्य गीत हुन् । हेरौं नृत्यसहित गाइने तीजका एउटा नमुना:-

तिम्रो हाम्रो भेट भएको दिन
सङ्गो पानी धमिलो मन किन

घुम्तिनिर लेट भयो
सानुमायालाई बाटैमा भेट भयो ।
पढी लेखी एस.एल.सी. पास गर्छु
घरजम गर्ने औकातमा मै पर्छु
घुम्तिनिर लेट भयो
सानुमायालाई बाटैमा भेट भयो ।

यसरी विभिन्न आधारमा विभिन्न किसिमले नेपाली लोकगीतहरूलाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ, तर पनि यसको सबभन्दा महत्वपूर्ण वर्गीकरण विषयात्मक नै हुन्छ, लोकगीतका अनुसन्धाता कृष्णप्रसाद पराजुलीका अनुसार तल विषयात्मक वर्गीकरण गरी देखाइएको छ ।

वर्षचक्रीय लोकगीत भन्नाले वर्षभरि अर्थात् बाह्रै महिना गाइने गीतमा पर्छन् । ऋतुकालीन लोकगीत अन्तर्गत चाहिँ दुई किसिमका गीत देखिन्छन् (क) पर्वगीत (ख) कर्मगीत पर्दछन् ।

लोकगीत प्रसिद्ध गीत हो । यो गीत नेपाल मात्र नभएर जहाँ-जहाँ नेपालीहरू पुगेका छन् विश्वको कुनै पनि ठाउँमा लोकगीत गाइन्छ, भने लोकगीतको आफ्नै विशेष किसिमको महत्व छ, साहित्य क्षेत्रमा भनिन्छ ।

३.७ निष्कर्ष

यस अध्यायमा लोकगीतको परिचय, परिभाषा, स्वरूप, विशेषता र वर्गीकरणको चिनारी दिँदै विश्लेषणको आधारहरूलाई प्रष्ट्याइएको छ ।

चौथो परिच्छेद

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको संकलन वर्गीकरण

४.१ विषय प्रवेश

नुवाकोट जिल्ला प्राकृतिक र सास्कृतिक विविधताले भरिएको जिल्ला हो । त्यहाँ विभिन्न जातजाति र भाषाभाषिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । तिनीहरूका आ-आफ्नै परम्परागत मूल्य र मान्यता आस्था र चालचलनहरू पाइन्छन् । जस अनुसार विभिन्न देवी देवताहरूको पूजाआजा गर्ने र व्रत बस्ने गरिन्छ । विभिन्न चाडपर्व, संस्कार-कर्महरू मनाउने र खेतिपाती गर्ने गरिन्छ । त्यसका साथै अन्य कार्यहरू पनि गरिन्छ । त्यस्ता अवसरमा उपयुक्त सन्दर्भ अनुसार नाचगान पनि गरिन्छ । त्यस्तै चाडवाड तथा कर्मसित गीतको सम्बन्ध गाढा रहेको हुन्छ । त्यस्ता गीतलाई अध्ययनका दृष्टिले विशेषगीत र सामान्यगीत गरेर दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । विशेष गीत ती हुन् जुन विशेष अवसरमा मात्र गाउन मिल्छ । यसमा धार्मिक, संस्कार, कर्म र पर्वगीत पर्दछन् । सामान्य गीत ती हुन् जो सधैं गाउन सकिन्छ । यस्ता गीतमा भयाउरेगीत, एकहोरीगीत, दोहोरीगीत, घाँसेगीत आदी पर्दछन् ।

४.२ वर्षचक्रीय लोकगीत

प्राकृतिक जगत् दिन र रात, ताप र शीत, घाम र पानी, गर्मी र जाडो आदि हुँदै समयचक्र जस्तै भएर घुमिरहन्छ । त्यसैक्रममा एकपछि अर्को हुँदै नयाँ ऋतु आउँछ र समय विविध रूपमा फेरिदै जान्छ । यस अवस्थामा कुनै गीत बाह्रै महिना गाइन्छन् भने कुन गीत समयअनुसार ऋतु-ऋतुमा गाइने गरिन्छन् । यसरी वर्षभरि आफ्ना साङ्गीतिक अभिव्यक्ति पोख्न र भाव तथा लयमा समेत परिवर्तन गर्दै जानु लोककलाकारमा पाइने स्वभाविक प्रक्रिया हो । वर्ष दिनभरिका समयविशेषमा गाइने लोकगीतलाई नै यहाँ वर्षचक्रीय लोकगीतका रूपमा लिइएको छ । वर्षचक्रीय सम्बन्धी लोकगीतमा दुई किसिमका गीत देखा पर्दछन् -

(१) बाह्रमासे गीत (२) ऋतुकालीन गीत । अवस्था विशेषमा यी दुवै किसिमका गीतमध्ये कतिपय गीत अघि पछि पनि नगाइने होइनन्- कमबेसी गाइन्छन् तर पनि जुनसुकै बेला गाइने र खास-खास समयमा गाइने आधारमा यिनलाई छुट्याएर हेर्नु आवश्यक भएको हो । यसरी हेर्दा वर्षचक्रीय गीतको क्रम निम्नप्रकारले टङ्कारो भएर छुट्टिन्छन् ।

४.२.१. बाह्रमासे लोकगीत/सदावहार गीत

बाह्र महिना, छ ऋतुमा गाइने बाह्रमासे लोकगीतलाई धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले सामान्य गीतमा राखेका छन् । बाह्रै महिना भएकोले यी गीतलाई सामान्य गीत भनिएको हो तर सामान्य गीत र विशेष गीत जुनसुकै हुने भएकाले सधैं गाइने गीतलाई बाह्रमासे गीत भन्नु नै उपयुक्त हुन्छ । नुवाकोट जिल्लामा यहाँ बाह्रमासे गीत प्रसस्तै पाइन्छन्, जसमा ऋतुकालीन गीत पनि पर्दछन् ।

बाह्रमासे लोकगीतको एउटा नमुना:-

सम्झना:

विदेशबाट म घर नआउँदा
त्यसै सुकछ दशैंको जमरा ।

घोर्ले खसी आगौको दशैंलाई
मर्ने बाँच्ने थाहा छैन कसैलाई ।

छोरीको जीवन:

घर पनि छोडी माइती पनि छोडें बसी रैछु मावली
मावली पनि छोडी गएपछि मेरो मरण काँहोला ।
अहिलेको अहिले भन्नै पथ्यो मेरो मरण काँहोला ।

४.२.२ भ्याउरे लोकगीत

नेपालका कतिपय भागमा सामान्यतः सबै खालका लोकगीतलाई भ्याउरे भन्ने प्रचलन छ र भ्याउरेलाई भण्डै-भण्डै लोकगीतको पर्यायका रूपमा समेत लिइने गरिन्छ । अर्कातिर लोकगीतका विभिन्न भेद उपभेदमध्ये भ्याउरे एउटा लय वा भाकाकै नाम पनि हो । यस रूपमा खासखास किसिमको लोकगीतलाई भ्याउरे भन्ने गरिएको पाइन्छ र थुप्रै लहरी तथा सवाई साहित्य पनि यसै लयमा लेखिएका छन् । यी दुवै विशेषता पाएको यस गीतलाई गढ कुमाउँतिरबाट आएका पौड्यालहरूले आफूसँगसँगै ल्याएका र समयक्रममा नेपाली लोकगीतका संवाहक मनवीर खत्री र गोर्खा सिरसले गाउन थालेपछि फिँजारिदै गएका गीतहरूको विकसित भेदका रूपमा लिइन्छ ।

लोकगीतलाई भ्याउरेका रूपमा लिँदा भ्याउरे एउटा सिङ्गो रूख हो भने अरू कैयन गीत यसका हाँगाविँगा हुन् । भ्याउरे लोकगीतका लामो, छोटो, ठाडो, तेर्सो आदि विभिन्न लय वा भाका भेटिन्छन् । ती लय केलाउँदा यसका १०८ भन्दा बढी भेद उपभेद हुनसक्ने अनुमान गरिन्छ । यसरी हेर्दा साँगिनी, असारे, तीजे, चड्का, ख्याली, सोरठी, भैलो, लहरी, महाल आदि सबैजसो गीत भ्याउरे गीतकै शाखा हुन् ।

भ्याउरेको शाब्दिक अर्थ भुम्रेभाम्रे जिग्रिङ्ग परेको, दीनहीन, न्याउरो, भावहीन, शक्तिहीन भन्ने बुझिन्छ । तापनि यसको चम्किलो, बान्की, चिटिक्क र छरितो, छुट्किलो गति एवं रागात्मक तथा कलात्मक अभिव्यक्ति हुँदा नाम र क्रममा फरक देखिन्छ । भ्याउरेको नामाकरण सम्बन्धलाई लिएर धेरै विद्वानले भाम्रेभुम्रे लुगा लगाएर नाच्ने हुनाले भ्याउँकिरीभैँ कराएर गाउने हुनाले, इयाउरे शन्दबाट भ्याउरे हुँदै भ्याउरे भएको हो भन्ने तर्क दिएका छन् । चूडामणि बन्धुका अनुसार तराइका मैथली, भोजपुरी, थारू भाषाभाषी समाजमा 'भुमर' वा 'भामर' गीतहरू छन् । त्यही अक्षरबाट भाम्रे हुँदै भ्याउरे शब्द नामाकरण भएको तर्क गरिएको छ । कालिभक्त पन्तका अनुसार भ्याउरे गीतको उद्गमस्थल बाग्लुङ हो । नेपाल अङ्ग्रेज युद्धका बेला कुमाउ गढवालमा सिकेको लोकगीतका भाकालाई गोर्खा सिरस र मानवीर खत्रीले आफ्नो गाउँ बाग्लुङ फर्केपछि भ्याउरे गीतको रूपमा फैलाएको कुरा पन्तले उल्लेख गरेका छन् । श्रुतिपरम्पराबाट चल्दै

आएको कि खाइयो कि आइयो चइनै गरेर' भन्ने भ्याउरे गीतले पनि पन्तको भनाइलाई पुष्टि गर्छ ।

भ्याउरे गीतको बनोट छन्द तथा लयबारे लोकसाहित्यका विद्वानहरूबीच मतमतान्तर रहेको छ । धेरै विद्वानहरूले भ्याउरे गीतका सम्बन्धमा आ-आफ्नो पाराले व्याख्या विश्लेषण गरेकाले यथार्थमा भ्याउरे गीत के हो र यसको अरूगीतको दाँजोमा के छुट्टै पहिचान छ भनी छुट्टयाउन गाह्रो पर्न गएको छ । १६ वा १९ अक्षरे लयलाई भ्याउरे भन्ने गरेको पाइन्छ, भनी मुनामदनमा देवकोटाले भ्याउरे शब्द प्रयोग गरेको प्रमाण कृष्णप्रसाद पराजुलीले गरेका छन् ।

“भ्याउरे गीतमा बीचबीचमा भट्याउने सम्बाद खालको छन्द मिसाइन्छ, त्यसलाई, भ्याउरेलाई सुवी शाहले पाखे छन्दको नाम दिएको पाइन्छ ।” १४ अक्षरे १ १६ अक्षरे लयलाई भ्याउरे गीतको बीचबीचमा भट्याउने सवाइ खालको छन्द भनेका छन्, त्यो टुक्का भ्याउरे गीतको छन्द लयविधान सम्बन्धी सुवी शाहको विचार यथार्थ विचार मान्न सकिन्छ ।

विद्वानहरू भ्याउरे गीतका छन्द, लय, जसरी व्याख्या गरे पनि भ्याउरे गीतका सम्बन्धमा गण्डकी क्षेत्रका चर्चित गीतहरूलाई अवलोकन गर्दा दुई पाउको अधिल्लो पाउमा २ अथवा १० अक्षर र दोस्रोपाउमा १० अक्षर भएको, पहिलो पाउमा ४.५ अथवा ४.६ मा विश्राम र दोस्रो पाउमा ४.६ विश्राम भएको गीत नै भ्याउरे हो । उदाहरणका लागि:-

खान्न मत कुवाको पानी
दिनभरि पुतली डुबेको

आकाशैमा तीनतारा तीनतिर
जाले रूमाल बेचेर रिन तिर ।

शिष्ट भाषाभन्दा कथ्यभाषाको प्रयोग, झर्ने नेपाली शब्दको प्रयोगले भ्याउरे गीतलाई अरू झरिलो बनाएको छ । हिजोआज नेपाली समाजमा भ्याउरे गीतले नै धेरै प्रभाव जमाएको पाइन्छ । गिदाङ्गेहरूले भ्याउरे गीतलाई अझ कसिलो बनाउने हेतुले उखान टुक्काको समेत प्रयोग गर्न थालेका छन् । भ्याप्प, भद्रो, क्वाक्वाती हेर्नु, मोही माग्ने ढुङ्गो लुकाउने, रस निखेको, उखुको खाइला, बेलउतीको दाउरा आदि जस्ता भर्ना तथा उखान टुक्का भ्याउरे गीतमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

४.२.२.१ भ्याउरे गीतका भेदहरू

शब्द, लय, भाव र बिम्बका आधारमा गीतका भेदहरू छुट्टयाइन्छन् (लोक जीवनका भाँकीहरूलाई गीतका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने क्रममा शब्दको छनोट र भावको उपस्थितिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । बनोट र अर्थका आधारमा भ्याउरे गीत प्रयुक्त चरण र प्रासङ्गीक छन्, छैनन् अन्त्यनुप्रासको प्रयोग कस्तो छ भनी हेर्नु नै भ्याउरे गीतलाई बनोटको आधारमा हेर्नु हो । बनोटको आधारमा भ्याउरे गीतलाई सामान्य, मध्यम, उत्तम गरी तीन भेदमा छुट्टयाउन सकिन्छ । उदाहरणका रूपमा सामान्य गीत:-

घर त मेरो याँ होइन पाटन
मुस्किल भयो जिन्दगी काटन ।

मध्यमगीतको उदाहरण:-

किन माया रोएको होला
करिमको विचारै नगरी ।

उत्तमगीतको उदाहरण:-

यो मायाको मन पेट पा छैन
भ्याप्यै माया लाम्न नि भा छैन ।

यसरी भ्याउरे गीतको भेदका आधारमा छुट्याउन सकिन्छ । अर्थका आधारमा पनि भ्याउरे गीतलाई विभाजन गर्न सकिन्छ । गीतको एकोहोरो वा दोहोरो गीतमा गीत गाएको आधारमा भ्याउरे गीतहरू छुट्याउन सकिन्छ । उदाहरणका लागि:-

अभिधार्थी गीत:

पैसा भए इष्ट र मित्र
स्वास्ती पनि भित्रिन्छे भर भित्र ।

लक्ष्यार्थी गीत:

आज पनि आ' का छौ मेलामा
पर्ने भयौ गोमनको फेलामा

व्यङ्ग्यार्थी गीत:

पाए तिम्रो यो भाग्य बल्ने भो
छिमेकीलाई पनि काम चल्ने भो ।

नेपाली समाजको लोकसाहित्यमा भ्याउरे गीतले जमाएको प्रभाव तथा नेपाली समाजमा यसले ओगटेको ठूलो क्षेत्र र विभिन्न भाका एवं लयहरूलाई तथ्याङ्कन गर्दा भ्याउरे गीत नुवाकोट जिल्लामा पहिलेदेखि निकै प्रचलनमा थियो र हाल पनि भ्याउरे गीतले नुवाकोट जिल्लामा निकै प्रमुखता पाएको छ । यसको नमुनाका लागि तल उदाहरण शीर्षकसहित प्रस्तुत गरिएको छ । भ्याउरे गीत बाह्रै महिना गाउने गीत हो । त्यसैले यसलाई बाह्रमासे गीत भनिन्छ । भ्याउरे गी नुवाकोट जिल्लामा अत्यन्त प्रचलित गीत हो । यो गीत दोहोरीका रूपमा पनि गाइन्छ । चार्डपर्व, मेला, हर्ष, विस्मात, दुःख-सुख तथा मेलापात जाँदा यो गीत गाइन्छ नमुना:-

सम्भना:

भयाउरे गीतको नमुना:

विदेशबाट म घर नआउँदा

त्यसै सुक्छ दशैंको जमरा ।

घोर्ले खशी आगौको दशैंलाई

मर्ने बाच्ने थाहा छैन कसैलाई ।

कालो बोका कालिका माइलाई

रक्षा गर भगवती हामीलाई ।

४.२.३ सवाई गीत

सवाई वर्णनात्मकलोककविता हो । यसमा अन्त्यानुप्रास मिलेका दुई चरण हुन्छन् तर ती दुवैमा अक्षरमा भिन्नता पनि हुन सक्दछ । एक थरी प्रचलित सवाईमा प्रत्येक चरणमा ११ अक्षर भई छैटौं र पाँचौंमा विराम हुन्छन् । तर पछि बहुप्रचलित दोहा छन्दमा सवाईहरू रचिएका पाइन्छन् । नेपालका गाइनेहरू सवाई गाउँछन् अनि गाउँका बुढापाकाहरू पनि सवाई सुनाउने गर्छन् । सवाईहरू मुखपरम्परामा जीवित रहेता पनि सामाजिक तथा ऐतिहासिक घटनाहरूको वर्णनका लागि यो सरल छ । यसमा प्रभावकारी शैली हुने भएकोले सवाईहरूको रचना गरी प्रकाशित गर्ने परम्परा पनि विकसित भएको छ । गाइनेहरू र गाउँका बुढापाकाहरूको सम्भनामा सिमित लोकपरम्पराका सवाईहरूको लेखाजोखा सम्भव नभए तापनि प्रकाशित रूपमा देखापरेका सवाईहरू तीन दर्जन जति होलान् ।

प्रकृति र प्राकृतिक घटना, समाजमा देखा परेका परिवर्तनहरू, लडाइहरू र विशिष्ट व्यक्तिहरू सवाईका विषय बनेका छन् । नेपाली सवाईका खास विशेषता के हुन् भने यिनमा भाषाको सरलता, सरसता र प्रभावकारिता हुन्छ । कुरा गरे जस्तै सरल भाषामा सवाईहरूको रचना हुन सक्छ । अन्त्यानुप्रासले गर्दा सवाईहरू सरस बन्छन् । सिपालु लेखकले सवाईलाई चाँहिदो सरलता प्रदान गर्न सक्छ । सवाई कर्खा जस्तै वर्णनात्मक काव्य भएता पनि कर्खामा भै यसमा लयलेनै तान्नुपर्ने स्थिति हुदैन । यसमा छन्दहरूको नियन्त्रण हुन्छ र छोटो-छोटो छन्दहरूले आघातपूर्ण प्रवाहको सृष्टि गरेर वर्णनलाई सरल तुल्याउँछन् । यसमा जे जस्तो विषय पनि अटाउन सक्छ । यसको शैली लोकमुखी छ, अनि यो वर्णनका लागि अन्य विधाभन्दा प्रभावकारी पनि छ । -बन्धु चुणामणि, २०५८ नेपाली लोक साहित्य)

नुवाकोट जिल्लामा बुढापाकाहरूले सवाई गाउने र सुनाउने गर्छन् । जस्तै:-

सत्र सालमा बाटो खन्दा हातमा लियो नोठ

उन्नाइस सालमा बाटो खन्दा लायो फुस्रो ओठ

सरमादानको बाटो खन्दा हातमा उठ्यो ठेला

एक मुठी मकै पनि खान कल्ले देला

भूमि सुदार लागु भयो माग एक देखि
साहू महाजन डराएर गर्न छाडे सेखी
गरीबको धन लेखाई देखाई गरे
न्याउरी मारी पछुतो भो साउ जिल्ल परे

४.२.४ सिलोक

प्रश्नोत्तरको रूपमा दुइदिने विवाहको अवसरमा रात कटाउन दलाह र दुलही पट्टीका सिलोकेहरू पक्ष विपक्षमा रही गाउने गर्छन् र सिलोकले बौद्धिकताको परिक्षण गर्दछ । सिलोके पहेलीलाई पद्यलयमा लेखिएको गाउँखाने कथा र कतै धड्को र भयौँगा भन्ने गरिन्छ । यी अलावा अन्य बेलामा पनि नुवाकोटमा सिलोक भन्ने चलन छ । जस्तै:

प्रश्न: कोही एक फुलबारीमा रूख थिए, सुन्तलाका अनितिनमा पच्चीस पच्चीसका दरले
हाँगा बीचमा फलेछन् ताहाँ दाना पचासी गनी जम्मा त्यो फुलबारीमा कति भए
दाना

बताउ गनी ?

उत्तर: ए भाई तिमिले त सोधनी गथ्यौँ खुप मर्म पारी यहाँ श्री सूर्य उदय हुँदा सखीहरू
जान्नु

छ कस्ले कहाँ सुन्ताको मतलब छ यदि भने मनमा भएको भन उन्नाईस हजार एक सय
पच्चीस जम्मा हुन दाना गन ।

स्रोत: बलराम खतिवडा

खाँडोलाई जगाउने बखतमा हातमा खुकुरी लिई
क्षत्रीले अधिसर्नु पर्दछ त्यहाँ सुटो बहुतै भई ।
सिन्दुर हाल्ने बखत भयो बरजीले
यति विचारी लिनु
शिर देखि बधुका कलशतक लागि
त्यो वस्त्र फिँजि दिनु ।
माउर खुवाउने बखत जब भयो
फेरी उसै बिचमा
फुर्ती साथ खुवाउँछन् वधै बरूले त्यहाँ ।
सारा काम समाप्त भो फेरी उसै बिचमा
सामु फर्कि बसे ती बर बधु
दुवै पासा खेलन भनि त्यहाँ

- बलराम खतिवडा

४.२. ५ काँठे लोकगीत

बाह्रमासे लोकगीत अन्तर्गत काँठे गीत पर्छन् । काँठेगीतलाई रसिया पनि भनिन्छ । यी गीत काठमाडौं वरिपरिको भाग तथा नुवाकोट जिल्लामा पनि गाइने प्रचलन छ । काँठे गीत घाँसपात गर्दा, रोपाई गर्दा तथा मेलापर्वमा पनि गाइन्छन् । यी गीत एकल वा सामूहिक रूपमा पनि गाइन्छन् । यी गीत गाउँदा वाद्यवादनको आवश्यकता पर्दैन र नृत्य पनि यो गीतमा हुँदैन । यो गीत गाउँदा असारमा दमाई बाजा बजाएर खेतमा रोपाईं गर्दा पनि गाउने गर्छन् । यस गीतको आकार ५, ६, ४, ३ अक्षरे विश्राम र छन्द पनि प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसमा १८ अक्षर छन्द प्रयोग गरिन्छ । यो गीत युवायुवतीहरूको दोहोरीका रूपमा गाउँछन् । यस गीतको नमुना:-

छोरीको जीवन

हलमा हल बाढी आयो तल बगाइ ल्यायो भिंगटा

अरूलाई लाग्यो साढे सातको दसा मलाई लाग्यो रिंगटा

अहिलेको अहिले भन्नै पर्‍यो मैले मलाई लाग्यो रिंगटा ।

४.२.६ ऋतुकालीन गीत

ऋतुकालीन लोकगीत वर्षचक्रीय लोकगीत अन्तर्गत पर्ने गीतहरू हुन् । यसमा ऋतुअनुसार गीत गाइन्छन् । भनिन्छ ऋतुकालीन गीत कहिले वाली गोडमेल कार्यमा हुन्छन्, भने कहिले ऋतुअनुसारको पर्वमा गाइन्छ । ऋतुकालीन लोकगीत, पर्वगीत र कर्मगीत गरी दुई वर्गमा विभाजन गरी यस्ता लोकगीत गाइन्छ । पर्वमा तीज, दशैं, भैलो जस्ता गीत गाइन्छ, भने कर्ममा असार, जेठे, दाईं, मंसिरे, भदौरे जस्ता कृषि कार्यमा काम गर्दा मेला कार्यमा यस्ता गीत पर्छन् ।

नुवाकोट जिल्लामा पनि यस्ता पर्व र कर्म अन्तर्गत गाइएका धेरै गीत पाइन्छन् । ऋतुकालीन गीतले नेपाली समाजको सुख, दुःख, प्रेम, वेदना, हर्ष, विस्मात जस्ता आदि विषयमा ऋतुकालीन लोकगीत गाइन्छन् । ऋतुकालीन लोकगीतका छन्दलय संरचना हेर्दा प्रेम रस करुण भावअन्तर्गत रस पाइन्छ संरचना हेर्दा ४.५ मा ५.६ विश्राम हुने ९/१० अक्षरे गीतहरूदेखि लिएर १५/१६ अक्षरे गीत समेत नेपाली लोकगीतमा ऋतुकालीन लोकगीतमा गाइन्छ भने नुवाकोट जिल्लामा पनि यस्ता गीत प्रसस्तै पाइन्छन् । उदाहरणका लागि:-

भात पकाउ श्रीमती बाबु छोरीले खाने हो

छोरीलाई पुर्‍याउन म त जाने हो ।

कति विकास गरी सके विदेशका नारीले

हामीलाई छोडेन घाँसको भारीले ।

प्रकृति स्वर्ण सङ्गीतमय छ भने त्यहाँ नानावली स्वर ध्वनि भइरहन्छन् । नेपाली समाजले प्रकृतिको सानिध्य रहने संयोग पाएको छ । प्रकृतिको उल्लासमय अवसरमा लोकजीवनसित चाडपर्वहरू गाँसिएका छन् अनि प्रकृतिको परिवर्तन अनुसार खेतिपातीका काम पनि हुँदै

आएका छने । यसै श्रृङ्खलामा असार लाग्दा असार, वर्षातको अन्त्यतिर तीजे वा सङ्गीनी, शरदको आगमन हुँदा देउसी र भैलो, मङ्सीरमा दाइँगीत आदि गुञ्जन्छन् । यसरी ऋतुकालीन लोकगीतले मनोरञ्जन दिनका साथै एकातिर आफ्ना उमङ्ग-उल्लास आकाङ्क्षालाई पोखिरहेका छन् भने अर्कातिर कर्मशील जीवनको सङ्घर्ष श्रमको दृष्टि र कामको दायित्वलाई बोकिरहेका छन् ऋतुकालीन गीतका मुख्य दुई भेद छन् - पर्वगीत र कर्मगीत ।

४.२.७ पर्वगीत

नेपाली जीवनमा पर्वगीतको निकै महत्व छ । चाडपर्व मनाइनुका पछाडी विभिन्न उद्देश्य लुकेका हुन्छन् । प्रत्येक समाजका जातजाति वा मानिसहरूले जीवनका बोझ हटाएर आनन्द लिन चाहन्छन्, ईश्वर प्रति भक्तिभाव दर्शाउने र आध्यात्मिक पक्षलाई उजिल्याउने आकाङ्क्षा राख्छन्, आफ्ना मनमष्टिहरूलाई ताजा तुल्याउन खोज्छन् । यस्तै अवसरका निमित्त समयक्रमका खासखास घुम्ती र मोडमा कोही विश्रान्ति, केही उल्लास र केही नवीनताको व्यवस्था मिलाएको हुन्छ । तिनै खासखास यिनै वा समयमा हुने गरिने विशेष क्रियाकलाप पर्व हुन् ।

सामाजिक सांस्कृतिक जीवनसँगपर्वको गहिरो छ । पहिलो महत्वपूर्ण कुरा त के हो भने नु ऋतुमा जुन पर्व मनाइन्छ त्यसै ऋतुको अनुकूल हुने गर्छ । बसन्तमा शुभ मङ्गल चाहानु,

वर्षामा विपत्तिबाट पार पाउने आकाङ्क्षा राख्नु, शरदमा खुशीयाली मनाउनु, हेमन्तमा सङ्घर्ष गर्न सिक्नु शिशिरको परिवर्तनपछि जीवन सुखको प्रेरणा लिनु आदि यसका उदाहरण हुन् ।

चाडपर्व मनाइनुमा मानिसभित्रको सामाजिक, धार्मिक आस्था पनि प्रबल कारकका रूपमा रहेकाले समाजमा उत्सव मनाउने, पूजा आजा गर्ने, जाग्राम बस्ने, मेला भर्न जाने आदि प्रचलन त छदैं छन् साथसाथै चाडपर्व मनाइदा परिवार आफन्त वा इष्टमित्रहरूसँग बसेर रमाइलो गर्ने, उत्सव मनाएर आनन्द लिने मिठोमसिनो आने सुखदःखलाई अभिव्यक्त गर्ने सामाजिक पक्ष पनि त्यत्तिकै सबल देखापर्छ । पर्व संस्कृति चेतना तथा शिक्षाको साधन पनि हो । नेपाली समाजमा वर्ष भरिमा आउने कुनै चाडपर्व राष्ट्रिय स्तरका छन् भने कुनै स्थानीय स्तरका पनि छन् । तिनै चाडपर्वका अवसर आउँदा लोकजीवनद्वारा जुनजुन गीत गाइन्छन् ती लोकगीत नै पर्व गीत हुन् । पर्वगीतमा स्थिति हेरी अन्य अवसरमा गीत पनि समावेश हुन सक्छन् ।

पर्वगीत धार्मिक दृष्टिले तथा कथापुराणका श्रवण-स्मरणका आधारमा पनि बनेका छन् । देशकै घटनात्मक ऐतिहासिक कथामा मुछिएर पनि आएका छन् । नेपाली लोकगीतमा प्रचलित प्रमुख पर्वगीतलाई बसन्त ऋतुको आगमनदेखि शिशिर ऋतुसम्म पुर्‍याएर आइकलन गर्न पनि सकिन्छ । श्रीपञ्चमीदेखि बसन्त ऋतुको पूर्वाभास भइसकेको हुन्छ । यस ऋतुको आवमन हुँदा बाँगीको आराधना गरिन्छ भने फागु पूर्णिमा चैते दशैं र रामनवमी रमभ्रम थप्दै जान्छन् अनि अक्षय तृतीयामा पुग्दा बसन्त लहलहाइसकछ । बसन्त ऋतुलाग्दा बसन्तका गीत गाइन्छन् शरद लागेपछि भैलो, देउसी गाउने प्रचलन छ । नुवाकोट जिल्लामा पनि गीत गाइ रमाइलो गर्ने प्रचलन छ, पर्वगीतको अन्तर्गत तीजे, भैलो,

देउसी जस्ता गीतहरू उल्लेख गरिएको छ र तिनका उदाहरण शीर्षक नमुना तल क्रमैसँग दिइएको छ ।

गहना:

घरै मुनी ठूलो गहो दुई हलले हिल्याउने
लेउन छारी तिम्रो गहना व्यवहार मिलाउने ।

गाईतिहार:

हे औंसीबार, गाईतिहार भैलो
भेलिनी आइन आँगन
गुनियाचोली माँगन
बढारी कुढारी राखन
हे औंसीबार, गाईतिहार भैलो ।

देउसी:

ए मेरा भाइ हो देउसी रे
देउसी रे भन देउसी रे
स्वर मिलाई कन देउसी रे ।

४.२.८ तीजगीत

तीज हिन्दू नारीहरूको ठूलो रमाइलो सांस्कृतिक पर्वका रूपमा प्रसिद्ध छ । वर्षेपिच्छे खासगरी भाद्र शुक्ल द्वितीयादेखि पञ्चमीसम्म मनाइने तीजको परम्परा पौराणिक कथासँग जोडिएर आएको छ । हिमालय र मेनकाले पार्वतीलाई विष्णुसँग विहे गरिदिने अठोट गरेका थिए, तर पार्वतीले मनमनै महादेवलाई वरण गरेकी हुँदा उनी सखीको सहयोगले वनमा गएर लुकिन् र महादेवलाई पाउन रातपरि जाग्राम रहेपछि बेलुकी रूखमुनि बसी दुई कोसा केरा खाई व्रत बसिन् अनि त्यसै व्रतका प्रभावले उनको मनोकाङ्क्षा पूर्ण भयो । अर्को अथाअनुसार महादेव र पार्वती कैलाशबाट मर्त्यलोकमा यात्रा गर्दा पार्वतीले नानाभाँती दुःख पाएका नारीहरूलाई कसरी तिनको उद्धार गर्न सकिन्छ भनी उपाय सोधिन् । महादेवले पनि भाद्र तृतीयाको दिन निराहार रही शिव पार्वतीको पूजा गरेर रातभरि जाग्राम बसेमा पाप नाश हुने, सौभाग्य बढ्ने र सन्तानको समेत कल्याण हुने कुरा बताए । यसरी नारीले इच्छित वर पाउने आन्तरिक भावना अथवा सधैंभरि आफ्ना जीवन साथीसँग रहन पाई सौभाग्यवती हुने काममा तीजको व्रतसँग गाँसिएको छ ।

तीजको प्रचलन विभिन्न पौराणिक कथा, किंवदन्तीसँग सम्बद्ध छ तापनि यसै हो भनेर ठोकुवा गर्न सकिने आधार छैन । जे भए पनि जीवनमा भिज्दै जाँदा यसको सामाजिक सांस्कृतिक महत्व वढेको छ र नेपाली नारीहरूको यो एउटा राष्ट्रिय पर्व नै बन्न पुगेको छ । यास बेला वर्षातले भर्खरै छाड्न थालेको हुन्छ । प्रकृति पनि हरियालीले ढाकीदै जान्छ । एकातिर प्राकृतिक सौन्दर्य अर्कातिर जीवनका उल्लासको तरङ्गमा तीजको पर्व माङ्गलिक पनि बन्छ र मनोरञ्जनात्मक पनि हुन्छ ।

तीजमा द्वितियाको दिन रातिसम्म घर परिवारका सदस्य तथा ब्रतालु स्वास्नी मानिस दूध, दही, घिउ, माठाइ, पकवान, फलफूल तथा अन्य मिष्ठान्न भोजन खानुलाई दर भनिन्छ । दर खाने खुवाउने चलन नेपाली समाजमा निकै रमाइलो भएर चलेको छ ।

दर खाने दिनको भोलिपल्ट अर्थात् तृतीयाका दिन नीराहार (निस्लाम) बस्नेमा विवाहित महिला वा रजस्वला भएका कन्या, कुमारीहरू हुन्छन् । यसदिन कसैले पानी पनि खाँदैनन् कोही कोही चोखो पानी र बुलुकीपख फलफूल खाने गर्छन् । यस्तै विहानदेखि ब्रतालु नारीहरू नदी र जलाशयमा गएर नुहाइधुवाइ गर्छन् । शिवपार्वतीको पूजाआजा दर्शन गरी घर फर्कन्छन् ।

यसरी विभिन्न विधि विधान साथ तीजको ब्रतपूजा गरेर ब्रत पूरा गरेपछि पञ्चमीका दिन सप्तर्षि, अत्रि, कश्यप, भारद्वाज, विश्वमात्र, गौतम, जमदग्नी वशिष्टको पूजा गरिन्छ । सप्तर्षि पूजा गरिने पञ्चमी तिथि भएकै कारण 'ऋषिपञ्चमी' नाम रहेको यस दिनलाई तीजको अन्तिम चरण मानिन्छ । ऋषिपञ्चमीको प्रसङ्ग पनि पौराणिक कथासँगै जोडिएको छ । "स्वास्नी मानिसहरू रजस्वला हुँदा हुने छुवाछुतको पापबाट कसरी छुटकारा पाइन्छ ?" भनी एकपल्ट युधिष्ठिरले कृष्णसँग प्रश्न गर्दा कृष्णले त्यसको उत्तर दिनेक्रममा इन्द्रद्वारा वृत्तासुर राक्षसलाई मार्दा ब्रह्महत्यालाई चार भाग पारी पहिलो अग्निमा, दोस्रो नदीमा, तेस्रो पर्वतमा र चौथो नारीहरूको रजमा फ्याकेको हुँदा रजस्वला भएको नारीलाई चरा दिनसम्म छुन नहुने चौथो दिनमात्र उनीहरू स्नादी गरी शुद्ध हुने कुरा बताए । साथसाथै पाप निवारण गर्नका लागि ऋषिपञ्चमीको ब्रत चारै वर्णका जातिले गर्न योग्य छ भन्ने कुरा पनि सुनाए ।

यस दिन रजस्वला भएका नारीहरूले विहान सबै तीर्थादिमा गाई ३६५ टुक्रा दतिवन टोकेर शरिरका अङ्ग-प्रत्येङ्गमा माटोले चोख्याई नुहाएपछि सप्तर्षिको पूजा गरिसकेर मध्याह्नमा एक छाक चोखो खाने चलन छ । यसरी ऋषि पञ्चमीमा दिन पूजा गरेपछि तीजका सबै रीत पूरा हुन्छन् ।

तीजको चाडमा जतिसुकै टाढा भए पनि छोरीचेली माइत आउन चाहान्छन् । उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा तीजको चाड प्रत्येक वर्ष मिठो आकाङ्क्षा र प्रतीक्षा बोकेर आउने गर्छ । यस सन्दर्भमा यसको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष गीत गायनसँग रहेको हुन्छ । तीजका पर्वमा नारीमनका भावना कुसुम विभिन्न रूपमा फूलले लहलहाउने गर्छन् । यति बेला रङ्गीचङ्गी राता वस्त्रले सिङ्गारिएर, भरिभट्ट भएर देवस्थलमा खासगरी शिवमन्दिरका वरिपरि घुमेका अथवा त्यहाँ जाँदा बाटामा लाम लागेको नारीहरूको अवस्था हेर्न ला लायक हुन्छ । उनीहरूमध्ये निकै जनाले दिनभरि गीत गाएर नाच्छन् । यसबेला मन्दिर, घाट, चौतारो, चौर वरपिपल र समीका चौतारीमा गएर नाचगान गर्ने रमाइलो मनाउने मेला लाग्छ, सुरिला स्वरमा गुनिएका गीत, नृत्यको छमछम र हातको थपडीमा धर्ती नै सङ्गीतमय बन्दछ । यस्तो गायन र नृत्य हेरेर जो कोहीलाई गाउँ-गाउँ र नाचुँ-नाचुँ जस्तो लाग्छ । त्यसैले पनि होला गायनका कार्यक्रमका महिलाहरूका साथै पुरुष पनि सहभागी हुने गरेको पाइन्छ । त्यसबेला रमितेहरूको माझमा भाका मिलाउँदै स्वरलहरी छुट्ट्याउनको दोहोरी वा जुहारी गीत पनि कम आकर्षक हुँदैनन् । गाउँदा-गाउँदै दिन डुब्छ रात पर्छ तैपनि उनीहरू थाक्दैनन् ।

तीजको पर्वमा गाइने गीत ठाउँअनुसार विभिन्न किसिमले घन्काउँछन् भने यी गीतका बोल, लय र भावार्थसमेत भिन्नाभिन्नै र थरिथरिका हुन्छन् । गीतहरू जुन प्रकारका भए पनि यसै

पर्व विशेषतामा गाइने भएकोले तिनलाई साझा रूपमा तीजका गीत भन्ने गरिएको पाइन्छ र ती गीत यसै नामले चिनिन्छन् पनि ।

घर बोभलाग्दो काममा अल्झेर वर्ष दिनसम्म माइत आउन नपाएका छोरीचेलीलाई तीजमा माइत आउँदा ठूलो उन्मुक्तिको बोध हुन्छ । उनीहरू दिदीबहिनी र साथीसहेलीहरूसँग भेटेर निर्धक्कसित बोल्छन्, भालाकुसारी गर्छन् अनि गीतैमा आफ्ना दुःखमर्म र वेदना पोच्छन् । नुवाकोट जिल्लामा पनि यस्ता परम्परा संस्कृति तीजपर्व चलिआएको यथार्थता छ र यसलाई उदाहरणसहित शीर्षक दिएकोछ ।

तीजका गीतः

वर्ष दिनको तीज आयो सबै जान्छन् माइत
आफ्ना माइती मुग्लान पारि छैन साइत

बाबा मेरो बिती हाले आमा थलिन् रोगले
भात खाने मनै छैन मरें शोकले

सबैलाई तीज आयो मैलाई मात्र आएन
लिन नआई माइत जान मनै लाएन

जेठा र दाजुले जाऊँ कि भनी सोध्लान्
जेठी र भाउजुले जान दि होइनन्

४.२.९ भैलो

भैलो वर्षचक्रीय गीतअन्तर्गत ऋतुकालीन गीतमा पर्वगीतको एउटा शाखा हो । यो गीत विशेषगरी तिहारमा गाउने परम्परा छ भने आधुनिक रूपमा सामूहिक सहयोग, चन्दा माग्ने क्रममा पनि भैलो खेली चन्दा सङ्कलन गरी सामाजिक काम गर्ने प्रचलन छ । तर तिहारमा खेल्ने भैलो विशेषगरी चाडपर्वमा मनाउन खेलिन्छ । यो कुनै ऐतिहासिक घटनासँग जोडिएको पाइन्छ । यसको आफ्नै महत्व रहेको तिहारको रमझम लिएर आउने भैलो पर्वकालीन सामूहिक गीत हो ।

तिहार एक किसिमले उज्याले र रमाइलो सँगसँगै गाँसिएको हो । यस चाडलाई दीपावली पनि भनिन्छ र दीपावलीलाई ज्योति भनिएको छ । उज्यालो चाहना सबैलाई हुन्छ । उज्यालोसँग जीवनका प्रसन्नता विजय, उल्लास आदिको सम्बन्ध हुने हुनाले विभिन्न देशमा बत्ती बालेर आ-आफ्ना किसिमले उत्सव मनाउने गरिन्छ । नेपाल भारत आदि देशमा निकै महत्व दिएर दीपावलीको यो उत्सव मनाइन्छ । चिनियाँहरू बसन्त चाडमा पर्ने आफ्नो नयाँ वर्षमा माटामा भाँडामा बत्ती बालेर दीपावली मनाउँछन् । नेपाली जीवनमा लक्ष्मी पूजाको दिनदेखि तिहारको झिलिमिलि बढ्छ र चौपटै रमाइलो हुन्छ । गाईतिहारका नामले पनि चिनिने यस दिन राति औंसीको अध्यारोलाई चिदै घरघरमा बत्ती बालेर बालेर लक्ष्मीको पूजा आराधना गरिने हुँदा नेपालमा लक्ष्मीपुजालाई नै खास दीपावली भनिन्छ । लक्ष्मीपूजाको

रात लक्ष्मी पृथ्वीभर हुन्छिन् र उज्यालो नभएको घरमा उनी आउँदिनन् भन्ने लोकविश्वास छ । त्यसैले लक्ष्मीको बास होस् भन्ने कामनाले अगाडिदेखि नै सफासुगर पारिएको घरमा सन्ध्याकालमा दैलो, सँघार, भ्याल, ढोका, बार्दली, भन्याड, बाटो चाकी, कोठा आदिमा दियो, पाला, खोरी र केराका सुप्लामा बत्ती बाल्ने, मैनबत्तीका लहर झलमलाउने जे जस्ता सम्भव हुन्छ त्यसै गरी दीपावली मनाइन्छ । लक्ष्मीपूजाको आराधना गरिन्छ । अर्कातिर यसै दिनदेखि लक्ष्मीपूजाको रातले नेपाली जीवनमा कहिल्यै नविसर्ने छाप छाड्ने गरेका छ ।

दीपावलीका उत्सव मनाइनु पछाडि विभिन्न कथा र श्रुति गाँसिएका छन् । त्यसअनुसार विष्णुले तारकासुर दैत्यलाई बध गरेर देवतालाई सुखशान्ति दिएको, दानी बलिले पातालको राज्य पाएको, राम वनवासबाट फिर्ता हुँदा अयोध्याबासीले स्वागत गरेको र उनी राजसिंहासनमा चढ्दा जनता हर्षित भएका यो उत्सव मनाउने गरिएको पाइन्छ ।

यी जेजस्ता प्रसङ्ग आए तापनि दीपावली मनाइनु र नेपाली जीवनमा भिज्नुमा हाम्रा आफ्ना सामाजिक सांस्कृतिक कारण निकै प्रबल छन् । वर्षा हटेर वाटाघाटा हुलेपछि आफन्तसँगै भेटघाट हुन्छ, बालीनाली थन्काउन थालिन्छ, मन उल्लासीत हुँदै आउँछ नयाँ उत्साह र मङ्गल भाव छर्चल्किन्छन् अनि नाचगान रमाइलो गरिन्छ ।

भैलो र यसका गीतका सम्बन्धमा इतिहास पनि जोडिएको छ । भैलोको व्युत्पत्ति मैथिल 'भइल' भयो दिएको पाइन्छ, लक्ष्मीलाई पवित्र स्थानमा सजाई पूजा गरिने औंसीको रात इष्टमित्र आउँदा असुविधा नहोस् भन्ने दुष्टि राखिने भएकोले बत्ती बाल्ने र सफा सुगन्ध रहने रूपमा छोरीचेलीहरूले भैलोको आरम्भ गर्ने गरेका छन् भन्ने अनुमान छ । लक्ष्मी पूजाका दिन साँझ परेपछि गाउँघरका रौसिया आइमाईको जमात उज्यालो बत्ती बालेर घरघरमा गई खुशीयाली मनाउँदै भैलो गाउँछन् । कतै-कतै मान्छेहरूले पनि मारुनी नचाएर मादल बजाउँदै गीत गाउने र भैलो खेल्ने गरेको पाइन्छ । दिनमा केटाकेटीद्वारा पनि भैलो खेल्ने गरिन्छ तर आजभोलि भैलोको विकृतिको रूपमा विविध खालका गीत गाएर नृत्यसहित पैसा जम्मा गरी संस्कृतिलाई विकृतिमा परिणत गरेको पाइन्छ । यसलाई संस्कृति माथिको विकृत मानसिकता भनी व्याख्या विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

संस्कृतिअनुसार भैलोखेल्ने भैलिनीको जमातमा यतिनै सङ्ख्या हुनुपर्छ भन्ने केही छैन । सामान्यत एक समूहमा दश पन्ध्रवटी आइमाइले भैलोमा भाग लिन्छन् । विवाहित र अविवाहित दुवैथरि रहेर गीत गाउने र खेल्ने यो खेल यही जातिले खेलिन्छ भन्ने सीमाङ्कन गर्न पनि मिल्दैन । भैलो पर्वसमूहमा बढी प्रचलित भए तापनि बाहुन् क्षेत्री, गुरूड, तामाड, मगर, नेवार, दमाइ, कामी आदी जुनसुकै जातका आइमाई मिलेर खेल्न सक्छन् । भैलो खेल्नका निम्ति अगाडि नै साथी सहेलीसँग सल्लाह मिलाएर उत्सुकता लिएको हुन्छ अनि लक्ष्मी पूजाको रात छिप्पिन नपाउँदै गाउँघरमा भैलोगीत गुञ्जिन थाल्छ । भैलोगीतमा एउटीले शब्द जोड्दै भट्याउने र अरूले सँगसँगै गाउने वा दोहोर्याउने गर्छन् । भैलिनीहरू भैलो खेल अठोट अरेको घरको आँगनमा पिँडीमा पुगी गुजुमुजु पारेर उभिन्छन् र स्वरमा स्वर मिलाएर भैलोगीत गाउँछन् भनिन्छ । भैलोलाई संरचनाको आधारमा हेर्दा ५.६ अक्षरदेखि ९/१० र १०/११ अक्षरसम्ममा भैलो रचना गरी गाउने चलन नेपालमा प्रायः सबै जिल्लामा भएजस्तै नुवाकोट जिल्लामा पनि भैलो खेल्ने र गीत गाउने प्रचलन रहेको पाइन्छ । भैलो गीतका उदाहरण शीर्षकसहित तल दिएको छ ।

गाईतिहार:

हे औंसीबार, गाईतिहार भैलो ।

भैलिनी आइन् आँगन

गुनियाँचोली मागन

बढारी कुँढाली मागन

बढारी कुँढारी राख न

हे औंसीबार, गाईतिहार भैलो ।

४.२.१० देउसी

देउसी तिहारमा हलतिहार तथा भाइटीकाको दिन बेलुकी घरआँगनमा गाएर सुख-संवृद्धिको कामना गर्दै गाइने सामूहिक गीत हो । यो गीत भैलोगीतकै हाराहारी अभिन्न भएर युगौंदेखि नेपाली जीवनमा प्रसिद्ध पर्वगीतका रूपमा चलिरहेको छ । देउसी को स्रोत के हो यो गीत गाउने चलन कसरी चल्दै आयो भन्नेबारे विभिन्न सन्दर्भ भेटिन्छ ।

शब्दकोषहरूमा देउसीको व्युत्पत्ति देव श्री भनी देखाएको छ । देउसीको निर्वचन गर्दा यसको माउ शब्द देववर्तीमा पुगेको अनुमान गर्न सकिन्छ । जुनकुनै शब्द चल्नुमा त्यसमा निहित अभिप्राय अर्थ सामान्यस्थले महत्व राख्ने कुरा प्रस्ट छ । यसरी हेर्दा देव आशिस शब्दले आशय व्यक्ति गरेपनि त्यो अलि टाढा रहेको देखिन्छ । अब प्रश्न उठ्छ देउसी खेल्दा भट्याउनेले भट्याइसकेपछि प्रत्येक चरणमा थेंगो भैं भएर आउने समूहले छोप्ने देउसी रे के हो त ? यस सन्दर्भमा चाहिँ के भन्न सकिन्छ भने सिरिबाटै सिरै भएर देउसी रे पनि बन्न नसक्ने होइन देउसी रे लाई खासगरी पूर्वी नेपालमा र दार्जीलिङ, सिक्किम भेगपट्टि भने देवसुर भन्ने गरिन्छ र त्यसको सन्दर्भ पनि असल वा राम्रोसित गाँसिएको देखिन्छ । देउसी कात्तिक कृष्ण परेवा र द्वितीया अर्थात् हलतिहारका दिन राति खेल्ने चलन छ । त्यस बेला गाइने गाथा वा विशेष किसिमका लयमा भन्दै खेलिने रमाइलो खेलका रूपमा यसलाई लिने गरेको पाइन्छ । कहिलेकाहीँ यसभन्दा अधिपछि पनि खेल्ने गरेको पाइन्छ । कहिलेकाहीँ सामूहिक कार्यमा तथा भवन, बाटो मन्दिर जस्ता सामुदायिक काममा देउसी खेली रकम जम्मा गरी सामाजिक काम पूरा गर्ने प्रचलन छ । तर पनि देउसी विकृतिको रूपमा आएको छ । यसमा गीत गाएर थोरैको ४/५ जनाको समूहमा क्यासेट बजाएर तिहारको विकृति आजभोली फिँजाएको पाइन्छ । तर पनि नेपाली समाजमा परम्परा संस्कृतिलाई मान्ने प्रचलनका आधारमा देउसी खेल्ने गरिन्छ ।

कहिलेकाहीँ यसभन्दा अधिपछि पनि खेल्ने गरेको देखिन्छ, तापनि लोक प्रचलनमा देउसी खेलिने खास दिन यिनै भएका छन् । अझ देउसी खेल्दा भाइटीकाका दिनमात्र खेलिने उल्लेख गर्दै यस बाहेक अरू दिन पनि खेलिने गर्दा देउसीको महत्व फितलो भएको चर्चासमते गरिएको पाइन्छ । यसरी नेपाली जीवनमा देउसी एकातिर आफ्नैपन दिने विश्वासको परिचयात्मक संस्कृति भएको छ भने अर्कातिर चेलीहरूको माइतीप्रतिको चोखो माया र श्रद्धाको रूपायक पनि हुन पुगेको छ ।

पर्वगीतका रूपमा देउसी गीत प्रसिद्ध छ र नेपालकै परिप्रेक्षमा नुवाकोट जिल्लामा पनि परम्परादेखि देउसी गीत गाउँदै पर्व मनाउँदै आएको कुरा सङ्कलन र खोजकार्यबाट अनुसन्धान गर्न सकिन्छ । जसको शीर्षकसहित नमुना यस प्रकार छ :-

देउसी:

ऐ मेरा भाइ हो	देउसी रे
देउसी रे भन	देउसी रे
स्वर मिलाई कन	देउसी रे
ए झिलिमिलि झिलिमिलि	देउसी रे
के को झिलिमिलि	देउसी रे
फूलको झिलिमिलि	देउसी रे

४.२.११ कर्मगीत

प्रत्येक ऋतुमा नेपाली लोकजीवनको नाता, कर्म वा श्रमसँग गाँसिएको छ । काममा लागेको बेला शक्तिसञ्चय गर्नु आवश्यक हुन्छ भने शरिरको थकान मेट्नुपर्छ नै अनि परश्रम लोकगायकहरूद्वारा आ-आफ्ना काम तथा परिवर्तित समयसँग जोडिएका फरक-फरक गीतहरू गाइन्छन् । त्यसमा पनि ऋतुकालीन कर्मगीत विशेष खेतीपाती लाउने, गोडमेल गर्ने र बालीनाली थन्क्याउने बेलामा नै बढी मात्रामा गाउने गरिन्छ । बहुसङ्ख्यक नेपाली जीवन पसिना चुहाइ लेकवेसी र वनपाखा गर्दै, खोलानाला र जङ्घार तर्दै परश्रम गरेर खानुपर्ने जीवन नीरस हुने भएकाले काम गर्दागर्दै पनि गीत गाउनु उनीहरूको नैसर्गिक गुण हो । यसरी श्रमसँग सम्बन्धित हुनाले कर्मगीतलाई नै श्रमगीत पनि भन्ने गरिएको पाइन्छ ।

नेपाली लोक गायकहरू हलो, कोदालो, कादाली, हँसिया र हातको मितेरीमा भुल्लने पश्रमसँग भिज्दै मुखबाट पनि मिठा स्वरलहरी छुट्ट्याइर गीत गाउँछन् । खेतालो जाँदा हलो जोत्दा, फ्याउरी जाउँदा, धानको रोपाइ, कटाइकुटाइ गर्दा कुन्यू लगाउँदा आदि कामको समयमा यस्ता गीतहरू गाउने गरिएको पाइन्छ । यसरी नेपाली लोकगीतका फाँटमा गीतसँगसँगै कर्मशील जीवन नाचिरहेको र छमछमाइरहेको हुन्छ । वनवुटेनका गोठालादेखि खोलानालाका डुबुल्क्याइँसम्म अनि भीर पहरादेखि छाँगाछहराका ओहोरदोहोरसम्म जुनसुकै अवस्थामा पनि गीत गुञ्जने र त्यहाँको धर्ती रक्कने गर्छ ।

वर्तमान समयमा अरूको सिको गर्ने प्रवृत्ति बढेर नेपाली जीवनपद्धति अर्कै किसिमले ढालिदै गएको छ । त्यसैले कर्मगीत वा श्रमगीत कतिपय पक्षमा ह्रास आउँदै गएको छ । लोकसाहित्यको पछ्यौरी समातेर गीत गाउने र जुहारी खेल्ने चौरचौतारी, पानी पधेरी, गोठकटेरी अहिले हराउँदै गएका छन् भने अर्कातिर त्यहाँसम्म सात समुद्र पारीको विकृत र विसङ्गत छायाँले छुन थालेको छ । फलस्वरूप प्रकृतिको हरियो वन उराठिलो स्थितिमा पुग्दैछ अनि गोधूलीमा गुञ्जनले बाँसुरीका धुन सुनिन छाडेका छन् । यति हुँदाहुँदै पनि सम्झनाको चिन्तु छर्दै छ र समूहका रूपमा समेत गाइन्छन् । तिनमा मायाप्रति, खुशी, हाँसो, व्यङ्ग्य, विरह आदिका भाव छचल्किरहेको पाइन्छ ।

कर्मगीत र श्रमगीत प्रत्येक ऋतुमा हुने काममा प्रकृतिअनुसार गाउने गरिन्छन् । त्यसबेला अन्य प्रकारका गीत गाउँदै नगाइने होइनन् तर कर्म वा श्रमसँग सान्दर्भिक गीतले प्रमुख भूमिका गरिरहेको हुन्छ । कर्मगीतले एकातिर ऋतुलाई छुन्छ भने अर्कातिर कामको प्रकृतिलाई लोकजीवनसँग टाँसेर उत्साह सञ्चारित गर्छ । यस्ता कर्मगीत या श्रमगीतमा वैशाख जेठतिर गाइने जेठे वा जेठेरी, असारमा गाइने असारे (रोपाइँगीत र रसिया), साउनमा गाइने साउन-भदौमा गाइने भदौरे मंसिरमा गाइने मंसिरे वा दाइँ गीत आदि प्रसिद्ध छन् । यस्ता केही लोकगीत या श्रमगीतमा वैशाख जेठतिर गाइने जेठे वा जेठेरी, असारमा गाइने असारे (रोपाइँगीत र रसिया), साउनमा गाइने साउने-भदौमा गाइने भदौरे मंसिरमा गाइने मंसिरे वा दाइँ गीत आदि प्रसिद्ध छन् । यस्ता केही लोकगीत नुवाकोट जिल्लामा पनि हरेक ऋतुमा कर्मसम्बन्धी कार्य गर्दा गाइने परम्परा छ भने जसको उदाहरण शीर्षकसहित तल प्रस्तुत गरिएको छ:-

किसान:

किसानलाई सधैं भरि समस्या र पीर
फुसद छैन पाँच मिनेट जाउँ त कतै तिर ।

किसानले पाल्नु पर्ने शहर गाउँ देश
यही खेतीमा भिज्दा भिज्दै फुलिसक्यो केस ।

- बलराम खतिवडा ।

४.२.१२ असारे गीत

ऋतुकालीन लोकगीत अन्तरगत कर्मगीत पर्छ र कर्मगीतका शाखाको रूपमा लोकगीत धेरै लोकप्रिय र प्रचलित गीत हो । असारमा खेत रोपाइँ गर्दा यो गीत विशेष गरी गाइन्छ । यो गीतमा नृत्य (नाची) दमाइ बाजा बजाई बेठी लगाई असारे गीत गाउने प्रचलन पाइन्छ ।

यस्ता गीतका छन्दलय संरचना करूण रस प्रधान हुन्छन् भने १४ देखि १६ अक्षरे १६/१६ अक्षरे गीत पनि भावलयमा गाइन्छन् । विविध भाकामा पनि यी गीत गाइन्छन् । नुवाकोट जिल्लामा यस्ता गीतहरू निकै प्रचलित छन्, जसको नमुना शीर्षकसहित उदाहरण दिइएको छ:-

असारे गीत:

पहिलो चरण देवीलाई शरण, पछिल्लो भनन
शुरूमा बज्ने ट्याम्को है बाजा, नौमती घनन
असारे मासको दबदबे हिलो, देउ पूजा भूमेलाई
सिमे र भूमे देवी र देउता, शरण छ सबैलाई
हरियो भन्नु त्यो काँचो पात, पहेंलो बेसार
पूर्वको ढोका उघारी हेर्दा, लागेछ असार
रिमी र भिमी पानी है पन्यो, रोपाइँको बेलामा
रोपार बाउसे रमाइलो गर्छन्, असारको मेलामा

छुपु र छुपु हिलोमा धान, रोपेर छोडौंला
बनाई कुलो लगाई पानी आएर गोडौंला

- टिकादेवी ढुङ्गाना

४.२.१३ जेठे, साउने, भदौरे र विविध कर्मसम्बन्धी गीतहरू

जेठे, साउने, भदौरे विविध महिनाको कर्मसम्बन्धी गीतहरू महिना, ऋतुका आधारमा गाइन्छ। जेठे, साउने, भदौरे, कात्तिके हरेक काम गर्दा मलापात बाली भित्र्याउँदा बालीनाली लगाउँदा गोडमेल गर्दा साथी साथीबीच रहेर गाइने लोकगीत यसमा बाध्यवादनको र नृत्यको आवश्यक पनि पर्दैन, यी गीतहरू एकल वा दोहोरी पनि गाउने गरिन्छ। यसमा कृषि कार्य गर्दा घाँस काट्न जाँदा, दाउरा खोज्न जाँदा, गोठालो जाँदा, मेलापात-वनपात जाँदा हरेक कार्यमा गाइने गीत यसअन्तर्गत पर्दछन्। यी गीतको संरचना १४/१६ अक्षरसम्मका गीत गाइन्छन्। यस्ता गीत निकै प्रचलनमा रहेको पाइन्छ, जसको शीर्षकसहित उदाहरण नमुना तल दिइएकोछ :-

किसानको पीर:

किसानलाई सधैंभरि समस्या र पीर
फुर्सद छैन पाँच मिनेट जाउ त कतै तिर।
किसानले पर्ने शहर गाउँ देश
यही खेतीमा भिज्दा भिज्दै फूलिसक्यो केस।

- बलराम खतिवडा।

४.२.१४ दाँइगीत

दाँइगीत वर्षचक्रीय लोकगीत अन्तर्गत कर्मगीतको शाखामा यी गीत पर्छन्। यसलाई मंसिरे पनि भनिन्छ। मंसिरे धान बाली भित्र्याएपछि परालको दाँइ गरी गोरूले पराल माँड्ने चलनलाई दाँइ गर्ने भनिन्छ।

दाइसँग ऐतिहासिक विशेषता रहेको कथा छ। दाँइगीतका सम्बन्धमा सिमलचरीको कथासँग जोडिएको छ र किसानहरू सह बढाउने सहचरी सिमलचरी हो भन्ने गर्छन। सिमलचरीको लोककथा अनुसार- सत्ययुगमा धानको बालामा आमल फल्थ्यो। एक दिन श्राद्ध खाएर आएका एकजना बाहुनले बाला थुतेर चामलले बुक्याएछ। अघाएको मानिसले पनि यसरी चामल बुक्याएको देख्दा पार्वतीलाई रिस उठेछ। यो कुरा भगवान्का घरसम्म पुगेपछि चामलको सट्टा भुस (बोक्रा) भएको धान फल्ल थालेको रे। कथाको अर्को प्रसङ्ग अनुसार एउटा किसानले खलामा धानको रास भरिएको थियो। खेतालाहरूले जति धान भरे ओसारे पनि नसकिएकोले वाक्क भएर किसान त्यो धानको रासमा आगो लगाई घर फर्केछ। यता धान डढेर चरु भयो। धानको भित्र लुकेकी सिमलचरी आगाले पिल्सिएर फुत्केपछि बला गरामा बुङ्गै लडेकी थिई। यस्तो अवस्थामा परेकी सिमलचरीलाई अरू चराचुरुङ्गीहरूले पनि देखेछन्। सिमलचरीले आफ्नो सबै हाल बताएर प्वाँख पैचो मागेपछि चराचुरुङ्गीहरूले पनि आफ्ना प्वाँख दिएर उसलाई आकाशमा उडाइदिएछन्। त्यसको

शरीरमा अरू प्वाँख नउम्रेकाले केही चराचुङ्गीले आ-आफ्ना प्वाँख भुत्ल्याउनेछन् भन्ने ठानेर सबै सुतेको बेला सिलचरीचाहीं वनको छेउमा गोसिमल भन्दै कराउन थाली । यता जति भर्दा पनि नसकिएको धानको रासमा आगो लगाउने किसानले सिमलचरीलाई पोल्थे भन्ने हल्ला किसानहरूमा फैलायो । त्यसै दिनदेखि पश्चातापमा परेको किसानले पनि धानका बीटा थुपारेर सिमलचरीको सम्झनामा धुपधुवाँर गर्दै खोलाका दर्सनढुङ्गामा र नैवेद्य राखिएको फलफूलहरूलाई सिमलचरीको प्रतीक बनाएर दाँडिहाल्ने दिनसम्म स्थापित गर्ने चलन चलाएको हो भनिन्छ । दाँडिहाल्ने दिन दयराहरूले पनि नदेख्ने गरी किसानले सिमलचरीलाई धानको रासभित्र घुसाने गर्छ ।

दाँड र सिमलचरीका सम्बन्धमा जे जस्ता कथा र विश्वास गाँसिएता पनि दाँडलाई नेपाली कर्मशील जीवनको ठूलो लक्षण मानेको र यो अन्न भण्डारको समापन मुहूर्त भएको चाहिँ प्रष्टै छ । त्यसै कारणले खलाको मियोमा पूजाआजा गरिसकेपछि गीत गाइन्छ अनि घाम पानी हुरी वर्षाबाट बचेर बाली लगाउने काले, गोरे, भाले, माले, तो, तिल्के, पुल्ले, पाङ्गे, पुवाँले, चमे, भुल्के, सिँदूरे, हीरा, मोती आदि नाउँका गोरूहरूलाई फकाइफुल्याई मियो वरिपरि घुमाएर गोरू खेदुवा किसान पुत्रले सहको आशा गर्छ । मियोको टुप्पामा सिमलचरीको बासको कल्पनासमेत गर्छ । यसरी ऐतिहासिक कथासँग जोडिएको दाँड गीत नुवाकोट जिल्लामा कर्म गीत अन्तर्गत गाउने गरिएको पाइन्छ । यसका अक्षर संरचना हेर्दा ९ मा विश्रामदेखि १५ अक्षरे र पाँच र दुई अक्षरे गरी ७ अक्षरेदेखि १५/१६-१६-१८ अक्षरे गीत गाएको पाइन्छ । जसको उदाहरण शीर्षकसहित तल प्रस्तुत गरिन्छ:-

दाँड:

हो हो असी मुरी भरूवा, बाह्र बीस रास
चम्पा फूल फूल्यो, लड्का पुग्यो बास
हो हो बरदा, हो हो १

४.३ जीवनचक्रीय लोकगीत

नेपाली जीवन विभिन्न जातजाति र जाषाभाषीको साझा रूप हो । इतिहासको लामो परम्परामा आफ्नै किसिमको संस्कृति विपुलताद्वारा ओतप्रोत हुँदै आएको नेपाली समाजमा जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त नानाथरि विविध व्यवहारहरू चल्दै आएका छन् । यस अवस्थामा केही न केही संस्कार कर्म जो जति नै भए पनि वैदिक हिन्दू धर्मशास्त्रका अनुसार षोडश संस्कारको विधान छ । उक्त संस्कारकर्ममा न्वारन, पास्नी, ब्रतबन्ध, विवाह, दाहसंस्कार आदि प्रमुख संस्कार मानिएका छन् ।

नेपाली जीवनमा वैदिक हिन्दूबाहेक अन्य धर्मावलम्बीहरूका पनि आ-आफ्ना रीतिरिवाज छन् भने कतिपय रूपमा साझा संस्कारको विकास हुँदै आएको पाइन्छ । यस अवस्थामा ब्रतसम्बन्धी आरधनाका गीत र भजन पनि आइरहन्छन् । यसरी नै जीवनमा सामाजिक सांस्कृतिक पक्षलाई अड्गाल्दै जाँदा बालक, युवा, बुद्धसम्मले पनि आ-आफ्ना मनका भाव आफ्नै भाकाभनीमा र शैलीमा अभिव्यक्त गर्दै जीवनलाई रसमय बनाएका हुन्छन् । उनीहरू आ-आफ्नै किसिमले खेल्छन्, रमाउँछन्, नाच्छन् र मनोरञ्जन गर्दै गीत गाउँछन् । नेपाली जीवनका विभिन्न अवस्थामा गाइने यी लोकगीतहरूलाई क्रमशः संस्कारगीत, ब्रतगीत (धार्मिक गीत) उमेर अवस्थाकालीन गीत र नृत्यगीत गरी चारप्रकारमा विभाजन

गर्नु उपयुक्त देखिएकाले त्यसै क्रममा सान्दर्भिक गीतहरूको व्याख्या गर्नु र तिनीहरूको परिचय उदाहरण शीर्षकसहित दिई गराउनु आवश्यक देखिन्छ । त्यस्ता गीतहरू नुवाकोट जिल्लामा प्रसस्तै पाइन्छन् र यस गीतको संकलन र वर्गीकरण तल गरिएको छ:-

एकादशी:

एकादशी व्रत बसी बसी

फलार खानु गाइको दही ।

मन:

सुक्यो मन ए हजुर बाटेको धागो भैं

रून्छ मन ए हजुर बलेको आगो भैं ।

जाहाँ गएनि:

कति हिडौं पुतली गाई सित

कति रोऔं बालक भाइसित ।

४.३.१ संस्कार गीत

संस्कार गीत नेपाली लोकगीतको फाँटमा युगौंदेखि चल्दै आएको छ । संस्कार एक किसिमले जीवनको पथप्रदर्शनको अनिवार्य अङ्गजस्तै भएको छ र यसद्वारा जीवनमा नियमितता र व्यवस्थिता आउने गरेको देखिन्छ । संस्कृतिको प्रमुख उद्देश्य मानिसमा विचारको परिष्कार गर्नु पनि हो । परिष्कारकै निमित्त जीवनमा जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त अनेक विधिविधान गर्ने गरेका छन् । संस्कार भन्नाले स्वच्छता, शुद्धतालाई अँगाल्ने प्रक्रिया हुँदा यसले परम्परा मात्रालाई नलिएर वर्तमानको चेतनापरक स्थिति र भविष्यको मङ्गलकारी भावनालाई पनि इङ्गित गरेका हुन्छ । आ-आफ्ना जीवनशैली, चिन्तन, व्यवहारिक कुरा सबै संस्कारकै परिणाम हुन् । यस सन्दर्भमा विचारणीय के छ भने आफूलाई अनुकूल हुनेगरी नयाँ संस्कारको जन्म पनि हुँदै जान्छ । यिनै विविध संस्कार क्रममा गाइने गीत संस्कारगीत हुन् । संस्कारगीतकै कारण कतिपय संस्कार जीवित रहेको छन् र आफ्ना अहितलाई सम्झाउँदै वर्तमानमा गीत गुँन्जाइ रहेका छन् । संस्कार अन्तर्गत जन्म, मृत्यु संस्कार प्रचलन परम्परादेखि चलनमा ल्याएका चलन चल्तीका व्यवहार चल्ती परम्परालाई संस्कार भनिन्छ । समाजमा परिवर्तनका क्रममा भौतिक तथा अभौतिक रूपमा मान्दै प्रयोग गर्दै आएका मानवीय जीवनका हरेक क्रियाकलापलाई संस्कार अन्तर्गत हेरिन्छ । चाहे त्यो जन्मदेखि मानव जीवनका यावत पक्षलाई संस्कार कर्म अन्तर्गत लिइन्छ । सुख, दुःख, हर्ष, विस्मात, मनोरञ्जनमा गाइएका गीत रचिएका रचना जीवन संस्कृति अन्तर्गत गरिने व्यवहार संस्कार कर्मजस्ता विषय संस्कार अन्तर्गत आउँछन् ।

संस्कारका बारेमा व्याख्या गर्दा नुवाकोट जिल्लामा पनि परम्परादेखि वर्तमान अवस्थासम्म आउँदा हरेक कुरा संस्कार कर्मलाई मूल्य र मान्यताका आधारमा मानिदै आइएका कुराहरू छन् । नमुना तल दिएका छन्:-

परम्परा:

सधैं भरि मेला पात जानु छ

ज्याला बनि गरेर खानु छ

परिवर्तन हुँदैन दिनका दिन
परम्परा जोगाउँदै लाग्छ ऋण ।

कति गरौं ऐचो पैचो कति गरौं ऋण
भोको बस्नु पन्यो मैले सराद्धेको दिन
सासु पैचो ससुरा गर्ने ऋण काँ गएर बिताउनु मैले दिन ।

संरचनाका आधारमा संस्कार गीत हेर्दा १०/१०, १४/१४, १६/१६ अक्षरसम्मका गीत संस्कार गीतमा गाइन्छ । संस्कार गीतमा विशेष गरी पहिला परम्पराको मान्यतामा परिवर्तन त्यति नभई रत्यौली गीत यथार्थ रूपमा नै आएको छ । तर संस्कार गीतको उदाहरणसहित शीर्षक केही नमुना यस प्रकार छन् :-

(क) दुलाहालाई अन्माएर पठाउँदा गाउने गीत

दियो कलश साइत गरौं
फुल जस्तो बालो अन्माई
पञ्चैबाज बजाई साइत गरौं
जन्ती खजन्ती डोली साइत गरौं
दुलाहा सिंगारी साइत गरौं

स्रोत: टिका देवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०८/१९

(ख) दुलही लिन जाँदा केटाको घरमा गाउने गीत

फुलको थुङ्गो जस्तो बालो अन्माई पठाए
कहाँ पन्यो बाबुलाई रिमिफिमि साँझ
पञ्चकन्या पुग्दाखेरी रिमिफिमि साँझ
थर्पेकमा पुग्दा खेरी वरियातको भात

स्रोत: टिका देवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०८/१९

(ग) विवाहमा दुलही लिन आएपछि केटीको घरमा गाउने गीत

मैदानको रमभ्रम आए चेली जनती
लुक लुक चेली सुनै भडार
सातै वर्ष साँची राखी दिनु भयो वुवाले
के लाई मैले लुक्नुपर्ने सुनै भडार

स्रोत: गोमा थपलिया
मिति: २०७०/०८/१९

(घ) ब्रतबन्धमा गाउने गीत

ॐ भगवती भगवती भिक्षां देही
ॐ भगवती भगवती भिक्षां देही

स्रोत: गोमा थपलिया
मिति: २०७०/०८/१९

(ङ) विवाह अथवा ब्रतबन्धमा गणेश वाट्दा गाउने मागल

बाबाज्युको आँगनीमा शुभ जग्गे लाउलाँ

दिदी बहिनी सबैले भेट गरौला
जाउन दिदै जाउन वनै निम्ता गरिलेउन
शुभ-जग्गे लाउन गणेश बाँटिदेउन
बाबाज्युको आँगनीमा शुभ जग्गे लाउँला
गाउँघर छिमेकीलाई निम्ता दिउँला
बाबाज्युको आगनीमा भेट गरौला
पहिलो निम्ता गरौला गणपती देवता
उनैलाई चढाउला जनै सुपारी
दोस्रो निम्ता गरौला शिव पार्वती
उनैलाई चढाउला धुपै अक्षता

स्रोत: टिका देवी दुङ्गना
मिति: २०७०/०८/१९

४.३.२ धार्मिक गीत

धार्मिक गीत नेपाली लोकगीत अन्तर्गत पर्छ । केही नेपाली लोकगीत धार्मिक विषयसँग सम्बन्धित छन् । धार्मिक वा भक्तिभावनाको हुनुका साथसाथै सांस्कृतिक परम्परासँग जोडिएका पनि हुन्छन् । यस्ता गीतहरूमा व्रतगीत, प्रार्थना, भजन आदि हुन् । यिनै गीतहरूका सन्दर्भमा धार्मिक गीतका नामले व्रतगीत, प्रार्थना गीत र भजन गीतका सम्बन्धमा व्रत र भजनलाई प्रमुख रूपमा लिइन्छ ।

१. व्रतगीत

व्रतगीत खासगरी नारीहरूद्वारा धार्मिक विश्वासले गरिने उपासनाको गीत हो । यसैको उपलक्ष्यमा शारीरिक सडकलाई पनि सुखानुभूतिमा रङ्ग्याएर गाइने गीतलाई व्रतगीतमा लिन समिन्छ । यस्ता व्रतगीतहरू ऋषि पञ्चमी, ठूलो एकादशी, यम पञ्चक जस्ता अवसरहरूमा व्रत गर्दाका समयमा गाइन्छन् । कतै शोषण-दमनबाट आँसुमय बनेको नारीजीवन कतै संस्कारका पछ्यौरीमा बेहुली भाव खेलाउँदै बिहानी कलिलो घामभैँ लजाएको हुन्छ । दुःख सुखका आँसु र हाँसो पल्लवित नारीजीवन संस्कारगत मान्यतामा आउने परलोक र परमार्थका कल्पनामा पनि डुबिरहेको हुन्छ । यस्ता कार्यमा संलग्न हुँदा व्रत गर्नेहरूमध्ये कसैले फलाहार गर्छन्, कसैले जलाहार गर्छन् भने कसैले निराहार रहेर पनि व्रत पूरा गर्छन् ।

नेपाली नारीका जीवनमा यस्ता अवसर पनि आउँदछन् जुनबेलामा उनीहरू ऋकाशमा उड्ने पन्छीभैँ भएर आफ्ना भावको मार्मिक अधिव्यञ्जना गर्छन् । तीज यस्तै पर्व हो । यस पर्वत उनीहरूले वर्षभरि भोगेका पिडा, व्यथा र अपमान आशुकवित्वका रूपमा प्रकट हुन्छन् भने तिनको सुखद् अनुभूति इन्द्रेणी रङ्गमा फैलिन्छ । यसै क्रममा ऋषि पञ्चमीका दिन शिवको पूजा प्रदक्षिणा गर्दै भक्ति प्रदर्शन गरिन्छ । महिलाहरूद्वारा पञ्चमीका पाइला साँदै लयात्मक रूपमा व्रत गाइन्छ । चाहे त्यो तीज, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, ठूलो एकादशी जस्ता पर्वमा व्रत बसी गीतगाइने प्रचलन अन्यत्र पनि छ र नुवाकोटमा त भक्त विशेष रूपमा गरिन्छ, जसको उदाहरणसहित शीर्षक दिई प्रस्तुत गरिएको छ ।

एकादशी व्रतः

एकादशी दशी व्रत बसी बसी
फलार खानु गाईको दही ।

एकादशी व्रत बस्नु तिर्थ जानु काशी
मैले भनेको मान्ने भए नखाउ जुठो बासी

२. भजनः

भजनको अभिप्राय पूजाआजा र आराधनाका क्रममा ईश्वरको गुणगान गर्दै भक्तिभाव देखाउनु हो । मानसिक तथा सान्त्वना दिने क्रममा देवीदेवताको पूजा आराधना गर्ने, व्रत उत्सवका अवसरमा भजन गाउने चलन नेपाली समाजमा निकै अधिदेखि चल्दै आएको छ । देवदेवीका मन्दिरमा भजन मण्डलीद्वारा भजन तथा व्रत उत्सवका अवसरमा कीर्तन गर्ने चलन खासगरी प्राचीन नगरक्षेत्र मठमन्दिरमा र विशेष गरी पहाडका विशेष मन्दिरहरूमा पर्वका अवसरमा गाउने प्रचलन पाइन्छ । भुङ्का भजन नेपाली समाजमा निकै लोकप्रिय छ । यस भजनले धार्मिक चाडपर्व, पूजा आराधना, हाटबजार आदिलाई घन्काइरहेको पाइन्छ । खासगरी चुट्का भजन सत्यनारायण, सप्ताह, स्वस्थानी आदि पूजाआजा मेलापर्व बालाचतुर्दशीका दिन र अन्य विशेष व्रत कृष्ण जन्माष्टमी, पुरुषोत्तम महिनामा मन्दिरमा गाइन्छ । चुडका भजन एक जनाले भट्ट्याउने र त्यसैमा समूहले दोहोर्‍याउने गरिन्छ ।

यसरी चुट्कामा भक्ति आराधना, विरहव्यथा, ठट्टाहाँसो, कथा, इतिहास आदिका गीत गाइन्छन् । खैंजडीले ताल नफर्काएसम्म टुक्का दोहोर्‍याइ गाउने क्रम चलिरहन्छ । भट्ट्याउनेले खैंजडीतको ताल फर्काएपछि पनि गायकहरू त्यसै टुक्कालाई अभि जोड दिएर गाउँछन् । दास्रो पटकका ताल फर्काएपछि अन्तिमपटकको ढिलो तालमा चुड्काका चरण गाएर गीत बिसाइन्छ । यस पछि रामायण, कृष्णचरित्र आदि कथामा आधारित भजन गइन्छन् । नुवाकोट जिल्लामा यस्ता भजन गाउने प्रचलन परम्परादेखि अभिसम्म पाइन्छ । जसको शीर्षकसहित उदाहरण दिएको छ विशेषगरी भजनको संरचना हेर्दा ८/८, १६/१६, १०/१८ अक्षरसम्म रहेको पाइन्छ भने वर्तमानमा आएर प्रजातन्त्रप्रतिको भजनसमेत सकिन्छ, जसको उदाहरणः-

भजनः

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे
राधे कृष्ण राधे कृष्ण कृष्ण कृष्ण राधे राधे

चुड्का भजनः

भलक्क भल्लिक्यो मेरो मनमा
छैनन् कृष्ण जानु भयो, वृन्दा वनमा ।

वृन्दा वनको छेउछेउमा फुल रोपौंला
फुल टिपी माला गाँसी प्रभुलाई चढाउला ।

आरती:

आरतीको अर्थ धुप, दीप, नैवेद्य घुमाएर निराजन गर्नु हो । यो गीत विभिन्न धार्मिक कार्यहरूमा गाइन्छ । यो सत्य नारयणको पूजा, सप्ताह, रूदी, नवाह जस्ता अनेकौं पूजा आदिमा गाइन्छ । आरती पूजाआजाको अन्तिममा गाइन्छ र सन्ध्याकालमा बत्ती बालेर पनि यो गाइन्छ । नुवाकोट जिल्लामा पनि आरती गाउने चलन प्रसिद्ध नै छ । यसको केही अंस प्रस्तुत गरिन्छ ।

ऊँ जय जगदीश हरे ।

प्रभुका चरण उपासक कति कति पार तरे ।

मनको थाल मनोहर प्रेम रूप बाती

भाव कपुर छ मङ्गल आरती सब भांती ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

नित्य निरञ्जन निर्मल कारण अविनाशी

शरणागत प्रतिपालक चिन्मय सुख राशि ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

सृष्टिस्थितिलयकर्ता त्रिभूवनका स्वामी

४.३.३ उमेर अवस्थाकालीन गीत

लोकगीतमा उमेरअवस्थालाई आफ्नै ढाँचाले अँगालो मार्दै जाने प्रक्रिया हुन्छ । उमेरका दृष्टिले जीवनमा बालक, युवा, प्रौढ तीन मुख्य चरा देखिन्छन् भने त्यस अवस्थामा गीतहरूका रूपरङ्ग र विषयवस्तुमा पनि अन्तर पर्दै गएको पाइन्छ । यस पक्षमा विशेषतः बालक, युवा प्रौढहरूले गाउने तथा उनीहरूका जीवनमा भिजे गरेको लोकगीतहरू देखा पर्छन् ।

बालकहरूले गाउने गीत बालभावनायुक्त हुन्छन् । तिनमा सरलता हुन्छ । यस्ता बालगीतका लय बालकहरूले गाउन सजिला र स-साना हुने गर्छन् तिनका भावपन सरल र कोमल हुन्छन् । युवाहरूले गाउने गीतमा जीवन, देश, धर्तीको अनुराग, प्रेम पनि गुञ्जिरहेको पाइन्छ । सिलोक, धार्मिक भजन आदिलाई विशेषतः पछ्याएको हुन्छ । नेपाली लोकजीवनमा गाइने गीत नुवाकोट जिल्लामा पनि यसरी उमेर- अवस्थाकालीन गीतमा तरङ्गिदै आएको हुँदा यसले बालक, युवा, प्रौढ सबैलाई भावनामा छोप्दै, समेट्दै र चहचहाउँदै लगेको पाइन्छ । यी गीतहरूलाई क्रमैसँग शीर्षकसहित उदाहरा प्रस्तुत गरिएको छ-

१. बालगीत

नेपाली लोकसाहित्यमा बालगीतको पनि आफ्नै महत्व छ । बालसाहित्यको पृष्ठ भूमिका रूपमा देखापर्ने यी बालगीतले बाल मनोविज्ञानलाई निकै राम्रो ध्यान पुऱ्याएका छन् । बालकहरूका निमित्त उनीहरूकै तोतेबोलीमा र उनीहरूका भावनासँग मेल खाने लोकगीतलाई नै बालगीत भनिएको हो । बालगीतको खास प्रयोजन बालकलाई फुलाउन, मनोरञ्जन दिन एककृत गर्न र बाल सुलभ ढङ्गबाट केही ज्ञानगुन सिकाउनु रहेको छ ।

भोकाएको बेला, रोएको बेला, थाकेको बेला त्यस्ता बालगीत गाइदिनाले उनीहरू एकछिन ढङ्ग पर्दछन् । यी बालगीतहरू कनै बालबालिकालाई त्यही सुरताल तथा लयमा नाच्न सिकाउने खालका हुन्छन् । कतिपय गीत केटाकेटी आफैं जम्मा भएर गाउँदै खेल्छन् जसलाई 'क्रिडा गीत' भनिन्छ । जसको उदाहरण शीर्षकसहित तल दिइएको छः-

- १) दशैं आयो खाउला पिउँला
- २) जाडो भयो जडिनी, आगो देउन थपिनी
- ३) घामपानी घामपानी स्यालको विहे । (क्रिडा गीत)
- ४) नाचन नानी नाचन बारली कम्मर भाँचन, नाचन बाबु नाचन ।
- ५) तारा बाजी लै लै मामा आए घोडी
- ६) यति यति पानी, गङ्गै रानी (क्रिडा गीत)
- ७) ऐया बाबा धैया पाक्यो, चिउरी कुटाइदेउन ।

तेते छुपुछुपु:

तेते छुपुछुपु तेल घटघट

तेते छुपुछुपु नानी बढबढ ।

हो हो बाबा हो हो

२. युवा अवस्थाकालीन लोकगीत

नेपाल अधिराज्यका अन्य जिल्लामा जस्तै यस नुवाकोट जिल्लामा युवाकालीन लोकगीत विशेष गरी गाइन्छन् । यसमा प्रेम, वेदना, दुःख, वेदना जस्ता हरेक भाकामा पनि गीत गाउने चलन छ । जसको नमुना शीर्षकसहित उदाहरण यस प्रकार छः-

छोरी :

छोरा छोरी ए हजुर एकै हुन् सन्तान

छोरीलाई नै ए हजुर एकै हुन् भन्थान ।

छोरामात्र ए हजुर भएर के भो र

छोरी नभै ए हजुर चल्दैन व्यवहार ।

मन परेको चाहिन्छ, जीवन साथी रोज्न पाइन्छ ।

३. वृद्धवृद्धाकालीन गीत

श्लोक, भजन आदि वृद्ध उमेरमा गाउने प्रचलन छ । जब उमेर ढल्किदै जान्छ, शारीरिक रूपमा असक्त भइन्छ भने त्यति बेलादेखि भगवान् ईश्वरका प्रार्थना गरी यो देश समाजको परिकल्पना गरी समाजमा घटेका घटना भए गरेको कार्यको सम्झनामा श्लोकको रूपमा गीत गाइन्छन् । यस्ता गीतको नमुना शीर्षकसहित प्रस्तुत गरिएको छः-

जीवन:

ए नानी १ तिमी त पहेंली पुतली
दाँतैमा लाउने बीरी
आफ्नो जवानीको उपयोग नगरे
आउँदैन जीवन फिरी ।
जङ्गलमा उड्ने जुरेली चरी हो
मासु मीठो ढुकुरको
मान्छे हेर्दा तिमी भलादमी चालको
बानी रैछ कुकुरको ।

४.३.४. नृत्यगीत (रत्यौली, तीजे, असारे गीत)

गीतको भाव र स्वरूपमा नयाँपन थप्दै लयलाई मधुर एवं झङ्कृत बनाउने काम नृत्यले गर्छ । नृत्यको तालसुर मिल्थ्यो भने जुनसुकै गीत पनि नौलो, कुलकुलाउँदो बन्छ । नृत्यको उद्भव र प्रयोग आदिमा मानवको जीवनचक्र र सभ्यताको प्रारम्भदेखि नै भएको देखिन्छ । नृत्यगीतमा नृत्यसमेत रहँदा नयाँ जोस् र जाँगर उब्जन्छ । भाव व्यक्त गर्नका निम्ति अभिनयात्मक नाट्यमुद्राका रूपमा प्रसस्त हुने भएकाले नृत्य गीतको महत्वपूर्ण अङ्ग हो । त्यसमाथि सङ्गीतको तरङ्ग र लयको मोहकताभित्र मिसिदा यसको स्वाद र आकर्षण नै वेग्लै हुन्छ ।

लोकगीतमा नृत्यको सम्मिलन केवल संयोग होइन, बरू यसलाई गीतिभाव र तरङ्गको उल्लासमा स्वस्फूर्त रूपले आउने शारीरिक अभियानका रूपले लिन सकिन्छ । यस्ता गीत नृत्यमा बाद्यवादनसहित र बाद्यवादननिहित पनि नृत्यगीत गाइ नृत्य दिइन्छ । लोकगीतका भाकामा यस्ता गीत विशेषगरी रत्यौली, तीजे हुन् भने केही रूपमा असारे गीत पनि बेठी लगाई दमाइबाजाको तालमा नृत्यगीत गाइ नाचिन्छ । यस्ता गीतहरू परम्परादेखि नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित रहँदै आएका छन् । यहाँ रत्यौली तीजे, असारे नृत्यगीतको परिचय प्रस्तुत गरिन्छ शीर्षक दिई उदाहरणसमेत तल प्रस्तुत गरिएको छ:-

रत्यौली नेपाली महिला समाजमा प्रस्तुत गरिने नाचगानका रूपमा निकै प्रसिद्ध छ । रत्यौली कहिले देखि चलेको हो भन्ने कुरा ट्वाक्कै भन्न गाह्रो परेता पनि यो चलन निकै अधिदेखि चल्दै आएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

रत्यौली, नृत्यगीत नेपालका सम्पूर्ण भागमा अत्यन्त प्रचलित छ । यसलाई रत्यौली, रतेलो, रत्यउली आदि नामले चिनिन्छ भने कर्णालीभेग जुम्लातिर यसलाई खेडी पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । अझ कतै रत्यौलीलाई ज्युती पनि भनिन्छ भनी बन्धुले यसको बहुविधास्वरूपको चिनारी गराएका छन् । विवाहको मङ्गलमय समयमा गाउने हुँदा यो गीत संस्कार गीत हो, नारी समाजले मात्र गाउने हुँदा यो नारीगीत हो । नारीहरूले पुरुष र महिलाको अभिनय गरी मनोरन्जन प्रदान गर्ने हुँदा यो मनोरन्जनात्मक गीत हो । लोग्ने मान्छेलाई रत्यौली प्रवेश निषेध गरिन्छ । लोग्ने मान्छेको उपस्थिति नहुने हुनाले नै यसमा स्वास्नीमान्छे श्लीलताको सीमासमेत नाघेको हुन्छ । स्वास्नीमान्छे, लोग्नेमान्छेको भेषधारण गरी नाच्ने, गाउँने हुँदा रत्यौली नेपाली जीवनलाई प्रकटिकरा गरिरहेको हुन्छ । पुरुषप्रधान हाम्रो समाजमा पुरुषको हैकमबाजी चलिरहेको छ र पुरुषका जस्तासुकै दमनलाई पनि महिलाले

सहन गरिरहेका छन् । रत्यौली नृत्यमा त्यही दमनकारी प्रवृत्तिलाई गीतको माध्यमबाट प्रस्तुत गरेर एकातिर पुरुषप्रधान समाजलाई व्यङ्ग्य गरिएको हुन्छ भने अर्कातिर छरपष्ट उत्रेर र छिल्लेर आफ्ना दमित भावनाहरू छताछुल्ल पोखेर नारी स्वतन्त्रताको अनुभूति प्राप्त गरिएको हुन्छ ।

रत्यौली गीतका बारेमा धेरै बारेमा धेरै विद्वान्हरूले धेरै प्रकारले व्याख्या विश्लेषण गरिसकेका छन् रत्यौली गीतलाई तीन चरणमा विभाजन गरी व्याख्या गर्न सकिन्छ । प्रथम चराका गीतहरू भक्तिभावका हुन्छन् । मङ्गलमय जीवनाका लागि देवीदेवताका आराधना र स्तुति गाइएको भक्तिरसका हुन्छन् । देवीदेवताको प्रार्थना, मङ्गलाचरण, स्तुति र भक्तिभाव नै रत्यौलीको भक्तिभावको प्रथम चरणका मुख्य विशेषता पनि हो ।

द्वितीय चरणमा श्रृङ्गारिकता र हाँस्यव्यङ्ग्य द्वितीय चरणको रत्यौली गीतमा पाइने अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसमा मनोरञ्जनात्मक गीत गाइन्छन् । भक्तिभावका गीत गाउने बूढीहरूलाई पछि पाउँ यस चरणमा वैसालु युवतीहरू सक्रिय हुन्छन् । यस अवधिका नृत्यगीतमा नाट्यस्वरूप सशक्त हुन्छ । जस्तो उदाहरणका लागि:-

खरबारीमा खर छैन

आइज भिल्के डर छैन

खरबारीमा खरायो

भिल्के त आउन डरायो ।

तृतीय चरणमा रत्यौलीको आँगनीमा जब मिर्मिरे बिहानीले पाइलो टेक्छ तब रत्यौलीका गीतमा पनि परिवर्तन आउँछ । यस चरणमा भिल्के र जोडीहरू हुँदैनन् भद्र महिला रूपान्तरित भैसकेका हुन्छन् र स्वागत गीतमा तृतीय चरा प्रारम्भ भइसकेका हुन्छन् । रत्यौली गीतमा वाद्यवादन अत्यावश्यक सामाग्री हो । वाद्यवादन र गीतका लयमा नृत्यद्वारा रत्यौलीलाई शोभायमान पारिन्छ ।

रत्यौली गीत छन्द विधान र लयका दृष्टिले विविध प्रकारका छन् । यी गीतमा विविध लय र भाका प्रयुक्त हुन्छन् । यी गीतहरू १, १२, १४, १५ तथा १६ अक्षर हरफका हुन्छन् । अक्षर ७/७ अक्षर पनि पाइन्छन् । रत्यौली गीत नेपाली संस्कार गीत अन्तर्गत पर्ने अत्यन्त महत्वपूर्ण गीत हो । यसले एकातिर जीवनका अभिलाषालाई इङ्गित गर्छ भने अर्कातिर नारी हृदयभित्र गुम्सिएर, निस्सिएका इच्छा, आकाङ्क्षा, हर्ष, उल्लास र वेदनाका भावहरूलाई खुलेर प्रकट गर्छ । यस्तै नानाथरिका घोपेचका सिलोक भनेर अथवा रामायण, महाभारतमा कविता कण्ठस्थ भनेर पुरुषहरूले रमाइलो गरेका हुन्छन् भने दुलाहाका घरमा रातभर रत्यौली नृत्य गरी वरवधुका द्रव्यसम्बन्धलाई सार्थक तुल्याएका हुन्छन् । समयको परिवर्तनसँगै आइरहेका छन् ।

विवाह प्रकृतिको अनिवार्य नियम हो । अहिलेको आधुनिक विवाहले गर्दा रत्यौली लोप हुँदै गएको छ । रत्यौलीमा जुन वास्तविकता प्रति गीत नदिई सस्तो लोकप्रियता बटुली प्रेमवेदना, दुःख, वेदना जस्ता विकृत पक्षका गीत गाउने प्रचलन पनि रहेको पाइन्छ । यसलाई संस्कार माथिको अन्याय हो भन्ने सकिन्छ ।

यसरी नेपाली महिला समाजमा प्रचलित नृत्यगीतमध्ये रत्यौली पनि अत्यन्त प्रसिद्ध गीत हो । रत्यौलीमा पहिलो चरण भक्तिभाव दोस्रो चरणमा मनोरञ्जन तेस्रो चरणका गीतहरूमा स्वागत गर्ने गीत गाइन्छन् । समयको गीतसँगै यसमा परिवर्तन हुँदै रहेता पनि समयसापेक्ष रूपमा रत्यौली नृत्यगीतलाई निरन्तरता दिनु जरूरी छ । रत्यौली गीतजस्तै लोप हुन लागेको अन्य गीतहरूको पनि जीवित अस्तित्वका लागि लोकसाहित्यविद्हरू धेरै संवेदनशील हुनु आवश्यक छ । यस्ता रत्यौली नृत्यगीतहरूको शीर्षकसहित उदाहरा प्रस्तुत छः-

पहिलो चरणः

पहिलो चरण के गीत गाउने
सरस्वती मुखैमा नआउने ।

पारिपट्टि हो तोरी पेलेको
कान्छो दाइको रत्यौली खेलेको ।

मादलेलाई दुई रूपैयाँ दक्षिणा
गीत गाउनेलाई व्यर्थैका पसिना ।

दाजु गएः

दाजु गए सुपारी टोक्दै
भाउजु आउँछिन् घुम्टीले मुख छोप्दै ।

हाम्रो दाइले लगेको सुनचुरा
भाउजुलाई पुगेन कुन कुरा ।

हाम्रो दाइले लगेको दोपटा
खजन्ती हाँसेर चौपट्ट ।

४.४ निष्कर्ष

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित गीतहरू मध्ये संस्कारगीत ऋतुकालिनगीत, पर्वगीत र बाह्रमासेगीत छन् तापनि मुख्यतः बाह्रमासेगीत अधिक चर्चित रहेको छ ।

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतले लोकजीवनका विविध पक्षलाई समेटेको छ । यहाँका अधिकांश लोकगीतमा यस ठाउँको चित्रात्मक स्वरूप प्रकट भएको पाइन्छ । वन-पाखा, उकाली-ओराली, खोला-नाला, आदिमा देखिने प्रकृतिको मनोरम रूपदेखि लिएर बेला बेलामा आइपुग्ने प्राकृतिक प्रकोपका कारण मानिसले भोग्नुपरेका दुःखलाई समेत लोकगीतमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । साँस्कृतिक परम्परालाई जीवन्त राख्न र आध्यात्मिक संस्कारको संरक्षण गर्नका लागि पनि यहाँ प्रचलित लोकगीतले विशेष योगदान पुऱ्याएको छ ।

पाँचौं परिच्छेद

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको विश्लेषण

५.१. विषय प्रवेश

समाजमा व्याप्त कुनपनि विषयलाई लोकगीतले समेट्न सक्छ । यहाँ प्रचलित लोकगीतका विषयबस्तुको स्रोत यसै ठाउँको समाज हो । मानिसले जीवनमा गर्ने हरेक क्रियाकलाप र यसैसँग सम्बन्धित अन्य पक्षलाई लोकगायकहरूले गीतमा व्यक्त गर्दछन् । गीत अनुसार विषयबस्तुको स्रोत फरक फरक हुन सक्छ । धार्मिक संस्कार र साँस्कृतिक पर्वहरूमा गाइने गीतका विषयबस्तुको स्रोत पुराणका कथा हुन सक्छन् । आरती, भजन, मागल, मालसिरी आदि गीतका विषयबस्तुको स्रोत भनेको यिनै पुराणका कथाहरू हुन् । असार र दाइँगीतमा श्रमलाई मुख्य विषयबस्तु बनाइएको हुन्छ । बालगीतमा बालकलाई विभिन्न क्रियाकलाप सिकाउन र मनोरञ्जन दिनका लागि काल्पनिक विषयबस्तु समावेश गरी गीत बनाइन्छ । तीजे गीतमा नारी मनका वेदना र विद्राहलाई गीतको विषयबस्तु बनाइएको हुन्छ । भैलो र देउसीगीतमा साँस्कृतिक विषयबस्तुलाई समेटिएको हुन्छ । बाह्रमासे, भ्याउरे, घाँसे आदि गीतका मुख्य विषयबस्तु माया, प्रेम हुन्छ र यसैमा अन्य विषयबस्तुको रूपमा गरिबी, लाहुरे जीवन, अशिक्षा समाजमा विद्यमान गरिब वर्ग र धनि वर्गको बीचको द्वन्द्व, नारीप्रति गरिएको अन्याय आउँदछन् । यसरी यहाँको लोकगीतमा सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक जीवनलाई विषयबस्तुको रूपमा लिइ लोकगायकले आफ्ना अनुभूतिलाई भावनाका विभिन्न उद्गारमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.२. विषयबस्तुका आधारमा

नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतहरूको विश्लेषण गर्दा मूलतः तीन प्रकारमा विभाजन गरी हेर्नु पर्ने हुन्छ ।

५.२.१. राजनीतिक आधारमा

राजनैतिक आधारमा नुवाकोटका लोकगीतहरू रहेको पाइन्छ । समानता समताका लागि देश र जनताहरूलाई विउँझाउने रूपका लोकगीतहरू नुवाकोटमा पाइन्छन् । जसका उदाहरण यस प्रकार छन्:-

क) के होला र कल्लाई भोट दिँदा

कैले होला हामीलाई सुविधा ।

दिदी बहिनी दाजुभाइ जुटौन

विकास गर्न आवाज उठाउन ।

देशै सके भ्रष्टाचार गरेर

दुःखी गरिब जनता मारेर ।

जालीफटाह बढेर हेर

गाउँ नै खायो सखापै पारेर ।

(यस गीतमा जनताले भोट हालेर नेता चुने तापति जनताले सुख सुविधा प्राप्त गर्न नसकेको गुनासो पोखिएको छ । यसका साथै अब कसलाई भोट दिँदा के हुन्छ र भन्दै निराशा जनाइएको छ ।)

ख) नेपालमा लोकतन्त्र आको छ

जनताको मन खुशी भाको छ

धर्ती भिज्यो रगत साराले

शान्ति मागे नेपाली साराले

जता गयो रगतको खोला

आमाहरूको मन कस्तो भो होला

सिन्दुर पुछे चुरानी फुटे

शान्ति ल्याउन नेपाली सब जुटे

अशान्ति भो आन्दोलन गरे

कति मरे त्यसैमा परेर

आफ्नै दाजु भाई आन्दोलन गरे

ज्यान गुमाए अकालमा परेर

सिन्दुर पुछि धरधरी रोएका छन्

पीडा भयो नेपाली सबैलाई

अब यो केश नदोहोरियोस् दाजुभाई ।

नेपालीले लोकतन्त्र ल्याए

महिला पुरुषका दिन आए

खोइ खाएको खोई लाउन पाएको

गरिबलाई खोई राहात आएको ।

५.२.२. सामाजिक आधार

नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतहरूलाई सामाजिक आधारमा पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ । खोज अनुसन्धानका क्रममा सामाजिक आधारमा गीत धेरै गाइएको पाइन्छ । महिला, पुरुष समानता समताका गीतहरू सामाजिक रूपमा देखेभोगेका कुराहरूलाई लिएर यस जिल्लाका लोकगीतहरू गाइएको पाइन्छन् । जसको उदाहरण:-

थोत्रो लुगा नाङ्गो जीउ ढाक्नु छ

रीतिस्थिति जोगाइ राख्नु छ ।

परिवर्तन हुँदै छ दिनका दिन
परम्परा जोगाउँदै लाग्छ ऋण ।

दिनभरि काम गयो दिनको चारमाना
त्यति गरी ल्याउँदा पनि घरमा छैन खान
कस्तो रैछ गरिबको चोला, अब सुख होला कि नहोला ।

गरिब गछ्छ धनीको नोकरी
धनी भर्छ धानको भकारी

कति विकास गरिसके विदेशका नारीले
हामीलाई छोडेन घाँसको भारीले ।

शिक्षा दिक्षा पाए देखि गर्ने थियौं काम
विश्वसामु चम्काउने थियौं हामी आफ्नो नाम ।

शिक्षा विना गाह्रो भयो खेती गर्नलाई
पढाइ लेखाइ ठूलो रैछ सुन्नोस् दाजुभाई

५.२.३. आर्थिक गतिविधिका आधारमा

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूले यस जिल्लाका जाति जनजातिहरूको आर्थिक स्थितिको पनि चित्रण गरेको छ । आर्थिक स्थिति र सुधारका लागि गाइएका गीतहरू पनि यस जिल्लामा पाइन्छन् । उदाहरण:-

कृषक हामी किसानका छोराछोरी हौं
छैन फाइदा घाटामा बेची छौं
कृषक दाजुभाइ यो कुरा सबैले बुझिदिनोस् है ।

भुटो हैन यो कुरो साँचो छ
नुवाकोटमा सिँचाई खाँचो छ ।

अलि अलि भाको पानी सबै जान्छ खेर
यो पानीको सदुपयोग गर्न नसकेर ।

आज खन्यो भोली खन्यो यहि समस्या ठूलो
पाईप छैन रातो माटो यहि समस्या ठूलो ।
किसानका छोरा छोरी अल्छी नहोऔं कहिल्यै
उन्नत खेती गर्नलाई तालिम लिऔं पहिले ।
चैत बैशाखमा गुन्द्रुक पनि पाइन्थ्यो पहिले
काउली बन्दा फलाई दियो आ.पि.एम.ले अहिले ।

पहिले पहिले खेती गर्दा तीन महिनालाई पनि पुग्दैनथ्यो अन्न
तालिम देसीबाह्र महिना खान पुग्छ टन्न ।
जौ र कोदो फलाउन मुस्किल थियो पहिले
काउली बन्दा गोलभेडाले भातै खान्छौ अहिले ।

किसानलाई सधैं भरि समस्या र पीर
फुर्सद छैन पाँच मिनेट जाउँ त कतै तिर ।

५.२.४. अर्थका आधारमा

अर्थका आधारमा तीन किसिमका गीतहरू पाइन्छन् । गीतको आधारमा अर्थ खुल्ने लोकगीतलाई अर्थका आधारमा लोकगीत भनिन्छ । यो चाहे वर्षचक्रीय या जीवनचक्रीय लोकगीत किन नहोस् अर्थका आधारमा गीतको पहिचान हुन्छ । नुवाकोटमा यस्ता गीतहरू प्रसस्तै पाइन्छन् । अर्थका आधारमा गाइएका यहाँका गीतहरूलाई पनि तीन किसिमले हेर्न सकिन्छ । जस्तै: अभिधार्थी, लक्ष्यार्थी, व्यङ्ग्यार्थी ।

५.२.५ अभिधार्थी

अभिधार्थी गीत गायकको वाक्य उच्चारबाटै आधार स्पष्ट हुने गीत हो । जस्तो उदाहरण:-
पैसा भए इष्ट र मित्र
स्वास्नी पनि भित्रिन्छे घर भित्र

गाईलाई घाँस भैंसीलाई पराल छ
जहाँ गएन पापी मन बराल्छ ।

५.२.६ लक्ष्यार्थी

नुवाकोट जिल्लामा लक्ष्यार्थीका आधारमा पनि गीत गाइन्छन् । लक्ष्यले नै गीतको आधार स्पष्ट पार्ने गीत लक्ष्यार्थी गीतहरू हुन् । जस्तै उदाहरणका लागि:-

आज पनि आको छौ मेलामा
पर्ने भयौ गोमनको फेलामा

मलाई पनि हुँदो हो गाह्रो
कति साह्रै यो गोठको भकारो ।

उज्जर छैन यो मेरो शीर पनि
चढ्दो उमेर बढ्दो छ पीर पनि ।

जान्छु नि सम्झन्छु जोडालाई
कालोकपाल उज्यालो बूढालाई ।

तिम्रो फोटो सिरानी मुनि
फोटोसँग बोलेर नहुने ।

छ कि माया भनेर तैपनि
अन्त माया लाग्दैन काहीं पनि ।

५.२.७ व्यङ्ग्यार्थी

गीतका माध्यमबाट व्यङ्ग्यार्थी वा व्यङ्ग्य गर्ने व्यङ्ग्यार्थी गीत हो । नुवाकोट जिल्ला यस्ता व्यङ्ग्य गरी गाइएका गीतहरू पाइन्छन् । उदाहरण यस प्रकार छन्:-

दुई डोरा ए हजुर पोतेले गर्दा
बालाई जुठो ए हजुर लाग्दैन म मर्दा ।
पाए तिम्रो यो भाग्य बल्ने भो
छिमेकीलाई पनि काम चल्ने भो ।

५.२.८ साँस्कृतिक आधारमा

हरेक देशका आ-आफ्नै चालचलन, रीतिरिवाज, बोलीचाली भोषभुषा आदि हुने गर्दछ । यसभिन्न लोक मानसको आन्तरिक तथा बाह्य अभिव्यक्ति प्रकट भएको पाइन्छ । यसमा जीवनका सामाजिक, नैतिक र आध्यात्मिक मूल्य र मान्यता पर्दछन् । नेपालका प्रत्येक जातिका आ-आफ्नै साँस्कृतिक परम्परा छन् । यसबाट कुनै पनि जातिको परिचय सहज ढङ्गले पाउन सकिन्छ । त्यसैले साँस्कृतिलाई देश वा समाजको ऐनाको रूपमा हेर्न सकिन्छ । यस ठाउँमा प्रचलित कतिपय लोकगीतमा साँस्कृतिक जीवनको सजीव चित्र उत्रिएको पाइन्छ । यहाँको वैवाहिक प्रक्रियालाई प्रस्तुत गीतले यसरी व्यक्त गरेको छ ।

विवाहमा गाइने माहलबाट

चोखो जल सारी लियोँ पाउ धोऊँ नि पहिले
छिन घडी बसर पियारी दाम पाइन्छ अहिले

ठाडो गीतबाट

असार पन्ध्र दही च्युरा खाने साउन पन्ध्र खाने खीर
माछाको भुरा खै बुझ्नेका कुरा साउन पन्ध्र खाने खीर
यी दुई मन एकै भएपछि तिमीलाई भन्दा मलाई पीर
चित्त दुख्ने रोलान् जोरी खुसी होलान् तिमीलाई भन्दा मलाई पीर ।

त्यस्तै तिहारमा गाइने भैलो र देउसी गीतले यहाँको साँस्कृतिक जीवनको परिचय दिएको हुन्छ । पर्वको अवसरमा समाजमा हुने हरेक क्रियाकलाप, धार्मिक मूल्य र मान्यताका कुराहरूलाई यी गीतले संकेत गरेका हुन्छन् । जस्तो भैलो गीतबाट

भैलिनी आइन आँगन
घर सफा गरि राखन
हे, औँसी बारो
गाई तिहार भैलो ।

देउसीबाट

ए मेरा भाइ हो - देउसी रे
ए देउसीरे भन -देउसी रे
ए वर्ष दिनको - देउसी रे
ए तिहारैमा - देउसी रे
ए घुम्दै आयौँ - देउसी रे
ए देउसी रे खेल - देउसी रे
ए देउसीरे भन - देउसी रे
ए लक्ष्मी पुजा - देउसी रे
ए काग कुकूर पूजा - देउसीरे
ए भाइटीका - देउसी रे

यसरी लोकगीतको क्षेत्रमा नुवाकोट जिल्लाका सबै प्रकारका लोकगीतले कहि नै कहि साँस्कृतिक जीवनको चित्रण गरेको हुन्छ । यसमा प्रचिन साँस्कृतिकदेखि आधुनिक साँस्कृतिसम्मको छाप पाइन्छ ।

५.३. संरचनाका आधारमा

नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतहरूलाई आकारका आधारमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ जस्तो:- छोटो गीत, मध्यम गीत, लामो गीतहरू:-

५.३.१ छोटो गीत

नुवाकोट जिल्लामा छोटो गीत गाइएका पाइन्छन् । उदाहरण:-

गरिब गर्छ धनीको नोकरी
धनी भर्छ धानको भकारी ।

गेडागुडी रस आदि खाइएन
तन्दुरुस्त स्वास्थ्यमा भइएन ।

दर्शन सके भ्रष्टाचार गरेर
दुःखी गरिब जनता मारेर ।

५.३.२ मध्यम गीत

सामान्य गीतलाई मध्यम गीत भनिन्छ । नुवाकोट जिल्लामा यस्ता मध्यमखालका गीतहरू पनि गाएको पाइन्छ, मध्यम रूपमा गाइने लोकगीतहरू मध्यम गीत हुन् उदाहरणमा:-

सधैंभरि मेला पात जानु छ
ज्याला बनी गरेर खानु छ ।
पेटपाल्न मलाई ज्यालाकै छ नि भर
भत्की सक्यो खरले छा को घर ।
आकशैभरी बादल बस्यो पानी है पर्नलाई
लङ्काबाट रावण भर्न्यो सीतालाई हर्नलाई
सिरूपाताले खुकुरी मेरो पित्तले कमानी
रामकी सीता रावणले हर्दा को थियो जमानी ?

५.३.३ लामो आकारका गीतहरू

नुवाकोट जिल्लामा लामो आकारका गीतहरू पनि गाइन्छन् । गीतमा लामा लामा भाका राखी लामो रचना गरी गाउने गीत लामा आकारका गीत हुन् । यस्ता गीतको उदाहरण:-

वारि पनि सल्लो, पारि पनि सल्लो, चिर्न पाए बल्दो हो
ककनीको डाँडो, काटी गए पनि, अन्तै निर्वाह चल्दो हो ।

फूलबारीका फूलजस्तै महिला वर्गलाई
महिला विकास भएदेखि फाइदा सबलाई ।

आधा आकाश ओगटेका नारी कुशल
देखाउने छन् नारीहरूले देश उज्ज्वल पारी ।

पाथीमा पाथी हो दुधै र दियो गाई त मेरो फुर्कीले

वरतरा धाउकी छोरी होइन मत डराउँदिन घुर्किले ।
अहिलेको अहिले भन्नै पथ्यो मैले डराउँदिन घुर्किले ॥

असारको मास हो दवदवे हिलो छुनलाई धिन लाग्यो
जेठीलाई छोडी कान्छीलाई ल्याउँदा छ बीस ऋण लाग्यो ।

बाबा र ज्यूको आँगनी मुनि फूल फुल्यो सकारी
मुठि है रोपी पुरी है फलाउँ बाँधिदेउ भकारी ।

बाबा र ज्यूको त्यो गैरी खेतमा फूल फुल्यो चाँगेको
दानु है रोपी मुरी है फल्ने विउ हाम्ले मागेको ।

घुमाई घुमाई साइदेउन जेठा यो खले गरालाई
मुठी है रोप्छु फलिदेउ धान वर्ष दिन भरीलाई ।

५.४ निष्कर्ष

परिच्छेद ५ मा नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको विश्लेषण गर्ने क्रममा लोकगीतलाई विषयवस्तुका आधारमा राजनीतिक आधारमा, सामाजिक आधारमा, आर्थिक गतिविधिका आधारमा, अर्थका आधारमा, सांस्कृतिक आधारमा र संरचनाका आधारमा विश्लेषण गरी नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको विश्लेषण गरीएको छ ।

छैटौँ परिच्छेद

उपसंहार

प्रस्तुत शोध-पत्रको परिच्छेद दुईमा नुवाकोट जिल्लाको सामान्य परिचय दिइएको छ । यसमा यस जिल्लाको भौगोलिक परिचय, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सामाजिक तथा साँस्कृतिक जीवन प्रचलित धार्मिक परम्परा र चाडपर्वका बारेमा संक्षिप्त जानकारी गराइएको छ । यसबाट नुवाकोट जिल्ला देशको राजधानी काठमाडौँको उत्तरतिर जोडिएको प्रकृतिले हराभरा भएको जिल्ला हो भन्ने कुरा बुझिन्छ । नेपाल अधिराज्यको एकीकरणपूर्व नेपाल-तिब्बत व्यापारको एक मार्ग हुनु, श्री ५ बडामहाराजधिराज पृथ्वीनारायण शाहले विशाल नेपालको एकीकरणको अभियानको थालनी गर्नु तथा केही वर्ष यसै जिल्लालाई राजधानी बनाई राजकाज गर्नु, उहाँकै इच्छा अनुसार यसै स्थानमा देह त्याग गर्नु, यस जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हो । यहाँका अधिकांश बासिन्दा कृषि पेशामा आवद्ध रहेका छन् । विभिन्न जातजाति र धर्मालम्बीहरूको बसोबास भए तापनि एक अर्कोलाई भाइचाराका दृष्टिले हेर्ने र धार्मिक तथा जातीय सहिष्णुता कायम रहेको जिल्ला हो । यहाँका सधैं प्राकृतिक हराभरा भइरहने पहाड, गोसाइँकुण्ड तथा सूर्यकुण्डबाट बहेर आएको नदी, प्राचीन सात तल्ले दरबार, शेरदरबार, बसन्ती दरबार, देवीघाट स्थित पृथ्वीनारायण शाह स्मृति उद्यान, देवीघाट, जालपा मन्दिर, भैरवी मन्दिरजस्ता धार्मिक तथा पुरातात्विक सौन्दर्यले सु-सोभित हुनु यस जिल्लाको आफ्नो पहिचान हो ।

नेपाली लोकसाहित्यको एक प्रमुख अङ्ग लोकगीत हो । लोकहृदयको अन्तस्करणमा रहेको विभिन्न भावनाहरू उद्दीप्त भएर लयात्मक रूपमा प्रकट हुँदा लोकजीवनका आँसु-हाँसो, हर्ष-विस्मात, प्रेम-विरह, सुख-दुःखका विभिन्न पक्ष लोकगीत बनेर गुञ्जेका हुन्छन् । यस्ता लोकगीतमा जनताको सुख-दुःखको भावना सञ्चित हुनुका साथै लोकजीवनको समसामयिक झलक पनि पाइन्छ । लोकगीत मौखिक र श्रुतिपरम्पराबाट एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा हुँदै एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सधैं गएर अद्यावधिक रूपमा विकसित, विस्तारित र जीवित रहँदै आएको छ । लोकगीतको विकास लिखित रूपमा नभई मौखिक रूपमा भएको हो ।

लोकगीतको वर्गीकरणमा विद्वानहरू एकमत छैनन् । उनीहरूले वर्गीकरणका विभिन्न आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् । विषयवस्तु, स्वरूप, कार्य, प्रस्तुति, गायन गायन आदि विभिन्न आधारमा लोकगीतको वर्गीकरण उनीहरूबाट गरिएको पाइन्छ । नेपाली लोकगीतको अध्ययन कार्य वि.सं. २००७ सालपछि हुन थालेको हो र यो कार्य निरन्तर रूपमा अगाडी बढिरहेको छ ।

यस शोधपत्रको परिच्छेद चारमा नुवाकोट जिल्लाका लोकगीतको सङ्कलन र वर्गीकरण गरिएको छ । संस्कारगीत, ऋतुकालीन कर्मगीत, पर्वगीत, बाह्रमासेगीत गरी जम्मा चार वर्गमा यहाँका लोकगीतलाई समेटिएको छ । महाल, रत्यौली, खाँडोजस्ता संस्कारगीतहरूले यस ठाँउको परम्परित संस्कारको पहिचान गराउँदछ । त्यस्तै असारे दाईँगीतले ऋतु अनुसारको गरिने कामको परिचय दिनुका साथै कृषकको मनोदशाहरू व्यक्त गरेका हुन्छन् । तीजे, भैलो, देउसी आदि पर्वगीतहरूले यस क्षेत्रमा प्रचलित चाडपर्वहरूको स्मरण गराउँदछन् । भ्याउरे घाँसे आदि गीतहरू घर आँगन देखि लिएर बन-पाखा र मेलापर्महरूमा गुञ्जिरहेका हुन्छन् । यी गीतहरूले मानिसका सम्पूर्ण पक्षलाई छोइरहेका हुन्छन् ।

यहाँका सबै लोकगीतहरूमा गाइने प्रक्रिया आ-अफ्नै किसिमका छन् । संस्कारगीत, ऋतुकालीन कर्मगीत र पर्वगीतका वर्गमा पर्ने गीतहरू समयको बन्धनमा रहेका हुन्छन् । त्यस्ता गीतहरू कुनै खास अवसरमा मात्र गाउने गरिन्छ । गीत गाउने क्रममा गायकहरूको सहभागिता रहन्छ भने खाँडो, खैंचडी भजनजस्ता गीतहरूमा पुरुषवर्गको सहभागिता रहन्छ । यहाँ प्रचलित लोकगीत गाउँदा कतिपयमा बाद्यवादनविना गाइन्छ भने कतिपय गीतमा बाद्यवादनका साथै नृत्य पनि गरिन्छ । त्यसै गरेर कतिपय गीत एकलै गाइन्छ भने कतिपय गीतमा बाद्यवादनका साथै नृत्य पनि गरिन्छ । त्यसै गरेर कतिपय गीत एकलै गाइन्छ भने कतिपय गीत समूहमा गाइन्छ । महाल, तीजे, भैलोगीत समूहमा गाइने गीत हो भने भयाउरे, घाँसे, सेलोगीत एकलै पनि गाउन मिल्ने गीत हो । नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित गीतहरूलाई विषयवस्तुका आधारमा व्याख्या र विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित गीतहरू मध्ये संस्कारगीत ऋतुकालिनगीत, पर्वगीत र बाह्रमासेगीत छन् तापनि मुख्यतः बाह्रमासेगीत अधिक चर्चित रहेको छ ।

नुवाकोट जिल्लामा प्रचलित लोकगीतले लोकजीवनका विविध पक्षलाई समेटेको छ । यहाँका अधिकांश लोकगीतमा यस ठाउँको चित्रात्मक स्वरूप प्रकट भएको पाइन्छ । वन-पाखा, उकाली-ओराली, खोला-नाला, आदिमा देखिने प्रकृतिको मनोरम रूपदेखि लिएर बेला बेलामा आइपर्ने प्राकृतिक प्रकोपका कारण मानिसले भोग्नुपरेका दुःखलाई समेत लोकगीतमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । साँस्कृतिक परम्परालाई जीवन्त राख्न र आध्यात्मिक संस्कारको संरक्षण गर्नका लागि पनि यहाँ प्रचलित लोकगीतले विशेष योगदान पुऱ्याएको छ ।

लोकजीवनले भोगेका वास्तविक जीवननै यहाँका लोकगीतको विषयवस्तु हुन् । यहाँका प्राय सबै लोकगीतले सामाजिक जीवनको चित्रणमा कुनै न कुनै हिसाबले प्रभाव पारिराखेको छ । यहाँको समाजमा रहेको आ-आफ्नो पेशा, एक आपसमा देखिने माया ममता, संयोग वियोग, प्रेम प्रसङ्ग, रीतिरिवाज, नारी प्रति गरिने असमान व्यवहार, सासूले बुहारीलाई गर्ने तुच्छ व्यवहार, धनी र गरिव वर्गको विभेदका साथै परम्परागत रूढीवादी मान्यता, भावी, कर्म, भाग्य, साइत, शकुन, अपशकुन जस्ता परम्परादेखि चल्दै आएका यी विविध लोकविश्वास समेत लोकगीतले समेटेको छ ।

संरचनात्मक दृष्टिकोणले हेर्दा यहाँका लोकगीतमा एक पाउमा दुई तीन अक्षरदेखि बीस बाईस अक्षरसमेत रहेको पाइन्छ । त्यसै गरेर अनुच्छेद निर्माणमा यहाँका अधिकांश लोकगीतमा दुइ र चार गीतिपङ्क्तिबाट एउटा अनुच्छेदको निर्माण हुने गर्दछ तापनि कुनै कुनै लोकगीतमा भने तीन, पाँच र सो भन्दामाथि धेरै गीति पङ्क्तिबाट अनुच्छेदको निर्माण भएको पाइन्छ ।

लोकगीत शास्त्रीय नियममा नबाँधिएको मौलिक विधा भए तापनि यसमा काव्यात्मकता पाइन्छ । यहाँका लोकगीतमा जति पनि काव्यात्मक तत्व फेला पर्दछन् त्यो कुनै योजनाबद्ध रूपमा नभई सहज-स्वफूर्तः रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ । यहाँका लोकगीतमा शिष्ट साहित्यमा जस्तै सचेत रूपमा अलङ्कारको योजना नगरिएता पनि स्वतः र सहज रूपमा यसको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसै गरेर लोकगीतमा विभिन्न किसिमका लघुबिम्बको प्रचुरमात्रामा प्रयोग भएको छ । गीतमा प्रयोग गरिएका बिम्ब र प्रतीक लोकगायकको वरिपरिको हुन्छ जसले आफ्नै सुख र दुःखको अभिव्यक्ति दिएको हुन्छ जुन कृतिम नभई सहज ढङ्गले आएका हुन्छन् ।

निचोडमा भन्दा प्रायः ग्रामिण भेगमा बस्ने व्यक्तिको अन्तर्हृदयमा उसले भोगेको जीवनबाट ग्रहण गरी सुसुप्त अवस्थामा रहेको भावलाई साधारण बोलीचालीको शैलीभन्दा फरक ढङ्गले अभिव्यक्त गर्ने लयात्मक तरङ्ग लोकगीत हो । नितान्त ग्रामीण भेगमा भेगमा समाजको फुर्सदको समय उपयोग गर्ने मनोरञ्जनको साधन प्रशस्त नहुनु र आफ्ना मनका कुरा एक अर्कामा खुलस्त रूपले राख्ने परिपाटी हाम्रो समाजमा नहुनुले नै लोकगीतको जन्म र विकास भएको हुनुपर्दछ । लोक साहित्य अन्तर्गत प्रमुख विधाको रूपमा रहेको लोकगीत एउटा सम्पन्न विधा हो । नेपाली जनजीवनमा लोकगीतको ठूलो भण्डार रहेको छ । नुवाकोट जिल्लाको लोकगीतले पनि नेपाली लोकसाहित्यको फाँटमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यी गीतमा यहाँको जनजीवनको चित्र पाइन्छ । लोकगीत यस ठाँउको जनजीवनको सुख-दुःखको साथी हो । सुखको बेला हर्ष, उल्लास, उमङ्ग, उत्तेजना आदिका भाव व्यक्त गर्ने र दुःखको बेला पीडा, व्यथा पोख्ने साभा थलो हो लोकगीत । सबै वर्ग, जाति र उमेरका व्यक्तिहरूले आ-आफ्नै ढङ्गले गुनगुनाउने यस्ता लोकगीतको व्यापकता यस ठाँउमा पहिले पनि थियो, अहिले पनि छ र भोलि पनि रहनेछ । प्रस्तुत शोधकार्यको क्षेत्रभित्रका गा.वि.स.मा निम्न प्रकारका गीतहरू सङ्कलन भयो ।

क) वर्ष चक्रिय गीत

- १) बान्हमासे लोकगीत/सदाबाहार गीत
- २) भ्याउरे लोकगीत
- ३) सवाई
- ४) सिलोक
- ५) काँठे लोकगीत

ख) ऋतुकालिन लोकगीत

१) पर्व गीत	२) कर्मगीत
अ) तीज गीत	अ) जेठे, साउने, भदौरे र विभिन्न कर्म सम्बन्धी गीतहरू
आ) भैलो गीत	आ) दाँई गीत
इ) देउसी गीत	इ) असारे गीत

ग) जीवन चक्रिय लोकगीत

- १) संस्कार गीत
- २) धार्मिक गीत
- अ) ब्रत गीत
- आ) भजन
- इ) आरती

घ) उमेर अवस्थाकालीन गीत

- १) बालगीत
- २) युवा अवस्थाकालीन गीत
- ३) वृद्धकालीन गीत

ङ) नृत्य गीत

- १) रत्यौली गीत
- २) तिजे गीत
- ३) असारे गीत

यसरी प्राकृतिक र ऐतिहासिक दृष्टिले सम्पन्न नुवाकोट जिल्ला लोकगीतको दृष्टिबाट पनि धनी जिल्ला हो । कृषि व्यवसाय नै मुख्य पेश भएका यहाँका बासिन्दाहरूको मनोरञ्जनका मुख्य साधननै लोकगीत हो । खेतबारीमा काम गर्दा होस् वा वनपाखामा घाँस दाउरा गर्दा

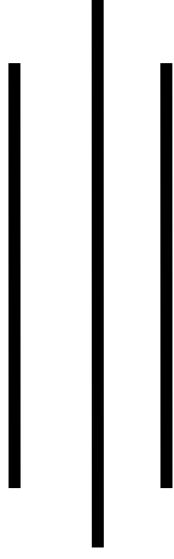
होस् कृषकहरू गीतका स्वरलहरीका माध्यमबाट आफ्ना मनका भावहरू प्रकट गर्दछन् ।
जीवनका विविध पक्षमा गाइने संस्कारगीतहरू, श्रमगर्दा गाइने श्रमगीतहरू, विभिन्न पर्वमा
गाइपर्व गीतहरू र बाह्रै महिना गाइने बाह्रमासे गीतहरू नै यस जिल्लाका महत्वपूर्ण सम्पत्ति
हुन् ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

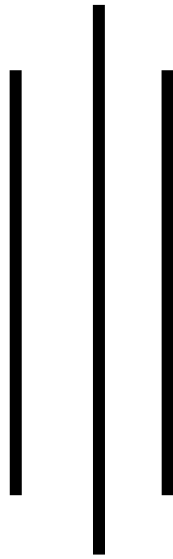
उपाध्याय कृष्णदेव (१९५७) लोकसाहित्यिक भूमिका, प्रयाग : साहित्य भवन लि. ।
उपाध्याय, केशव (२०४४) साहित्य प्रकाश, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
तिवारी, हिरालाल (१९८०) गंगा घांटीके गीत, वाराणसी, विश्वविद्यालय प्रकाशन ।
त्रिपाठी, वासुदेव (२०३१) सिंहावलोकन, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी, (२०४१) नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, काठमाडौं : त्रि.वि.
पा.वि.के.

थापा, धर्मराज, (२०३०) गण्डकीको सुसेली, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प., काठमाडौं नेपाल
थापा, मोहन हिमांशु, साहित्य परिचय, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०४०) लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रह ललितपुर : साभा प्रकाशन
पन्त, कालीभक्त (२०१८) हाम्रो सांस्कृतिक इतिहास, स्याङ्जा : प्रकाशक स्वयं ।
पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५७) नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं : वीणा प्रकाशन ।
पराजुली, ठाकुर (२०३६) नेपाली साहित्यको परिक्रमा, काठमाडौं : विद्या प्रकाशन ।
पराजुली, मोतिलाल (२०४९) नेपाली लोकगाथा, पोखरा : माछापुच्छ्रे छापाखाना ।
बज्राचार्य, धनबज्र र टेकबहादुर श्रेष्ठ (२०३२) नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखा, काठमाडौं :
प्रकाशक स्वयं ।

बर्मा, धीरेन्द्र (२०२०) हिन्दी साहित्यकोश, वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
बन्धु, चुडामणी (२०५८) नेपाली लोक साहित्य, काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स ।
भट्टराई, नारायणप्रसाद (२०६८) नेपाल भ्रमणका ७३० दिन, काठमाडौं : प्रकाशक स्वयं ।
भट्टराई, हरिराज (२०४३) गीति काव्यको ऐतिहासिक अध्ययन, ताप्लेजुङ : असीम सौरभ प्रकाशन ।
लोहनी, लक्ष्मण (२०२२) रोधीघर, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
शर्मा वसन्तकुमार (२०५७) नेपाली शब्दसागर, काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
नुवाकोट जिल्ला एक भलक (२०६२) जिल्ला विकास समिति : नुवाकोट ।
प्रथम नुवाकोट महोत्सव विशेष (२०६३) नुवाकोट महोत्सव समिति : नुवाकोट ।
नुवाकोट जिल्ला एक चिनारी (२०६७) नुवाकोट जिल्ला विकास समिति, सूचना तथा प्रकाशन इकाई ।
श्रेष्ठ तुलसीमान, (२०६१) जर्नल, भोलुम तीन रत्यौली गीतको अध्ययन, विश्लेषण, रत्नराज्यलक्ष्मी
क्याम्पस, काठमाडौं ।

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट

(१)

बाह्रमासे लोकगीत

बाह्रमासे गीतः

एकलै बसी बिताऊँ म दिन कति
भयो मेरो जीवनको यो गति
माइतीको हेलैमा, रोएरै बया छु हाँस्ने बेलैमा
ज्यानले छाडी गै गयो अन्त
माइती पनि भएनन् आफन्त
माइती हेलैमा .....
विरहको पिएर आँसु
मन बुझ्दैन कसरी म हाँस
माइती हेलैमा .....
माइती पराई घर पराई मेरो
अबलाको जिन्दगी अँधेरो
माइती हेलैमा .....

स्रोतः सुनिता उप्रेती

मिति: २०७०/०७/२७

नुवाकोट जिल्ला त्रिशुली घर
(माया लाउन)२ भयोनी रहर
मौरी घुम्यो फुलको रसैमा
जाउँ हिड घुम्नलाई वाइपास हुँदै त्रिशुली बसैमा

स्रोतः मोहन ब. नेपाली

मिति: २०७०/०७/२७

रात दिन सम्झन्छु हरि यो जिन्दगी बिताउने के गरी
नभएको कुरानी चिताउने यो जीवन कसरी बिताउने
जान्न घर नलाउन कर, त्यही छ नदी बगाई देऊ सलल
दिन्न छोरी भनिनन् आमाले, त्यही छ नदी बगाई देऊ सलल

बाउले छोरी जिउँदै मारेको, पानी समाई किरिया सारेको
 बाबा तिम्पो मै छोरी हौइन र, दाइलाई अंश मलाई चाँही छैन र
 दाइचाहिँ भने अंशको धनी, म चेली चाहीं सधैंको बलेनी
 दाइले मैले एउटै दूध खाको, किन मैले गैह्री खेत नपाको
 दाजुभाइ यही घरमा अटाउने, म छोरीलाई पराई घर पठाउने
 हातै काट्यो हजामी छुराले, माया फट्यो घरैको कुराले
 डाडाँमा समीको रूख, सम्भे दुःख नसम्भे हाई सुख
 रानी वनमा चिरेको पलाँस, बोलूँ भने मन छैन खलास
 हितकारी मायाको सही छैन, बोलूँ भने बोल्दिने कोही छैन

स्रोत: राधिका कुइकेल

मिति: २०७०/०५/२३

फूलको बोटमा अमृतको दानु,
 भयो मलाई खानु कि नखानु
 धान भुल्यो गैरी खेतैमा,
 साइनो छैन के भनी बोलाऊँ पहिलो भेटैमा
 खानु खानु अमृतको दानु
 तिम्पो हो म नठान विरानु
 धान भुल्यो .....
 नुवाकोट जिल्ला चौघडा घर हो,
 टिकादेवी नाम ढुङ्गाना थर हो
 धान भुल्यो .....
 माया तिम्पो चौघडा घर थियो
 दुःख सुख बात गर्ने मन थियो
 धान भुल्यो .....
 गमलामा फूल सजाई राखेको,
 भाउ आउला र म जस्तो पाखेको
 धान भुल्यो .....
 माया तिम्लाई सम्झँदा मनमनै
 रूँदै हिड्छु गाई चर्ने वनवनै
 धान भुल्यो .....

कालो टोपी जुवारी कोट लाको
 तिमी हो त यो वनमा रोइराको
 धान भुल्यो .....
 टाढैबाट मायाले चिन्ने
 मैत हो नि त्यो वनमा रोइ हिड्नी
 धान भुल्यो .....
 दुई गालामा आँशुको डाम,
 नरोउ माया रोएर के काम
 धान भुल्यो .....
 गाईको बाच्छो काँ बाँधू डाम्लालाई
 गियो आँशु सकिन थाम्नलाई
 धान भुल्यो .....

स्रोत: टीकादेवी ढुङ्गाना
 मिति: २०७०/०५/२३

सौता छे यो धनी, आइदे काल बैशालु नभनी
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 पथ्यो मलाई सौतेनी माम्लो, जति काम गरेनी नराम्रो
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 सकिन नि म घरमा बसन्, रात दिन सौतको खटन
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 सललल तादी खोला, मेरो दुःख देखने को होला
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 मनमा पिर परेको कत्तिको, भेल बाढीमा पसूँ कि जत्तिको
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 कति बोक्छु पिरको भारी, छैन कहीं विसाउने चौतारी
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल
 म दुःखिलाई कोही छैन बोलाउने, जती हेच्यो उतै मन टोलाउने
 बैनी कमला लेउ मलाई बुनेर जाली रूमाल

स्रोत: सुशीला तामाङ्ग
 मिति: २०७०/०५/२३

म चाहिँ घरमा दुःखले सडेकी, कान्छी ल्यायो पाँच कक्षा पढेकी
रूँदारूँदा सकियो आँसु, पिरै पिरले खाई सक्यो हाडमासु
तिम्मा स्वामी रैछन् नि जाली, बारी बस माइतीको घरपाली
जन्म दिने बाउआमा छैन, दाइ भाउजूले राख्छ कि राख्दैन
तिम्रो जीवन परेछ फन्दा, गरी बस माइतीको काम धन्दा
घरको हेला माइतीको हेला, मरूँ क्यार पासो लाई यही बेला
भगवान्ले दिएको जुनी, संसारमा कोही छैन नरुनी

स्रोत: सिता राई

मिति: २०७०/०५/२३

खुट्टैमा खिल पस्यो
घरमा हैन माइतीमा दिल बस्यो
घरको बूढो सारै नै खुनी, अरूसँग बोल्न नि नहुनी
मोही पारेर घिउ भिके नुहाउनीलाई
दिए मलाई बाउ भन्न सुहाउनेलाई
देउरानी जेठानी मुसुमुन्द्रे जात
वचनैले अगाएँ खान्न बजै भात
माइतबाट घर जादा कोसेलीको भारी
फेरि लानुपर्छ मैले बेग्लै बेग्लै पारी
यति गरी नलगे बस्न खान हुन्न
भोक्किएर बोल्छिन् सासू गोडा छुन दिन्न

स्रोत: विजुली लामा

मिति: २०७०/०५/२३

(२)

सदाबहार गीत:

चट्ट काटी सिउँडीको बार
आउँदैगर माया चै नमार
सम्भनाले छाती चर्कन्छ
डाँडै काटी जाऊ बरू मायालु
देखेपछि यो मन फर्कन्छ ।

तिमी हामी जाउँ उँदै उँदै
कैले रूदै कले मन बुझाउँदै
तिमी उस्तै म पनि उस्तै
भवगवानले जुराए दुरूस्तै
सम्भनाले छाती चर्कन्छ
डाँडै काटी जाऊ बरू मायालु
देखेपछि यो मन फर्कन्छ ।

रातो घोडा क्या मिलो जोडा
सुहाउँदो जोडी उम्केला नछोड
सम्भनाले छाती चर्कन्छ
डाँडै काटी जाऊ बरू मायालु
देखेपछि यो मन फर्कन्छ ।
तिमि र हामी मिलेर जानाले
थुन्छ क्यारे खरानीटार जानाले
सम्भनाले छाती चर्कन्छ
डाँडै काटी जाऊ बरू मायालु
देखेपछि यो मन फर्कन्छ ।

स्रोत: दुर्गा उप्रेती
मिति: २०७०/०७/२७

कस्तो रैछ छोरीको जुनी
जहाँ जन्म्यो उही मरण नहुने
गाईलाई चरण, गाईलाई चरण
कहाँको जनम कहाँको मरण ।

कस्तो रैछ मेरो माया छोरीको करम
जानु पन्यो मेरो माया अर्काको घरमा
गाईलाई चरण, गाईलाई चरण
कहाँको जनम कहाँ हो मरण

बुबाले मेरो दिइहाले नम्बरमा
डोरी नाम्लो मेरो माया टुरेन कम्मरमा
गाईलाई चरण, गाईलाई चरण
कहाँको जनम कहाँ हो मरण

स्रोत: दुर्गा उप्रेती
मिति: २०७०/०७/२७

पानी पन्यो सालघारी परतिर
रातै पन्यो जाउँ हाम्रो घरतिर
वल्ल पन्यो निरमाया माकुरी जालैमा ।

यो खोलाको पानी म नखाने
तिम्लाई नलिई म जाँदै नजाने
वल्ल पन्यो निरमाया माकुरी जालैमा ।

कहाँ गयो हितैको माकुरी
शून्य भयो डिलैको लाकुरी
कहाँ हो घर के पन्यो शुभनाम
चिनाजानी गरेर माया लाम
वल्ल पन्यो निरमाया माकुरी जालैमा ।

घर त मेरो यहाँ हैन नुवाकोट
नुवाकोटमा क्या राम्रो फुलको बोट
यो मायालाई म लाने साथ साथै
उडाएर रूखको पात पातै
वल्ल पन्यो निरमाया माकुरी जालैमा ।

भयाउरे गीतको नमुना:

भयाउरे गीतको नमुना:

विदेशबाट म घर नआउँदा
त्यसै सुक्छ दशैंको जमरा ।

घोर्ले खशी आगौको दशैंलाई
मर्ने बाच्ने थाहा छैन कसैलाई ।

कालो बोका कालिका माइलाई
रक्षा गर भगवती हामीलाई ।

वडा दर्शै गहुँ जौ को जमरा
विना रस घुम्दै न भमरा ।

तीज गयो दर्शै नि आयो
नेपालीको मनोरञ्जनको दिन आयो ।

फूल ता फूल्यो काँ फूल्यो बेली जाइ
तिहार आयो खोइ मेरो कान्छो भाइ ।

तिहारमा भाइ आउँछ भनेर
बसी रैछु फूलमाला उनेर ।

गयो दर्शै आउँदैछ भाइटीको
के छ खबर निष्ठूरे माइतीको ।

भाइलाई भनी सेल रोट्टी पकाएँ
मेरी छुच्छी सासुलाई फकाएँ ।

द्यौसी भैलो खेल रे भनेर
बसी रैछु बाँकी दिन गनेर ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०५/२३

रातोटीका:

रातो टीका जमरा लाएर
बा आमाको आशिर्वाद पाएर ।

रातो टिका जमरा लाको
बडा दशैं खुशीले मनाको ।

दशैंमा म माइत जानेछु
मासु भुटी चिउरासँग खानेछु ।

स्रोत: सीता राई ।

मिति: २०७०/०५/२३

जाली फटाहा:

जाली फटाहा बढेर हेर
गाउँनै खायो सखापै पारेर ।

स्रोत: सीता राई

मिति: २०७०/०५/२३

धोका:

समयले के धोका दियो
न त मेरो न तिम्रो दोष थियो ।

गाईलाई घाँस भैंसीलाई पराल छ
जहाँ गए नि पापी मन बराल्छ ।

धानको बाला आलिमा छोटो छ
म मरेनी भ्याल माथि फोटो छ ।

पर्खाल मुनी चिबिरे लाम्किरा
लाउँकी माया बेसारे गाउँ तिर ।

स्रोत: सीता राई ।

मिति: २०७०/०५/२३

प्रेम:

यो मायाको भरपर्दा जुनी गो
न घर मलाई न माइत हुने भो ।

स्रोत: सावित्री पाण्डे

मिति: २०७०/०५/२३

सवाई गीत

सुन सुन पाँच हो म केही भन्छु
 सासू र बुहारीको सवाई कहन्छु
 सासू भन्छे बुहारी बुहारी भन्छे ज्यू
 सिङ्माडमा राखेको कल्ले खायो घिउ
 देख्नु न सुन्नु यसै मलाई दोष
 चाहिँदैन आमै तिम्रो छोरा पोष
 छोरो भयो अल्छी बुहारीको भर्को
 सासू र बुहारीको मिलन छैन घरको
 चाकरलाई माने दिँदा कोल्टे मानु भने
 आमा छोरा घरमा बसी मेरै कुरा गर्ने
 कर्म मेरो छोरीको जन्मँदा नि खोटी
 आफू खानी घ्यू मह जहानलाई रोटी
 भान्छा खाने कोठामा धुलो मात्रै भारनी
 यस्तै हुन्छ घरमा जहानलाई मारनी
 तीनै ढोका थुन्छु एकै ढोका खोल्छु
 फेरि पनि चोरिस् भने तेरै मुख पोल्छु
 सिरकलाई खोल छैन सिरानीलाई पल्ला
 बुहारीको मुख पोल्दा कसको नाउँ चल्ला
 एक मानो चामल चोरी पटुकीको फेरो
 कसो गरी छुटाउने चोर्ने बानी तेरो
 सिरकको खोल नाइ सिरानीको पल्ला
 बुहारीको मुख पोल्दा तिम्रो नाम चल्ला
 भागी माइत जान्छे भनी बखान्छे पाटो
 आमा छोरा घरमा बसी मेरो बाहिर बाटो
 धेरै हुन्छन् अर्ती दिनी थोरै हुन्छन् जासु
 बुहारी भागी माइत पुगी घरमा खोज्छे सासू
 कहाँबाट आइस् बाबै के खाजा खाइस्
 बिदा दिइन् सासूले कि आफैँ भागी आइस्
 जान्न जान्न बाबा यति मेरो बित्ति
 मुख पोल्ने सासूले केको बिदा दिन्थी

यस्तै थियो तेरो बानी धेरै गर्ने कुरा
सासूलाई गाली गर्ने मुख तेरो छुरा
तीन दिनको बासी मकै चार दिनमा खाएँ
साढै दुःख पाएँ आमा आफैं भागी आएँ
तलतिर भिरालो माथि तिर टापु
मजेत्रो नि छैन बाबा कपाल केले ढाकूँ
औलाले जलुकी जलेको
सासू र बुहारीको सवाई लेखेको

स्रोत: टीकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०५/२४

सुन सुन पाँच म केही भन्छु
सुन सब भाईको सवाई कहन्छु
लेकबाट भरि गयो आँधी होइन वेरी
मरिजाने छैन होला नरोड बस प्यारी
पचास चक्की कपुर खाने म कस्तो आँटी
सुनियो जिब्रो थुनियो घाँटी
पचास चक्की कपुर होट थापी खाएँ
एक सुका पैसा सित्तिमा पाएँ

सुन सुन पाँच म केही भन्छु
गोसाइकुण्ड जानेको सवाई कहन्छु
सामल तुमल मानाले भरे
गोसाइकुण्ड जानलाई सल्लाह गरे
अचार बिचार बानिहाले नातो
तीन गाउँ मिलेर यार्सामा ताँतो
घरबाट गाको दिन तामाङ गाउँमा बास
तामाङ दाईले भैंसी दुयो बल्ल आयो सास
कोहीले गरे घोचा घारा कोहीले गरे डाँडा
छाप्रो साप्रो बनाई सक्यो आइमाई भए साँढा

स्रोत: अग्नी कुमार मिश्र

मिति: २०७०/०७/२७

सिलोकः

खाँडोलाई जगाउने बखतमा हातमा खुकुरी लिई
 क्षत्रीले अधिसर्नु पर्दछ त्यहाँ सुरो बहुतै भई ।
 सिन्दुर हाल्ने बखत भयो बरजीले
 यति विचारी लिनु
 शिर देखि बधुका कलशतक लागि
 त्यो वस्त्र फिँजि दिनु ।
 माउर खुवाउने बखत जब भयो
 फेरी उसै बिचमा
 फुर्ती साथ खुवाउँछन् वधै बरूले त्यहाँ ।
 सारा काम समाप्त भो फेरी उसै बिचमा
 सामु फर्कि बसे ती बर बधु
 दुवै पासा खेलन भनि त्यहाँ

स्रोतः बलराम खतिवडा

मिति: २०७०/०५/२३

श्री कान्तीपुर देखि उत्तर दिशा
 सात कोषको विचमा
 गंगा सुर्यमती र सीरमतिको
 माभो कविलासमा
 गाउ पंचायत कालीका सुजन हो
 हो मिश्र गाउँ घर
 नाम रत्न मणी म लेख्नु कविता याद राख्नु होला तर
 जेठा सोममणी भनेर कहियो
 हिरामणी माहिला
 साहिला पनि नाम रूद्रमणी हुन्
 तिन भाई परलोक भया ।

- स्व. रत्नमणी मिश्र

निम्ता थियो अनि जन्ती लिन भनी
 आयौ चोगतेमा
 छाताको त भल्दर उल्टो देख्दा खेरी
 आश्चर्य मान्यौ त्यहाँ

ति आफ्ना हातले छाता सुल्टो पारी फर्केर फेरी बाटोमा
जन्ती रहेछन् सरा फेरी अर्को कुरा हुक्क पर्यो साइपाँटामा
चलन रहेछ क्यारे आँठ बार पारनी ठेकीको सट्टा दुनो
सत्रको विहेलाई एघारको लगन आश्चर्य के नहुनो
तरकारी भुटुवा दिदा नभएर काउलीको भोल मागनी
नर्जाली भला आफ्ना भन्थ्यो ठूला सबै रहेछन् थागनी
जीमात चलन यस्तै रैछ क्यारे सबैले भान्छामा चुटे
दुलही मात्र लगे दुलाहा विचराको जन्तीले राडी लुटे
गन्ती गरी गरी दिएको खड्करा भण्डै लगेथे लुटी
नर्जामा गएर यसै गन्या भए मार्थे हामीलाई कुटी

- अग्नी कुमार मिश्र

घाम चर्केर ज्यादै भो गरमले बगे पसिना अति
ठाउँ ठाउँमा रूखको छहारी हुँदो हो सितल हुन्थ्यो कति ।

धार्नीको कोदालो नुवाकोटको आसलो वेशी कसरी भरू
बाबाले दिनु भो दुःखी ठाउँमा निर्वाह कसरी गरू ।

- सावित्री अर्याल

काठे लोकगीतको नमुना

हलमा हल बाढी आयो तल बगाइ ल्यायो भिंगटा
 अरूलाई लाग्यो साढे सातको दसा मलाई लाग्यो रिंगटा
 अहिलेको अहिले भन्नै प्यो मैले मलाई लाग्यो रिंगटा ।

घर पनि छोडी माइती पनि छोडी बसी रैछु मावल
 पाटनको मुला ढिकीभन्दा ठूला कोरेसाले कोरेर
 अहिलेको अहिले भन्ने प्यो मैले लैजाउ बरू चोरेर ।

आज र मैले गोठालो गइ लौरी काटी बेतको
 थाडकोटको डाँडो काटी गए पछि आसै छैन यताको
 घडीको सुईलाई दिदी बहिनी दुईलाई आसै छैन यताको ।

तामाको धाउले घर बनायो साहूले बुटाबाला थाम र मेठ
 काँकरी ज्यानलाई मेरो माया तिमिलाई अब कहिले होल भेट
 अहिलेको अहिले भन्नै प्यो मैले अब कहिले होला भेट ।

आज र मैले के घाँसै र काटी डोको भर्दै खन्याउँदै
 बाबाको काख छोडी आउन प्यो खाली हात हल्लाउँदै
 अहिलेको अहिले भन्नै प्यो मैले खाली हात हल्लाउँदै ।

वारी पनि खर्क पारी पनि खर्क त्यही माझमा गाई चर्ने
 कहिले गाली गर्ने कहिले माया गर्ने जेठाजुको भाइपर्ने
 अहिलेको अहिले भन्नै प्यो मैले जेठाजुको भाइ पर्ने ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/१९

तीज गीतको नमुना:

वर्ष दिनको तीज आयो सबै जान्छन् माइत
आफ्ना माइती मुग्लान पारि छैन साइत

बाबा मेरो बिती हाले आमा थलिन् रोगले
भात खाने मनै छैन मरें शोकले

सबैलाई तीज आयो मैलाई मात्र आएन
लिन नआई माइत जान मनै लाएन

जेठा र दाजुले जाऊँ कि भनी सोध्लान्
जेठी र भाउजूले जान दि होइनन्

साइँला र दाजुले जाऊँ कि नजाऊँ भन्लान्
साइँली र भाउजूले जान दि होइनन्

कान्छा र भाइले जाऊँ कि नजाऊँ भन्लान्
कान्छी र बुहारीले जान दि होइनन्

स्रोत: यशोदा खनाल

मिति: २०७०/०५/२३

रिमी र भिमी पानी है पय्यो बरिखा मासको बेला
वर्षदिनको तीजमा माइती जाने बेलैमा उर्ली आयो तादी भेल
कहिले लाग्ने पोल्ने घाम कहिले पानी पर्ने इन्द्रदेव भगवानको खेल
मै अभागी चेली माइत जाने बेलामा घटी देउन तादीको भेल

माइती देशका संगी साथी गई मैले भेटुँला भिमके साँभको बेला
रूँदै होलिन् आमा हेदै होलिन् बाटो घटी देउन तादीको भेल

फर्की घर जाऊँ कि भने मेरा भगवान् अँधेरी रातको बेला
दिदीबहिनी कुदै होलान मै र दुःखी चेलीलाई घटी देउन तादीको भेल

फर्की घर जाऊँ त भने मन मेरो मान्दै न माइत जाने तीजको बेला
सानो भाइ हेदै होला मै र जाने बाटोमा रोकिदेउन तादीको भेल

स्रोत: लक्ष्मी कँडेल

मिति: २०७०/०५/२३

सुन सुन दिदी बहिनी मै चेलीको कथालाई
 काँ गएर पोखूँ त मनको बेथालाई
 पैसाको मुठो समाई बेचे मलाई बाबाले
 नत केही दुःखेसो पोखिन् आमाले
 दाउरा चिरी आगो बालू खनियाको मुढालाई
 सातै वर्षे चेलीलाई दिए बूढालाई
 दारी जुङ्गा फूलेको कपाल छैन शिरमा
 यो देखेर मत सारै परें पिरमा
 नत कान चनाखा छन् नत दाँत मुखमा
 परें मत दिदी बैनी सारै दुःखमा
 यता उता हिँड्ने परे लौरी चाहिने साथमा
 हुक्का चिलिम नछाड्ने एक छिन हातमा
 आँखैभरि चिप्रा लाग्ने नाकैभरि सिँगान
 ऐया ऐया मरें भन्दै उठ्छन् विहान
 जीवभरि मलय लाग्छ मलाई अति घिन
 मै अभागी जन्मिने कस्तो रैछ दिन
 नुवाइ धुवाइ लुगा पनि धोइ दिनु छ मलाई
 कस्तो घर हेर्न्यौ बाबा तिम्ले मलाई
 नाच्छन् गाउँछन् दिदी बहिनी सबै जना रमाउँदै
 मलाई मात्र रूनु पर्ने टाउको समाउँदै
 लाज मानेर भएन मेरो व्यथा यस्तो छ
 भनिदेउन दिदी बहिनी तिमीलाई कस्तो छ

स्रोत: कोपिला तामाङ

मिति: २०७०/०५/२३

गोठैमा राम्रो गाजु भन्ने गाईले
 माइतैमा राम्रो दाजुभाइले
 आकासै रमाइलो तारा र जूनले
 माइतीमा रमाइलो आमा हुनाले

घरबाट आयौ छोरी घरमा कस्तो छ
 बाबाले रोजेर दिएको जस्तो छ
 भातै खान दिन्छन् मलाई स्टिलको थालमा

घिउ पनि दिन्छन् मलाई बेला बेलामा
दूध पनि दिन्छन् मलाई चरेसको बोङ्कामा
खाजा भुटी दिन्छन् मलाई नीलो पोङ्कामा
धनी घरमा दिनु भयो नमीठो त खा छैन
सेतो र सीतो भन्ने देख्नै पा छैन
ठूलो मेला काँ छ काँ छ लाम्चे मेला था छैन
डल्ले मेला नचलाई खानै पा छैन
कोदो मैले पिसिन मकै मैले पिसिन
धान कुट्ने रैछ बाबा धेरै मिसिन
पानी लिन जाऊँ भने आँगनीमा धारो छ
छैन बाबा मलाई कामको गारो त
घाँसै काट्न जाऊँ भने टाढा जानु पर्दैन
रून्छु रून्छु भने पनि आँसु झर्दैन
यति कुरा भनेर सुनाई सके अरूलाई
मलाई भन्दा सुख होला जोत्ने गोरूलाई ।

स्रोत: सविता कार्की

मिति: २०७०/०५/२३

बाहिर निस्क अप्सरा तिमीलाई माग्न आको छ
दिने कि नदिने दोमन भाको छ
कस्तो साथी छ बुवा उसको साथमा
कस्तो घडी छ बुवा उसको हातमा
बैंकको मिनिजर उसको साथमा
सिको फाइव घडी छ उसको हातमा
उसको घरवारी सुर्को हैन गरा छ
केको टोपी लाको छ कि जुल्फी लर्का छ
होटलमा जादा खेरी कस्तो खाना खाको छ
सिङ्गलमा पायट लाको छ कि डबल लाकोछ
होटलमा जादा खेरी राम्रो खाना खाको छ
के को लाऊँथ्यो सिङ्गल पायट डबल लाको छ
हाँ ... भनेर नभन्नु बास बसेको चरीलाई
उसो भए दिए पनि हुन्छ छोरीलाई

बाहिर निस्क अप्सरा तिम्लाई के के चाहिन्छ
साठी हजार नगद यसै पाइन्छ
पहिलो सारी ल्याउनु होला आफै छानेर
तेस्रो सारी ल्याउनु होला राम्रो राम्रो फूलका बोट
सारी डिजन मिलाएर ल्याउनु पेटीकोट
कुर्ता पनि ल्याउनु होला सोढा सय हालेर
हिल भएको चप्पल ल्याउनु होला आफै छानेर
जन्ती पनि ल्याउनु होला बाजा बजाई घनन
सुनको चुरी ल्याउनु होला हातमै टनन
यति कुरा भए पछि मत हुन्छु फुरूक्क
हजुरको अधिलाई जान्छु सुरूक्क

स्रोत: अनिता कार्की

मिति: २०७०/०५/२३

लेखबाट पड्खी चरी गाउदै बेसी भरेको
छोरी बढी भनेर पीर परेको
छोरी बढी भनेर पीर नलेउ बाबाले
बनको पात टिपेर नलेउ आमाले
वनको पात टिपेर नगाँस न टपरी
हामी विवाह गर्दैनाँ मन नपरी
जमानाले गर्दा बुलाकी त लाईदैन
छोरी मरी भनेर भन्न पाईदैन
केटी हेर्न भनेर केटो आउँछ घरमा
आजकालको जमानामा छैन सरम
कति राम्रो झिलिमिली काठमाडौं सहर
छोरी खुसी नभई विहा नगर

स्रोत: सम्भना उप्रेती

मिति: २०७०/०५/२३

वर्ष दिनको तीजलाई बाबा आए लिनलाई
पठाई दिनु ससुरा दुबै दिनलाई
माइत तिम्लाई जना भन्छ घरकै धन्दाले

बाबा जस्तो लिन आउँदा नपठाउने घरपनि
नरोइकन पकाउ आमा राति दर पनि
भरे बेलुकी छोरी आउँछे भन्निन् होला आमाले
म त जान पाइन घरको कामले
शिरै लाउने शिरफूल कागतैमा बेरेर
रुन्छिन् होला मेरी आमा बाटो हेरेर
रानी चरी हुरुरू ऐंसेलुको गाँजैमा
मलाई सम्झी नरोए भूमकै साँझैमा
घिउ भरेर राखे आमै फूल भरेको टिनैमा
बाँचे भेट होला आमै वर्ष दिनैमा
चौतारीमा बसौं भने बरको पात फरर
माइती देश हेरौं भने आँशु बरर

स्रोत: राधिका क्षेत्री

मिति: २०७०/०५/२३

जाऊत छोरी चोटामा भाउजू किन उठिन,
सुकाएका धान थिए किन कुटिन
सुकाएका धान बज्यै मिसिनले कुट्ने हो,
सवा सात भए पछि बल्ल उठ्ने हो
अँध्यारैमा उठेर गर्छु पानी पँधेरो
तै पनि बुहारीको शिरै अँधेरो
दाँत माझी कपाल कोरी बस्छु मत चोटामा
जाउन बज्यै गोबर फाल्न पल्लो गोठमा
धन्दा भ्याइ लगिदिँ चिया मैले चोटामा
आँखी भुइँ खुर्केर लाली ओठमा
धन्यवाद सासुबज्यै चिया ल्यायौं भरखर
भात पकाउनु पथ्यो अब गत तरखर
बुढेसकालमा कस्तो दुःख भेगनु पथ्यो मैले त
बुहारीकै शासनमा बस्छु अहिले त
सवा आठ भयो बज्यै पस्क खाना थालमा

कुट्नु बज्यै दिउँसो धान त्यही छन् डालामा
खाना खाई थालमा चुठी हिँडी भोला भिरेर
कहिले सक्नु यो राँडको रिन तिरेर
हात हल्लाउँदै जिउ मर्काउँदै हिँडी छाता ओडेर,
मैले मात्र कहिले भ्याउनु घैया गोडेर
चार बजे फर्की आउँदा खाजा ठिक्क पार्नु है
घरका सबै काम जति तिम्ले गर्नु है

स्रोत: सङ्गीता उपाध्याय

मिति: २०७०/०५/२३

सुन सुन दिदी बहिनी सुन सुन दाजुभाइ
अन्याय र अत्याचार बढ्यो हामीलाई
सिन्दुर पोते चुराले सिँगारेर चेलीलाई
पुरुषको खेलौना सोच्छन् बरिलै
न त हाम्ले पढ्न पायौं न त अंश हामीलाई
हामी पनि उठ्छौं अब पर्ख तिमिले
जन्म घरमा अंश पाउन पैतिस वर्ष कुनै रे
कर्मघरमा अंश पाउन छोरा पाउने रे
सिन्दुर र पोतेको बन्धनमा रहेर
कतिन्जेल बस्ने अब दुःख सहेर
पहिले पहिले भन्थ्यौं हामी सिक्री लाउँन पाइएन
दासताको साङ्गो रैछ अब चाहिएन

स्रोत: विन्दा ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०५/२३

वर्ष दिनको तिजै आयो सबै जान्छन् माइत
आफ्ना माइती मुग्लान पारी छैन साइत
बाबा मेरो बिती हाले आमा थलिन रागेगले
भात खाने मन छैन मरे शोकले
सबैलाई नआइ माइत जान मनै लाएन
जेठा र दाजुले जाऊँ कि भनी सोध्लान्

जेठी र भाउजूले जान दिओइनन्
माइला र दाजुले जाऊँ कि नजाऊँ भन्लान्
माइली र भाउजूले जान दिओइनन्

ऋषिपञ्चमीको गीतः

ओर्ल ओर्ल ऋषिकुल तिमी विना पूजा बिलम्ब
सासूज्यूले लिपिन लापिन बुहारीले टेकिन्
मर्त्यलोकमा ओर्लनलाई पापिनीले छेकिन्
यसै पापी मर्त्य लोकमा ओर्लदैँ ओर्लन्नाँ ।
फुक्का केश जम्ला हात ठूला हाम्रा बरत
देउन देउ बाबा हामलाई बरतको दियो
बरतको दियो चेली सातै भाइको साभ्रा
लैजाऊ लैजाऊ दियो चेली सोवर्णको आज
गोकूलमा को छन् तिम्रा सुन विनती
तिनकै सेवा गर्छम् हामी सुन विनती
ओर्ल ओर्ल ऋषि देवता चन्दन सुकिगयो
ओर्ल ओर्ल ऋषि देवता फूलपाती सुकिगयो
ओर्ल ओर्ल ऋषि देवता अक्षता सुकिगयो
सासूज्यूलाई तँ को वचन ओर्लदैँ ओर्लन्नाँ
सासूज्यूले भाँडा माजिन् बुहारीले देखिन्
मर्त्यलोकमा ओर्लनलाई पापिनीले छेकिन्
गोकुलमा ऋषि छन् सुन विनती
उनको गर्छौँ सेवा हामी सुन विनती

स्रोतः नन्दा अधिकारी, सङ्गीता भण्डारी, मायादेवी सुनुवारी

मिति: २०७०/०५/२५

पशुपति नाथको चारैपट्टि टोका,
कौन चेली गरला देवताको ध्यान
गजडी मारी बसेका पशुपति देवता
हामी चेली गरौंला देवताको ध्यान
फूलै र चढाऊ भने भमराको जुठो

के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ
अक्षेता चढाऊँ भने मुसलैको जुठो
के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ
फलै र जढाऊँ भने पतेराको जुठो
के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ
जलै र चढाऊँ भने मछलीको जुठो
के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ
ज्योति त बालौं भने खरानीको जुठो
के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ
धुपै र चढाऊँ भने मदानीको जुठो
के चढाऊँ भगवान्लाई के को बिनती लाऊँ

स्रोत: सावित्री घिमिरे

मिति: २०७०/०५/२३

घरै मुनि ठूलो गाऱ्हो दुई हलले हिल्याउन
लेउन छोरी तिम्रो गहना व्यवहार मिलाउन ।

यति राम्रो पछ्यौरीलाई बतासले फर्काको
मेरो गहना होइनन् बाबा दिन्न अर्काको ।

भात पकाउ श्रीमती, बाबु छोरी खाने हो
छोरीलाई पुऱ्याउन म त जाने हो ।

स्रोत: सावित्री घिमिरे

मिति: २०७०/०५/२३

आको म ता तीजको दरखान
गाउँले भन्छन् सकिन घरखान
छैन मेरो सुखको पाइलो
काँही गए नी लाग्दैन रमाइलो ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०५/२३

बाबाले ताके मलाई विन्द्रवनको ठाँटीमा
मैले पनि हिक्राइ दिए माझ घाँटीमा ।

थुन्ने भए थुन मलाई नत्र भने जानेछु
विन्द्रावनका बाबालाई घाटमा लानेछु ।
विन्द्रावनका बाबालाई घाटमा लानु पर्दैन
इमान्दारी रैछौ नानी थुन्नु पर्दैन ।

अघि अघि भाले मयुर पछि पछि कुखुरा
विन्द्रावनमा बाबाले ताके खुकुरी ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०५/२३

कति विकास गरी सके विदेशका नारीले
हामीलाई छाडेन घाँसको भारीले ।

शिक्षा दिक्षा पाए देखि गर्ने थियौ काम
विश्वसामु चम्काउने छौ हामी आफ्नो नाम ।

फूलवारीका फूलजस्तै महिला वर्गलाई
महिला विकास भयो भने फाइदा सबलाई ।

आधा आकाश ओगटेका कुशल छन् नारी
देखाउने छन् नारीहरूले देशलाई उज्ज्वल पारी ।

स्रोत: कोपिला तामाङ

मिति: २०७०/०५/२३

मनको विरहः

देउरालीको रातो माटो ठूलो गैरा पाखावन
साथीलाई सम्भरेर रून्छ मेरो मन
नजानेको नचिनेको पराइको घरमा
बस्नु पयो बाबा मैले अन्धकारमा ।

दिदी बहिनी दाजु भाइ अनि बुबा आमाले
मेरो मनको विरहलाई सुनोस् ध्यानले
कति विकास गरी सके अरू देशका नारीले
हामीलाई छोडेन घाँसको भारीले ।

मलाई पनि सुहाउँदो हो आइ. ए. बि.ए. पढ्न
मेरो पनि हक थियो अघि बढ्न ।
उत्साह र उमङ्ग बोकी आउने तीज यो
हामी चेली माइतगई बस्ने बेला हो ।

निश्चय नि आउँछन् मैया औँसीको रातमा
भोलिपल्ट माइत जान्छु भैया साथमा
दरखाने दिनसम्म मैले बाटो हेरेनी
दरखाने बेलामा माया मारेनी ।

छोरा भएको भए देखि खान्थ्यो अंश चिरेर
रूँदै रूँदै हिँड्नु पयो भोला भिरेर
नमस्कार छ नी मेरो आमा बुबा दाइलाई
बाइबाइ छ नी मेरो प्यारा भाइलाई ।

स्रोतः कोपिला तामाङ

मिति: २०७०/०५/२३

भैलो

हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।
 भैलिनी आइन् आँगन
 गुनियाँचोली मागन
 बढारी कुँढाली मागन
 बढारी कुँढारी राख न
 हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

कलम काटी मलाम छ
 सबैलाई सलाम छ
 आयौं भैलो खेल्नलाई
 लक्ष्मीले गरून् भलाई
 हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

जसले दिन्छ मानु
 उसको सुनको छानु
 जसले दिन्छ पार्थी
 उसको सुनको छाती
 थाँक्रामाथि घिरौंला
 के के दिन्छन् हेरौंला
 हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।
 हामी त्यसै आएनौ बलिराजाले पठाए
 हामी सधैं आउँदैनौ
 वर्ष दिनको एकचोटी
 हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

रूपैका रे दुवार
 सुनको रे सँघार
 झिलिमिली तालले घुरूक्क दैलो उघार
 हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

औंसीको यो दिन
नाइलाभरि धान
गुनियाँचोली फारी
हामी जाँछौ पारि
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

सखरखण्ड गुलियो
यौटै घरमा भुलियो
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

भंगेरी उड्यो भुरूकै
उठ न आमै जुरूकै
भर्सेलीमाथिको सिन्की
कन्याकेटीको बिन्ती
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

यो घरकी आमै कस्ती छन् ?
चामल साटे जस्ती छन् ।
यो घरकी आमै जाति छन्
दिनलाई आँटी छन्
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

यो घरको चाला कस्तो छ ?
दरबारको तालिमी जस्तो छ
यो घरकी मुखिनी कस्ती छन् ?
चन्द्रमाको मुहार जस्ती छन्
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

माटैसरी अन्न होस्
दुङ्गैसरी पैसा होस्
हे औंसीबार, गाइतिहार भैलो ।

स्रोत: सविना घिमिरे, मञ्जु लामिछाने ।

मिति: २०७०/०७/१७

देउसी:

ऐ मेरा भाइ हो	देउसी रे
देउसी रे भन	देउसी रे
स्वर मिलाई कन	देउसी रे
ए झिलिमिलि झिलिमिलि	देउसी रे
के को झिलिमिलि	देउसी रे
फूलको झिलिमिलि	देउसी रे
बत्तीको झिलिमिलि	देउसी रे
वर्ष दिनको	देउसी रे
चाड तिहार	देउसी रे
मनाउन भनी	देउसी रे
रातो माटो	देउसी रे
चिप्लो बाटो	देउसी रे
बलि राजको	देउसी रे
हुकुम हुँदा	देउसी रे
लड्दै पड्दै	देउसी रे
घुँडा टेक्दै	देउसी रे
आएका हामी	देउसी रे
ए हाई हाई	देउसी रे
यसै घरमा	देउसी रे
हाँसको लागि	देउसी रे
खेलैको लागि	देउसी रे
ल्हासाको सुन	देउसी रे
घरभित्र होउन्	देउसी रे
ए गाईगोठ	देउसी रे
भैंसीको गोठ	देउसी रे
बढ्दै जाउन्	देउसी रे
भकारीका अन्न	देउसी रे
भरिभराउ होउन्	देउसी रे
ढुङ्गा छोए	देउसी रे
माटो छोए	देउसी रे

अन्न होउन्	देउसी रे
यसै घरमा	देउसी रे
लाला र बाला	देउसी रे
वरपिपल जस्तै	देउसी रे
तपिरहून्	देउसी रे
चन्द्र-सूर्यजस्तै	देउसी रे
खपिरहून्	देउसी रे
लेकको काने	देउसी रे
औलोको माने	देउसी रे
आसिक दिन	देउसी रे
यत्तिकै जाने	देउसी रे
नमरी बाँचे	देउसी रे
कालैले साँचे	देउसी रे
फेरि आउँला	देउसी रे
खेलुँला, गाउँला	देउसी रे

स्रोत: दुर्गा उप्रेति, भरत उप्रेति

मिति: २०७०/०७/१८

असारे गीतः

पहिलो चरण देवीलाई शरण, पछिल्लो भनन
 शुरूमा बज्ने ट्याम्को है बाजा, नौमती घनन
 असारे मासको दबदबे हिलो, देउ पूजा भूमेलाई
 सिमे र भूमे देवी र देउता, शरण छ सबैलाई
 हरियो भन्नु त्यो काँचो पात, पहेंलो बेसार
 पूर्वको ढोका उघारी हेर्दा, लागेछ असार
 रिमी र भिमी पानी है पन्यो, रोपाइँको बेलामा
 रोपार बाउसे रमाइलो गर्छन्, असारको मेलामा
 छुपु र छुपु हिलोमा धान, रोपेर छोडौंला
 बनाई कुलो लगाई पानी आएर गोडौंला

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०३/१५

एकै र मुठी खरूकी घाँस (भेंडीको थुमेलाई)
 पहिलो चरण चढाएँ नारन (धरती भूमेलाई) २
 पशुपतिनाथको मन्दिर भत्क्यो (जोर साढे जुधाउँदा)
 चन्द्रमा सूर्य दिन भयो भुर्जे (पापी मन बुझाउँदा) २
 धानलाई दाँदे मकैलाई चाँदे (गोरूलाई मोहोला)
 उडेको मन समाली ल्याउने (यो देशमा को होला) २
 खुर्सानी बोट लड्लडै भयो (केरीको पातैले)
 अर्काले बुझाई बुझैन यो मन (मन बुझाउ आफैँले) २
 दशैंमा हाते पटुकी मेरो (बारैमा सुकाई देउ)
 बाटैमा बसी म कती रोइरहूँ (मोहनी फुकाई देउ) २
 बिहानको भुल्के घाम (एकले वरैमा)
 काग भन्दा कालो म भन्दा दुःखी (को होला नरैमा) २
 सबै लुगा धोएर ल्याएँ (पछेउरी खाटैमा)
 आउने र जाने कोही छैन मेरो (के हेरौं बाटैमा) २
 गंगाजीको नीरहे ती (पाकेको वयर)
 पानीको लडै जाउ सँगै सँगै (वैरागी भएर) २
 रानी वनको भिजुवा दाउरा (हातैले भाचौंला)
 सासूको हात दुई कुड्की भात (म कति बाँचुला) २

असारलाई भनी कुटेको चिउरा (खान मन लाग्दैन)
 घरको कुरा बाटैमा सुन्दा (जान मन लाग्दैन) २
 खोलाको ढुङ्गा टपक्कै टिपि (कुलामा लाउँला बाँघ)
 दुःख र सुख कहूँला भन्थें (भ्रमक्कै पय्यो साभूँ) २
 चारै र दिशा अँध्यारो भयो (पानी है पर्ने जोग)
 वैरागीले आज वेराकै गायो (सुनिदेउ नरलोक) २
 वनै र डढ्यो रनै डढ्यो (चैतको धुपैले)
 वर्ष है दिनमा आउँला है आमा (जोगिनी रूपैले) २
 रानी वनको भिजुवा दाउरा (मै आगो तापुँला)
 आमाले देलिन् मुठीले भिक (मै भोली थापुँला) २
 आज है मैले भातै र खाएँ (तिहुन त जलुकी)
 मलाई सम्झी नरोए आमा (बिहान बेलुकी) २
 छुपु र छुपु खेतैमा रोपौं (हातैको मर्मले)
 भ्यालैमा बस्ने जिउ मेरो थियो (दिएन कर्मैले) २
 आज र मैले भात र खाएँ (खुर्सानी ऐराक)
 न धुँदा जान्छ नरूँदा जान्छ (यो मनको वेराग) २
 सबै र सारी धुलो र मैलो (धोई दिने कोही छैन)
 विरानो देशमा मै मरी गए (रोई दिने कोही छैन) २
 सुरती खानी मुरती बासा (चिप्लिगो तनैमा)
 नगर वैराग नलिए सुर्ता (नरोए वनैमा) २
 सुरती खानी मुरती बासा (भाड खाने गोगीको)
 घर पनि छैन थर पनि छैन (वैरागी जोगीको) २
 मधेशमा हुने त्यो अर्ना भैंसी हिमालमा (चौरी गाई)
 अशोकको वनमा सिसौको फेदमा (रोई रहिन् सीतामाई) २
 मधेशको भनूँ त्यो मधु वनमा (बाग लागे गर्जन)
 मुखले नानी लोलीत पाछौं (पेटकी दर्जन) २
 पाथी है पाथी दूध है दिने (गोठकी गाजु गाई)
 मै मरें भने यही बाटो ल्याउँछन् (राम बोले दाजुभाइ) २
 लेख र बाटे दुई पंखी भर्यो (के ल्यायो पड्खैमा)
 सीतालाई हरी रावणले लग्यो (पुर्च्यायो लंकैमा) २
 बाबा जिउको हल है गोरू (पारी है नतार)
 रक्षा है गर सिमे र भुमे (पानी है नपार) २

हनुमान ढोका उघारी हेर्दा (लागेछ असार)
न गीत भन्छन् न मेलो ल्याउँछन् (आजको रोपार) २

स्रोत: कोपिला तामाङ
मिति: २०७०/०३/१५

भकारी बाँध्दा गाइने गीतः
बाबा र ज्यूको आँगनी मुनि फूल फुल्यो सकारी
मुठी है रोपी मुरी है फलाऊँ बाँधी देऊ भकारी
बाबा र ज्यूको त्यो गैरी खेतमा फूल फुल्यो चाँगेको
दानु है रोपी मुरी है फल्ने बिउ हाम्ले मागेको
घुमाई घुमाई साइदुन जेठा यो खेल गरालाई
मुठी है रोप्छु फलिदेउ धान वर्ष दिन भरीलाई
बाबा र ज्यूको आँगनी मुनि फूल फुल्यो सकारी
मुठी है रोपी मुरी है फलाऊँ बाँधी देऊ भकारी
हली र गोरू रोपार बाउसे असारको पन्ध्रमा
आजको रोपाइँ नभ्याउने भयो लागी देऊ चन्द्रमा
स्रोत: दर्गा कुमारी नेपाल
असार मासको भारी राम्रो घाँसको
ल्यायौ रे सारी रूझाउँदै
छत्तीस मासको दिनै बिति गयो
तिम्रो रे मन बुझाउँदै ।

आजलाई मलाई लै सितलु भयो
एकै हाँगे कदमले
हुनलाई होजी नहुनलाई होकि
माया लाग्यो अदमले ।
कविलास पारि जुवा जित्यो भन्छन्
साइलो जर्नेल कातेले
सारको सियो जुनि विताई दियो
एक तान्द्रा पोतेले

छुपु र छुपु लै रोपेर ल्याउँला
हातैमा बीऊ छउन्जेल

आउँदै नि गर्छु लै जाँदै नि गर्छु
मुमा तिम्रो जिऊ छुन्जेल

स्रोत: दुर्गा उप्रेती
मिति: २०७०/०३/१५

असारमा रोप्ने मलपानी छोप्ने
मंसिरमा गर्ने दाइँ
बोलाउँदा पनि नबोली हिड्छ्यौ
बोल्ने पर्ला कहिले काँही ।

धानैलाई रोप्ने तिम्लाई छुपु छुपु
कोदो रोप्ने बसेर
जुन दिन आउँछ माओवादी हुकुम
लान्छ पाता कसेर

खेतमा रोप्छु तिम्लाई छुपु छुपु
यो हातको सारले
के गर्नु मैना तगिदरमा छैन
यो हातको सारले
तिम्रो र हाम्रो भेटै हुँदैन कि

यस्तो चै पाराले
भातै र पाक्यो तिम्लाई गुदुगुदु
तिउन पाक्यो उम्लेर
भोलिको रोपाई आउनु होला तपाई छाता होइन घुमलेर ।

स्रोत: कोपिला तामाङ
मिति: २०७०/०३/१५

असारको पन्ध्र हो दही र चिउरा, साउनको पन्ध्र खाने खीर
नमरी बाचे कालले साँचे, जाउला है तिरै तिर ।
तामाको घाउले घरबनायो साहुले, चुन लाउने कीँ कमरो
कामगरी खाउँ कीँ देशै डुल्न जाउकीँ, दोमन दोमन छ मेरो ।

हरियो, भन्नु, तुलसी पत्र सुकेको भन्नु, जौ र तील,
चढाउन मैले सकिँन भगवान् कसरी राखौँ दिल ।

हमला हल बाढी आयो बगाई ल्यायो गेरू
बारीमा रूखो, मलजल गरे हुन्थ्यो, कमै रूखो, के गरूँ ।
अहिलेको अहिले भन्ने पय्यो मैले कमै रूखो के गरौँ ।

पाथीमा पाथी, हो दूधै र दियो, गाई त मेरो फुर्कीले
लरतरा बाउ कि, छोरी होइन मत, डराउँदिन घुर्कीले
अहिलेको अहिले भन्ने पय्यो मैले डराउँदिन घुर्कीले ।

असारको पन्ध्र राजको बेठी छ
घरकी जेठी मन पर्ने भइन शहरमा केटी छ ।

असारको मास हो दवदवे हिलो छिमलाई छिनलाग्यो
जेठीलाई छोडी कान्छीलाई ल्याउँदा छ बीस ऋण लाग्यो ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०३/१५

कर्मसम्बन्धी गीतहरू

किसानलाई सधैंभरि समस्या र पीर
फुर्सद छैन पाँच मिनेट जाउ त कतै तिर ।
किसानले पर्ने शहर गाउँ देश
यही खेतीमा भिज्दा भिज्दै फूलिसक्यो केस ।

स्रोत: बलराम खतिवडा
मिति: २०७०/०७/२९

तालिम:

पोहोर परार कोदो रोप्दा लाग्दैनथ्यो बालो
आइ.पि. एम.ले तालिमदेखि काउली फल्ल थाल्यो ।
किसानका छोराछोरी अलिखनहोऔं कहिल्यै

उन्नत खेती गर्नलाई तालिम लिऔं पहिले ।
चैत्र वैशाखमा गुन्द्रुक पनि पाइँदैनथ्यो पहिले
काउली बन्दा फलाई दियो आ.पि.एम. ले अहिले ।

पहिले पहिले खेती गर्दा तीन महिनालाई पनि पुग्दैनथ्यो अन्न
तालिम देखि बाह्रमहिना खान पुग्छ टन्न ।

किसान बनि खेती गर्न हुनुपर्छ ज्ञान
काउली बन्दा गोलभेंडाले बनाई दियो ज्यान ।

किसानले खेती गर्छ सबको भन्छ पेट
आइ.पि. एम. को कार्यक्रममा हाम्रो भयो भेट ।

गुरुवर्गहरूसित बिन्ती गर्छौं यति
बेला बेला तालिम दिनोस् गर्छौं राम्रो खेती ।

जौ र कोदो फलाउन मुस्किल थियो पहिले
काउली बन्दा गोलभेंडाले भातै खान्छौं अहिले ।

अलिछगरी बस्ने छैनौं गर्नु पर्ने कामलाई
नयाँ तालिम आए पछि नबार्सनोस् हामीलाई ।

खेती गर्ने किसानलाई फुर्सद छैन कहिल्यै
नयाँ तालिम आको बेला ज्याम्दी गाउँमा पहिले ।

मकै रोप्यो खडेरीले काउली रोप्यो भरी
खेती बिग्रयो गरीब किसान बाँच्ने कसो गरी ।

स्रोत: बलराम खतिवडा, भरत सुवेदी

मिति: २०७०/०७/२९

गरिबको व्याथा:

रातो दिन मरी मरी काम सधैं भरी
ऋधा गाँस आधा पेट बाँच्छौं यसै गरी ।
चाडवाड आयो भनेर के गर्नु गरीबलाई जिउँदैमा भो मर्नु ।
लेउ न आमा राम्रो नाना, लेउन बाबा चीची,
छैन बाबाभन्दा खेरी रून्छन् आँखा मिचीमिची
खेती बिग्रे किसानको काम छैन दुःख गयो गरीबलाई माम छैन ।
तल्लो घरमा खसी काटे माथ्लो घरमा भेडो
आफ्नो घरमा छैन हेर्न चामलको गोडो,
कसले सुन्छ गरीबको वेदना, सामन्तले आँट्याछ खेदन ।
दुईटा सुर्का बारी पनि आँट्यो साहुले खान
गरीबको जिन्दगीमा कस्ले दिन्छ ज्ञान,
गरीबलाई काहीं छैन भलो शीरमा नाम्लो काँधमा छ हलो ।

स्रोत: कोपिला तामाङ

मिति: २०७०/०५/२३

वेदना:

कृषक हामी किसानको छोरी हौ
छैन फाइदा घाटामा बेची छौं,
कृषक दाजुभाइ यो कुरा सबैले बुझिदिनुस् है १
बसोबास हो नुवाकोट हाम्रो गाउँ
स्वच्छ बाली उत्पादन गर्नेछौ ।
तर के गरौं घाटा र नोक्सानमा बेच्ने गयो छौं ।
छैन धन ऋणको धारो छ
दशैं तिहार मान्नलाई गाह्रो छ ।

कसलाई के भनौं

दुःखको वेदना कति बताई रौं ।
बोटविरूवाले दिन्छ है अक्सिजन
सधैं बाच्न सकिन्छ शान्तमन
सल्लो पिपल यो हाम्रो मनलाई दिन्छ शीतल ।

स्रोत: दुर्गा उप्रेति

मिति: २०७०/०७/१६

महिला:

नुवाकोट गाउँको यो राम्रो माटोले
के गर्नु र महिलाको आँटले
रेडियोमा दिइरहन्थ्यो विज्ञापन
गर्न सन्तान वृद्धिको नियन्त्रण ।

स्रोत: यशोदा खनाल
मिति: २०७०/०७/१६

पानी:

अलिअलि भएको पानी सबै जान्छ खेर
यो पानीको सदुपयोग गर्न नसकेर
आज खन्यो, भोलि खन्यो, भत्कि सक्छ कुलो,
पाइप छैन रातो माटो यही समस्या ठूलो ।

साह्रै गरी दुःख पाइयो जान्छ क्यार ज्यान
सिंचाइ पानी छैन यहाँ छैन पानी खान
धानमा लाग्ने शत्रु कीरा कसो गरी हटाऔं
सबै जना मिली जुली जडीबुटी बढाऔं ।

स्रोत: यशोधरा खनाल
मिति: २०७०/०७/१६

वातावरण:

जिल्ला कृषि विकास हाम्रो हो, पर्यावरण लिएको राम्रो हो,
धेरै सर आउनु भो सिकाउन, रमाइलो भो दिन हामीलाई बिताउन,
धेरै विष नहालौं कहिले नी, वातावरण बिग्रन्छ जहिले नी,
स्वास्थ्य बाली हुर्काइने गरौंन, मित्रुकीरा संरक्षण गरौंन,
जैविक विष प्रयोग गरौंन, कमलगानी आम्दानी बढाउन,
धेरै सर आउनु भो सिकाउ रमाइलो भो दिन हामीलाई बिताउन
गेडागुडी रस आदि आइएन, तन्दुरुस्त स्वास्थ्य भैएन ।

स्रोत: बलराम खतिवडा, रोहित ब. महत
मिति: २०७०/०७/२९

विकास:

भुटो छैन यो कुरा साचो छ
नुवाकोटमा सिचाइ खाचो छ ।
के होला र कसलाई भोट दिँदा
कैले होला हामीलाई सुविधा ।
दिदी बहिनी दाजुभाई जुटौन
विकास गर्न आवाज उठाउन ।

स्रोत: रोहित बहादुर महत

मिति: २०७०/०७/२९

(१०)

दाइँ:

हो हो असी मुरी भरूवा, बाह्र बीस रास
चम्पा फूल फूल्यो, लड्का पुग्यो बास
हो हो बरदा, हो हो १

हो हो, हाम्रो बरदालाई बाँध्यौ नि मेरा भाइ राजै हो १
मालदाम्ला फिँजारि दिए पेरा भाइ बरादै, मियोको गोरू च्दौ हो
पराल टिपी भुइँ गर
तारें, भाले, माले, हिँड बरदा हो हो
मियोको टुप्पामा बसिगयो कोइली
आजका दायरालाई घीउका चाइली
हो हो हो हो, हहहह १

तिल्के, सौरा गोरे मिली परालका माथि
काम सक भाइ बरादो, थन्काइ धानको राशि
हो हो माली गाईको बाछो, धेनु गाईको नाति
हिँड हिँड बरादो, पाटी मिली पराल माथि
धान पराल छुट्टयाई सक आफ्नो काम
अनि पाउँछौं बरादो, कामको माम
वरिपरि बरादो हो, सिमचरीको मुनु
खाउला खाउला दयरा हो ।
भातका चोइली घिउको दुनु
हिँड बरादो, परालका भारी तिमीलाई
धन्यन्मन्च, यति दाँइ सकेपछि तिमीलाई सञ्च
हो बरादो हो, हहहह १

मियोको गोरू हो तिखेताखे, केराको भुले
सहल्याउन गैरीखेतको भूमे, कहाँ भूले ?
दाँइ गर बरदा हो दाँइ गर ।

आकाशमा हेर बरादो झिलिमिली तारा
यही खला वरिपरि सहका धारा
हो बरदो हो, हहहह !

स्रोत: नारायण श्रेष्ठ
२०७०/०९/१०

दाइँ गीतः

हो हो दाइँ बरदो
हो हो माले काले तिल्के
दाइँ बरदो हो हो
सिङ्गले बोकिदेऊ पुच्छरले डोलाइदेऊ
खुरले माडिदेऊ कानले बताइदेऊ
सहा ल्याइदेऊ बरदो सह ल्याइदेऊ
हो माडो भैया हो हो .....
रिगी दे घुमी दे पुच्छरले डोलाइ दे
हे महादेव हे मेरा भाई
खुरले मादि दे माडो भैया हो हो

मियाँको टुप्पामा परालको त्यान्द्रो
आज गोरू खेदने दयरी दयरालाई मुसारको आन्द्रो
मियाँको टुप्पामा बसी गयो कोइली
आज गोरू खेदने दयरी दयरालाई घिउको चोइली
मियाँको फेदमा परालको कुँइलो
आज गोरू खेदने दयराको टाउको मुडुलो
मियाँको टुप्पामा बसी गयो कोइली
आज गोरू खेदने दयरेलाई ढिडाँको चोइली
मियाँको टुप्पैमा बसी हाल्यो ढुकुर
आजका दयरालाई सिँगै बुढो कुकुर

मियाको गोरूले पाएनन् जोरी
सहल्याऊ भाइ हो चार दिशा फेरी
तारे माले काले तिल्के हो ।
घुमी खेल मेरी राजै हो
घुमी खेल तारे माले काले तिल्के हो ।

स्रोतः गोरे बहादुर श्रेष्ठ

मितिः २०७०/०९/१०

हो हो दाँइ बरदो काले, माले, तारे
हो हो पचास मुरी भरूवा, दश विस रास
लटरम्म फूल फूल्यो, लङ्का पुग्यो बास
हो हो दाँइ बरदो काले, माले, तारे हो हो बरदो, हो हो ।

हो हो हाम्रो बरदालाई बाँध्यौ नि मेरा भाई राजै हो
मालदाम्ला फिँजारी दिए मेरा भाई बरादै, मियोको गोरू चदौ हो
हो हो दाँइ गर बरादो, दाँइ गर पराल टिपी भूँइ गर
तारे, माले, भाले, हिँड बरादो हो हो
तिल्के, सौरा गोरे मिली परालका माथि
काम सक भाई बरदो, थन्काइ धानको पाथि

हो हो माली गाईको बाच्छो, धेनु गाईको नाति
हिँड हिँड बरादो, पारी मिली परालको माथि
धान पराल छुट्टयाई सक आफ्नो काम
अनि पाउँछौ बरादो, तिमले कामको माम
वरिपरि बरादो हो, सिमचरीको मुनु
खाउला खाउला दयरा हो ।

भातका चोइली घिउको दुनु
हिँड बरादो परालका भारी तिमीलाई
धन्य न मन्य यति दाँइ सकेपछि तिमीलाई सञ्च
हो बरादो हो, ह ह ह ह ।

मियोको गोरू हो तीखेताखे केराको भुले
सहल्याउन गैरी खेतको भूमे, कहाँ भूले
दाँइ गर बरादो हो दाँइ गर ।
अकाशमा हेर बरादो झिलिमिली तारा
यही खला वरिपरि सहका धारा
हो बरदो हो, ह ह ह ह ।

स्रोत: बलराम खतिवडा

मिति: २०७०/०७/२९

संस्कार गीत

(क) दुलाहालाई अन्माएर पठाउँदा गाइने गीत

दियो कलश साइत गरौं
 फूल जस्तो बालो अन्माई
 पञ्चैबाज बजाई साइत गरौं
 जन्ती खजन्ती डोली साइत गरौं
 दुलाहा सिंगारी साइत गरौं

स्रोत: टिका देवी दुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/१९

(ख) दुलही लिन जाँदा केटाको घरमा गाउने गीत

फुलको थुङ्गो जस्तो बालो अन्माई पठाए
 कहाँ पय्यो बाबुलाई रिमिभिमि साँभ
 पञ्चकन्या पुग्दाखेरी रिमिभिमि साँभ
 थर्पेकमा पुग्दा खेरी वरियातको भात

स्रोत: टिका देवी दुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/१९

(ग) विवाहमा दुलही लिन आएपछि केटीको घरमा गाउने गीत

मैदानको रमभ्रम आए चेली जनती
 लुक लुक चेली सुनै भडार
 सातै वर्ष साँची राखी दिनु भयो वुवाले
 के लाई मैले लुक्नुपर्ने सुनै भडार

स्रोत: गोमा थपलिया

मिति: २०७०/०८/१९

(घ) ब्रतबन्धमा गाउने गीत

ॐ भगवती भगवती भिक्षाम देही
 ॐ भगवती भगवती भिक्षाम देही

स्रोत: गोमा थपलिया

मिति: २०७०/०८/१९

(ङ) विवाह अथवा ब्रतबन्धमा गणेश वाट्दा गाउने मागल

बाबाज्युको आँगनीमा शुभ जग्गे लाउलाँ
 दिदी बहिनी सबैले भेट गरौला
 जाउन दिदै जाउन वनै निम्ता गरिलेउन
 शुभ-जग्गे लाउन गणेश बाँटिदेउन
 बाबाज्युको आँगनीमा शुभ जग्गे लाउलाँ
 गाउँघर छिमेकीलाई निम्ता दिउलाँ
 बाबाज्युको आगनीमा भेट गरौला

पहिलो निम्ता गरौला गणपती देवता
उनैलाई चढाउला जनै सुपारी
दोस्रो निम्ता गरौला शिव पार्वती
उनैलाई चढाउला धुपै अक्षता

स्रोत: टिका देवी दुङ्गना
मिति: २०७०/०८/१९

धार्मिक गीत**एकादशी व्रतः**

एकादशी दशी व्रत बसी बसी
 फलार खानु गाईको दही ।
 एकादशी व्रत बस्नु तिर्थ जानु काशी
 मैले भनेको मान्ने भए नखाउ जुठो बासी

स्रोतः सावित्री पाण्डे

मिति: २०७०/०७/२७

कृष्ण जन्म अष्टमीमा गाइने गीतः

सुन बिनती कृष्ण सुन बिनती
 सोहसय गोपिनीको सुन बिनती
 गोकुलमा गाई चराउने कौन बाला हो
 गोकुलमा गाई चराउने कृष्ण काले हो
 कृष्णजीलाई मनपर्ने धुपैबासना
 आउन कृष्ण हाम्रो घर दिन्छु आसन
 दही चोरी घिउ चोरी साह्रै सताउने
 आफ्नी आमा यशोधालाई धेरै अत्याउने
 गोपिनीका सारी चोरी राख्यौ बोटमा
 सारी लाउँन पर्ने भयो हातै जोरन
 कृष्णबाला खेल्दै आयो आँगनीको छेउ
 गोपिनीका बरित पूरा गरिदेउ

स्रोतः मनमाया सिलवाल

मिति: २०७०/०५/१२

देवता:

कौन बेला जाउली, कौन बेला आउली
कौन बेला गरौली, देवताको ध्यान
उदाउँदा आउली, अस्ताउँदा आउली
मध्यान्हैमा गरम्ला, देवताको ध्यान ।
फूकाई केश जुम्लाहात ठूलो हाम्रो बरत
आजको दिनभरि ठूलो हाम्रो बर त
देउन बाबा देउन बाबा बरतको दियो है
बरतको दियो विनु व्रत खडित भयो है ।

बरतको दियो चेली सातै भाइको साजो है
लैजाउन चेली, लैजाउ चेली सुर्वाको दियो है
सुर्वाको दियो बाबा, हाम्रो गिर्हे होला है ।

स्रोत: सावित्री पाण्डे

मिति: २०७०/०७/२७

(१३)

भजन:

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे
हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे
राधे कृष्ण राधे कृष्ण कृष्ण कृष्ण राधे राधे

हे प्रभु, कृष्ण, सखे १ वंसी बजाइदेऊ
तिम्रो घर आउँछु प्रिय बाटो देखाइदेऊ ।

यमुनाको तिरमा बसी धेनु चराउने
मुललीको तान छोडी मस्त बजाउने ।

हे प्रभु कृष्ण

मातापिता दाजुभाइ दिदी बैनी साथी
सबै भयौ दुई दिनका आशा प्रभु माथि
कृष्ण कृष्ण कृष्ण भन्ने बानी बसाइदेऊ
जन्म जन्म भक्ति गर्छु आशा पुऱ्याइदेऊ
हे प्रभु कृष्ण ।

स्रोत: वलराम खतिवडा

मिति: २०७०/०५/१२

जय गुरू शरणं, करूणा अवतार
सत गुरू महिमा अपरंपार । जय गुरू .....

मोहको बन्धन यो संसार, यो संसार २
यो मभ्रधार, गर्नु छ भवपार । जय गुरू .....

चौरासी फेराको राखी विचार, राखी विचार २
ध्यान लगाऊ गुरू नै तारण हार । जय गुरू .....

जनम जनमको पापको भार, पापको भार २
मुक्त गराऊ पदमा गछौं पुकार । जय गुरू २

स्रोत: कुमार पण्डित

मिति: २०७०/०५/१२

आउ साथी भाइ हो, कृष्ण गुण गाउँ
कृष्ण कृष्ण प्रभुनाउँ जय जय मनाउँ । २
जय मनाउँ प्रभु धुनीलाई
आजको दिनमा जय जय मनाउँ ॥ २ । आउ .....
एकता भएर उनै प्रभु नाउँ
आउ साथी भाई हो एकै स्वरले गाउँ । २
आनन्द मनले यो शुद्ध तनले
कृष्णको पदमा शिर नुहाउँ ॥ २ । आउ .....

भाग्यले पायौं मनुश्य तन
गरौं अब केवल उनैको ध्यान । २
प्रार्थना गरौं उनै प्रभुलाई
राधा कृष्ण भन्दै हामी मर्न पाउँ ॥ २ । आउ २

स्रोत: नारायण प्र. घिमिरे
मिति: २०७०/०५/१२

चुङ्का भजन:

भलक्क भल्लिक्यो मेरो मनमा
छैनन् कृष्ण जानु भयो, वृन्दा वनमा ।
वृन्दा वनको छेउछेउमा फुल रोपौंला
फुल टिपी माला गाँसी प्रभुलाई चढाउला ।
कृष्णजीको बाँसुरी आधा डढेको
त्यही पनि राधिकालाई मन परेको ।
हात हातमा नारन पात पातमा
कृष्ण जी जन्म भयो मध्य रातमा ।

स्रोत: वद्री ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०५/१२

घन श्याम हजुरको म सेवक हूँ
लौन दया गरी प्रभु, दर्शन देउ ।

कति जन्म रूपें, कति जन्म कुहें
कति बृक्ष लताफल फुल भयें
कति किट पतङ्ग भयें बुझि लेउ । लौन .....

कति जल चरमा, कति थलचरमा .....
कति नव चरमा घुमी मानवमा
अब आइ पुगें प्रभु शरणमा लेउ । लौन .....

पशु पन्छी र कीट पतङ्ग हुँदा
खपी दुःख असैत्य, अगाध रूदा
किन निर्दय भै प्रभु हेरेनौं । लौन .....

भव रूप यो हेर्न करार गरें
जति जे गरें त्यो प्रभु भुल परें
सब माफ दिई भव तारन लौ । लौन .....

जति भुल भए अब गर्दिन लौ
गुण गौरवमा पछि सर्दिन लौ
अब मुक्त दिई प्रभु राखन छेउ । लौन .....

स्रोत: नारायण प्र. घिमिरे

मिति: २०७०/०७/२६

तानमन बचनले प्रभु नाम गाउँ
हा राधे १ हा कृष्ण १ १ भन्दै रमाउँ ।

पसी अग्निमा स्वर्ण चम्कन्छ धेरै
फसि मोहमा बढ्छ चाहना धेरै ।
त्यसैले प्रभु द्वन्द्व यो बुझ्न पाउँ
सधैं कृष्ण कृष्ण भन्दै रमाउँ ॥ तन मन .....

सधैं फूल हास्तछ काडामा भुल्दै
तिमी भित्र छौं, खोजी हिड्छु म डुल्दै ।
विपत्तिमा हास्ने म सामर्थ्य पाऊँ
गोविन्द गोपाल जपी खुब रमाऊँ ॥ तन मन .....

म हूँ विन्दू भगवान तिमी सिन्धु मेरो,
म हूँ दास तिम्रो तिमी स्वामी मेरो ।
म जस्तो छु जे छु अरू के भनाऊँ ,
सधैं कृष्ण कृष्ण भनि दिन बिताऊँ ॥ तन मन .....

स्रोत: नन्दन धिताल
मिति: २०७०/०५/१२

अब तिमी राधा, कृष्ण, प्रेम मुख बोल ।
दिन दिन छिन छिन, मन मन खोल ॥
अब तिमी राधा ..... २ । दिन दिन छिन छिन २

आज र भोली जिवन जान्छ ।
सबलाई कालले टिपेर लान्छ ॥
तजी जन्म मरनको, घाममा डोल ।
अब तिमी राधा ..... २ । दिन दिन छिन छिन २

भरत खण्ड जन्म, पूण्य र धर्म ।
यो कलि कालमा, गुरु ज्ञान धर्म ॥
नरतम पाइदैन, फेरी अमोल ।
अब तिमी राधा ..... २ । दिन दिन छिन छिन २

विश्वको नास, यमको पास ।
पाइन्छ अभै पनि, धामको बास ॥
सोचेर आफ्नै मनमा तौल ।
अब तिमी राधा ..... २ । दिन दिन छिन छिन २
अब तिमी राधा ..... २ । दिन दिन छिन छिन २

स्रोत: नन्दन धिताल
मिति: २०७०/०५/१२

द्वारमा तिम्रो आयौं प्रभुजी, तिमीलाई पुकारी नाथ
हाम्रो जिवनलाई, सार्थक गराई देउ ।
पाप र कष्टलाई, दुर हटाई देउ ।
तिमीनै हाम्रा मुक्तिका दाता ।
शरणमा तिम्रो आयौं प्रभुजी ।
जोड्दछौं हामी हात । द्वारमा तिम्रो ...

यो जगछन् सब पापको भारी,
वनाउ सबलाई धर्म भिखारी ।
जन्म जन्म सम्मलाई
शरणमा तिम्रो आयौं प्रभुजी ।
जोड्दछौं हामी हात । द्वारमा तिम्रो ...

भुल्यौं सब मोहमा परी
बाटो देखाउ प्रभु दिपक बनि
लैजाउ हामीलाई संसार तारी
परम धाममा पुन्याउ प्रभुजी
जोड्दछौं हामी हात । द्वार तिम्रो २

स्रोत: गणेश प्रसाद मिश्र
मिति: २०७०/०६/२५

जय राधे श्याम जय, जय राधे श्याम
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
हात पायौं अब गरौं पूण्य दान
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
मुख पायौं अब जपौं कृष्ण नाम
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
चरण पायौं अब जाऔं तिर्थ धाम
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
कान पायौं अब सुनौं ब्रम्ह ज्ञान
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
आत्मको ज्ञान नै अति महान
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २
विवेक पायौं अब राखौं यस्को ध्यान
राधे श्याम, राधे श्याम, राधे श्याम । जय राधे २

स्रोत: गणेश प्रसाद मिश्र
मिति: २०७०/०६/२५

कुनै चिज छैन आखिरमा
न यो मेरो, न यो तेरो । कुनै चिज .....
सबै छाड्नु छ आखिरमा
न यो मेरो न यो तेरो ।
अवगुण छाडी देउ सारा
भलाइको जपौं माला । २
सबै छाड्नु छ आखिरमा
न यो मेरो न यो तेरो । २ । कुनै चिज .....

सुधा भैं जिन्दगीलाई
अवगुण नाश गराई । २
नफालौं धर्म आखिरमा
न यो मेरो न यो तेरो । २ । कुनै चिज .....

फसी धन माया जन्जालमा
नसम्झी मर्दछु भन्ने । २
नभूलौं धर्म आखिरमा
न यो मेरो न यो तेरो । २ । कुनै चिज २

स्रोत: गणेश प्रसाद मिश्र
मिति: २०७०/०६/२५

आरती

ऊँ जय जगदीश हरे ।

प्रभुका चरण उपासक कति कति पार तरे ।

मनको थाल मनोहर प्रेम रूप बाती

भाव कपुर छ मङ्गल आरती सब भांती ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

नित्य निरञ्जन निर्मल कारण अविनाशी

शरणागत प्रतिपालक चिन्मय सुख राशि ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

सृष्टिस्थितिलयकर्ता त्रिभूवनका स्वामी

भक्ति सुधा वर्षाउ शरण पर्यो हामी ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

आसुर भावनिवारक तारक सुखदाता

गुण अनुरूप तिमी हौ हरिहर औ धाता ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

युगयुग पावन गछौ अगणित रूपधरी

लीलामय रसविग्रह करुणा मूर्ति हरि ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

समता शान्ति प्रदायक १ सज्जन हितकारी १

चरण शरण अब पायौ प्रभु । भावभयहारी १ ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

भाव सुनिर्मल देउसाधकफलदायी

जीवन धन्य बनोस् प्रभु १ पदसेवा दाई ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

संयमसुरसरिताको अविरल धार बहोस

जति जति जन्म भए पनि प्रभुमा प्रेम रहोस् ॥ ऊँ जय जगदीश ॥

प्रेम सहित शुभ आरती जसले नित्य गर्यो

दिन दिन निर्मल बन्दै त्यो भव सिन्धु तर्यो ॥ ऊँ जय जगदीश हरे ॥

स्रोत: गणेश प्रसाद मिश्र

मिति: २०७०/०६/२५

आरती जगाउ राम, आरती जगाउ

नारायाको मन्दिरमा आरती जगाउ

सन्जे जगाउ राम सन्जे जगाउ

आरती बेला भयो सन्जे जगाउ ।

आरती है गाउँ नेपाल माताजी

एकै र कोटि नेपालीको भाग्य जगाउ

नवै र लाख ताराले द्विप जगाउ
आरतीको बेला भयो सन्जे जगाउ ।

आरती है गाउँ नेपाल माताजी
एकै कोटी नेपालीको भाग्य जगाऊ
नवै र लाख तारले दिप जगाऊ
आरतीको बेला भयो सन्जे जगाऊ ।

स्रोत: दुर्गा उप्रेति
मिति: २०७०/०७/२६

बालगीत

तेते छुपुछुपुः
 तेते छुपुछुपु तेल घटघट
 तेते छुपुछुपु नानी बढबढ ।
 हो हो बाबा हो हो
 थै थै राज थै थै
 आइज निन्दरी आइज
 सपनीमा घुमाइ ल्याइज ।

स्रोत: सविना घिमिरे
 मिति: २०७०/०५/०४

तराबाजी लै लैः
 ताराबाजी लै लै
 मामा आए घोडा
 माइजू आइन् डोली
 पापा ल्याइन् सोली
 खान दिन्छिन् भोलि,
 बुबुमाम सुपुक्क
 काफल गोडी कुटुक्क
 नाचन नानी नाचन
 पैसा दिउँला पाचन
 बारूली कम्मर भाँचन
 नाचन नानी नाचन

स्रोत: सान्ता धिताल
 मिति: २०७०/०५/०४

गोठेलौरी:

गोठेलौरी गोठै जा
 नुन लिन भोटै जा
 कुलो लग्लो पैराले
 थुन्न जा लौराले ।

स्रोत: सान्ता धिताल
 मिति: २०७०/०५/०४

कुरी कुरी माकुरी
पोईको घर दकुरी
सानी पनि होइन रे
लाज पनि छैन रे

स्रोत: सविना घिमिरे
मिति: २०७०/०५/०४

उडकुसी मुडकुसी बाईबाई
नक्कली दिदीले छोरो पाई
घरमाथि देवताथान
कल्ले देला कन्यादान
पञ्चैबाजा ठोकेर भयाइँ भयाइँ भयाइँ

स्रोत: देवकी पाण्डे
मिति: २०७०/०५/०४

काउबुडी आयो कताबाट आयो
काउबुडी आयो माथिबाट आयो
काउबुडी आयो माछा पोली खायो
काउबुडी आयो पिना पोली खायो
काउबुडी आयो मुसा पोली खायो
काउबुडी काउबुडी काउबुडी

स्रोत: सविना घिमिरे
मिति: २०७०/०५/०४

घाकुली बासुली
नानीको आमा पधेरा गइछ
पँधेराबाट पानी ल्याइन्छ
पँधेराबाट फर्केर आँउदा
गाग्रो फुटाइछ
लगाफाटो बोकेर
रूदैरूदै मामा घर गइछ ।

स्रोत: सविना घिमिरे
मिति: २०७०/०५/०४

ओरो डोरो वनमा बस्ने
बागको छोरो
टामटुम भुन्टो बुढो डुम

स्रोत: राधा सिलवाल
मिति: २०७०/०५/०४

सरर साइतको जाने माइत
के ल्यायौं कोसेली कुकुरको नाइटो
सरर साइत म जाने माइत
के ल्याउँला कोसेली कुकुरको नाइटो
सरर पिड मुसुराको दाल
आयो आयो दर्शै खसीको काल

स्रोत: प्रज्ञा खनाल
मिति: २०७०/०५/०४

आइज चरी आइज
नानीको आखाँमा आइज
नानीको आमा खोई
आइज चरी आइज
नानीको नाना खोई
नानीको आमा नाना लिन गइछ
आइज चरी आइज
नानीको आखाँमा आइज
निदरी आखाँमा आइज
निदरी बनेर आइज

स्रोत: सिता श्रेष्ठ
मिति: २०७०/०५/०४

बाङ्गाबाङ्गा खुट्टीले सिन्की खाँदम्ला
लैजाऊ बाबा तिम्रो भोटो बुङ्गै नाचम्ला

स्रोत: रमा अधिकारी
मिति: २०७०/०५/०४

युवा अवस्थाका लोकगीत

छोरी :

छोरा छोरी ए हजुर एकै हुन् सन्तान
छोरीलाई नै ए हजुर एकै हुन् भन्थान ।
छोरामात्र ए हजुर भएर के भो र
छोरी नभै ए हजुर चल्दै न व्यवहार ।
मन परेको चाहिन्छ, जीवन साथी रोज्न पाइन्छ ।

पढाइ देऔ ए हजुर भइहाली लाठी
बसी रैछु ए हजुर भैंसीलाई घाँस काटी ।
नदेउ जन्म ए हजुर छोरीको जनीलाई
छोरा मात्र ए हजुर भएर हुनेलाई ।
मन परेको चाहिन्छ, जीवनसाथी रोज्न पाइन्छ ।

स्रोत: सान्ता धिताल

मिति: २०७०/०५/२५

मन:

सुक्यो मन ए हजुर बाटेको धागो भैं
रून्छ मन ए हजुर बलेको आगो भैं ।
माइतीमा दाजुको हेला भो मैलो डाँडो काट्नि बेला भो
रेडियोले भन्दै छ बारम्बार छोरीले नि पाउने छन् अधिकार ।

दुई डोरा पोते गर्दा
बालाई जुठो लाग्दैन म मर्दा ।
छुपुछुपु रोपेर गैरी खेत
लाग्छ माया हुँदैन कहिल्यै छेट ।

माया तिम्रो रैन छ काना
सुन्दीनौ र यो मनको बालौना ।
हाँसेर बोलेको मात्रै हो
मनमा पीर छ मलाई प्रसस्तै ।

उज्जर छैन यो मेरो शीर पनि
चढ्दो उमेर बढ्दो छ पीर पनि ।
जहा गए नि सम्झन्छु जोडालाई
कालो कपाल उज्यालो मूढालाई ।
तिम्रो फोटो सिरानी मुनि
फोटोसँग बोलेर नहुनि ।
छ कि माया भनेर तैपनि
अन्तमाया लाछैन काही पनि ।

सँगैका साथी वकिल डाक्टर
मेरो मन हाँसेको काँ छ र ।
सम्झदा नि चल्दछ हुरी
दाइकी साली क्या राम्री सुन्दरी ।
साली नम्बरवान लाली ओठमा
कालो कोठी अभै राम्री भन ।

हजुर तपाई अर्काको छोरो
मलाई मात्रै माया भो एकोहोरो ।
घरता ककनी गाउँ, हो हाँसेनि रोएनि दुवै सँगै रौं ।
अल्लारेको परेर भर, जीवनले पाउने भो हन्डर ।
घरै मुनि केराको प्याकुल्ला
नलेउ चिन्ता म काखी च्यापौंला ।

स्रोत: जमुना महत

मिति: २०७०/०७/२७

भाग्य:

बालाई दिन्न आमालाई दिन्न दोष
जसलाई देको उसैलाई केही नहोस् ।
कसले गर्छ माया र दया

बाले दिएको हजुरै नभए ।

नदेउ छोरी सर्पपाइन्ट लाउनेलाई
घरछोडेर विदेश धाउनेलाई ।
विदेश गई धन कमाइ ल्याउला
सकेदेखि गैरी खेत किनौला ।
घरता ककनी गाउँ, हासेनि रोएनि दुबै सँगै रौं ।

बाले दिएको अमरा पुरीमा
विहान उठ्दा घाम लाग्छ धुरीमा ।
घर ता ककनी गाउँ, हासेनि रोएनि दुबै सँगै रौं ।

हाम्रो दाइ त काभ्रेको सि.डि.ओ.
घरमा खबर ल्याइ रहन्छ रेडियो ।
हाम्रो दाइ त नेपालको अफिसर
पाइन मैले बसेर खाने घर ।

यसै उसै आमाको काख रित्तै
लैजा दैव जन्मने वित्तिकै ।
काचो कटहर, म जान्छु पोखरा रोक मोटर ।

भोलि विहान म घर जानि
चुरेसम्म पुग्याउन को जानि ।
भोलि विहान म घर जानु छ
अर्काकी आमा रिजार खानु छ ।

दोलालघाटको ओरालो भरेछि
कस्ले देख्छ चिल्लोकार चढेछि ।
तिमी बसमा म आउँछु ट्रकमा
भेट गरौं पुतली सडकमा ।

स्रोत: जमुना महत
मिति: २०७०/०७/२७

जहाँ गएनि:

कति हिँडौ पुलती गाईसित
कति राऔं बालक भाइसित ।
सुखदुःख गरेर खाइ रै छु
कोहीलाई अमृत कोहीलाई विष भैरेछु ।
कति गरौं माइतीको नोकरी
घरमा भए भरिन्थ्यो भकारी ।
पानी पयो का पयो इन्द्रेणी
लाग्छ पीर लाग्दैन निन्द्रानि ।

गाईमा चयो हो रनवन, भैंसी चयो खहरेखोला
ला को माया त्यसै मरि गयो, रिसाउँनमा माफ होला ।
वारि पनि सल्लो पारि पनि सल्लो चिर्न पाए बल्दो हो
ककनीको डाँडो काटी गए पनि, अन्तै निर्वाह चल्दो हो ।

स्रोत: जमुना महत

मिति: २०७०/०७/२७

जीवन:

ए नानी १ तिमी त पहेंली पुतली
दाँतैमा लाउने वीरी
आफ्नो जवानीको उपयोग नगरे
आउँदैन जीवन फिरी ।
जङ्गलमा उड्ने जुरेली चरी हो
मासु मीठो ढुकुरको
मान्छे हेर्दा तिमी भलादमी चालको
बानी रैछ कुकुरको ।

बुढो भयो सब रङ्ग गयो
आँगन भयो परदेश
माभीलाई छपक्कै जालपनि
म खुःखीलाई आउँदैन कालपनि ।

बालककाल खेलैमा वितियो
हासखेलमा बैस गयो
उपकार केही गर्न पनि नपाई
ऐले पछुतो भयो ।

उठन कृष्ण, दर्शन है
त्रिभूपति जागा होइदेउ नन्दलाल
पूर्व दिशा उज्यालो भयो
तिरकुटी पर्वतमै भल्किए घाम
लौन है कृष्ण दर्शन देउ ।

स्रोत: अग्नि कुमार मिश्र
मिति: २०७०/०५/१२

वृद्धकालिन गीत

जीवन:

ए नानी १ तिमी त पहेंली पुतली
 दाँतैमा लाउने वीरी
 आफ्नो जवानीको उपयोग नगरे
 आउंदैन जीवन फिरी ।
 जङ्गलमा उड्ने जुरेली चरी हो
 मासु मीठो ढुकुरको
 मान्छे हेर्दा तिमी भलादमी चालको
 बानी रैछ कुकुरको ।

बुढो भयो सब रङ्ग गयो
 आँगन भयो परदेश
 माभीलाई छपक्कै जालपनि
 म खुःखीलाई आउंदैन कालपनि ।

बालककाल खेलैमा वितियो
 हासखेलमा बैस गयो
 उपकार केही गर्न पनि नपाई
 ऐले पछुतो भयो ।

उठन कृष्ण, दर्शन है
 त्रिभूपति जागा होइदेउ नन्दलाल
 पूर्व दिशा उज्यालो भयो
 तिरकुटी पर्वतमै भल्किए घाम
 लौन है कृष्ण दर्शन देउ ।

स्रोत: अग्नि कुमार मिश्र

मिति: २०७०/०५/१२

नृत्य गीत

सतै दही सेतै मोही बकुल्लीको दाँत
त्यहाँ भन्दा सेतो के देखे मैले गोरीका दारीमा वियाँ दाँत
आँगनीको टिपटापन ढुकुरले खायो मजुरले ल्यायो समाचार ।

दाइको घर:

दाइको घर त्यही पर होइन र
मलाई तिमीले चिनेको छैन र ।

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/०५

रत्यौली नाचेर:

रत्यौली नाचेर थै थै
साथमा छोरो बोकेर पोइल गई ।

बासी ढिँडो चोखै छ घिच भन्छन्
सुत्त जाँदा पाँसुल्ला मीच भन्छन् ।

यो घरमा रत्यौली छ भनी
आको म त भिर पैच्यो नभनी ।

बासी ढिँडो चोखै छ घिच भन्छन्
सुत्त जाँदा पासुल्ला मीच भन्छन् ।

यो घरमा रत्यौली छ भनी
आको म त भिर पैच्यो नभनी ।

रत्यौलीको दुई चौटा मासुले
घरमा जाँदा के भन्निन् सासुले ।

आयो जोगी खरानी घसेर
बाघको छाला पटुकी कसेर ।

यो त जोगी जालन्धर हो कि
पार्वतीलाई छल गर्न आयो कि ।

बेहुलाकी आमा चोटामा बसी छिन्
बाहिर निस्क हेरौं न कस्ती छिन् ।

हाम्रो दाइलाई क्या राम्रो स्वाएको
भाउजु अधि दाइ पछि लागेको

स्रोत: जमुना महत
मिति: २०७०/०८/०३

पहिलो चरण:

पहिलो चरण के गीत गाउने
सरस्वती मुखैमा नआउने ।

पारिपट्टि हो तोरी पेलेको
कान्छो दाइको रत्यौली खेलेको ।

मादलेलाई दुई रूपैयाँ दक्षिणा
गीत गाउनेलाई व्यर्थैका पसिना ।

दाजु गए:

दाजु गए सुपारी टोक्दै
भाउजु आउँछिन् घुम्टीले मुख छोप्दै ।

हाम्रो दाइले लगेको सुनचुरा
भाउजुलाई पुगेन कुन कुरा ।

हाम्रो दाइले लगेको दोपटा
खजन्ती हाँसेर चौपट्ट ।

आँसु:

हिजोसम्म घर धुरी ध्वाएर
आज आउँछिन् आमालाई रूवाएर
भाउजु तिमीले नभानु आँसु
आमा भन्दा दयालु छन् सासु ।

बुहारी:

धान कुल्चिदै हो भित्र पसौली
जेठी बुहारी भएर बसौली ।
माइती घरमा सम्पत्ति खात लार
आयौ भाउजु पछाडि हात लार ।

गहुँको पिठो मुखेर सुवारी
भरे आउँछिन् लक्षणकी बुहारी ।

बेहुलाको आँगन:

सुन्य भयो बेहुलाको आँगन
कसार चिउरा दिन्छन् कि मागन ।

मादल:

मादलको दुई पट्टि भ्वाङ् पन्यो
मुसो मन्यो विरालो दङ् पन्यो
चट्कास्वारले बजाइ देउ मादलु
खरी भरे तिरौला हजारू ।

साह्रै असल:

घरैमुनि चकलेटको पसल छ
हाम्रो दाइ त साह्रै नै असल छ
हाम्रो दाइ त नराम्रा थिएनन् ।
रङ्गीन टि.भी. दिएकि दिएनन् ।

स्रोत: कोपिला तामाङ

मिति: २०७०/०८/२६

तीजे गीतको नमुना:

पारि पाखा सेतै भयो सिमलुको भुवाले
छोराजति परदेश गए भन्छन् बुवाले
दाजुभाइलाई उई रमाइलो मोटरको लाइन
हामी छोरी भइन्जेल गर चइन ।

छोरालाई दिनदिनै मास्टरको काखमा
हामीलाई दाउरा-घाँस वन-पाखामा
पढ्न जाने बेलामा जानु पऱ्यो मेलामा
विकास गर्ने बेलामा घरको भेलमा

दिदीबैनी घर जान्छन् रित्तो भोला बोकेर
दाजुभाई अंश लाउँछन् कीलो ठोकेर ।

स्रोत: कोपिला तामाङ
मिति: २०७०/०५/२३

असारे गीतको नमुना:

आकाशैभरि बादलु बस्यो पानी है पर्नलाई
लङ्काबाट रावण भऱ्यो सीतालाई हर्नलाई
सिरूमा पाते खुकुरी मेरो पित्तले कमानी
रामकी सीता रावाले हेर्दा को थियो जमानी ?

स्रोत: सरस्वती आचार्य
मिति: २०७०/०३/१५

धान है रोप्नु छुपु र छुपु असारको मासमा
राजको बेठी म कन्ने केटी बाँच्नु छ आसमा
बाबा र ज्यूको या गैरी खेत पानी है छिरूवा
माथैमा लाउँ कि हातैमा लाउँ की बाबरी विरूवा
छुपुमा छुपु खेत है रोप्नु हातैमा बिउ छउन्जेल
राम्रैमा लाउँला मीठैमा खाउँला यो जीवन रहुन्जेल ।

स्रोत: मदन श्रेष्ठ ।
मिति: २०७०/०३/१५

कहाँमा जन्मे राम लछुमन
कहाँ जन्मिन् सीतामाई - रानी भ्यालैमा
हस्तिनापुरमा राम लछुमन
जनकपुरमा सीतामाई - रानी भ्यालैमा
के के मा खान्छन् हात्तीमा घोडा
के के खान्छन् तम् जनपुर - रानी भ्यालैमा
दानामा खान्छन् हात्तीमा घोडा
भोजन खान्छन् राम जनपुर - रानी भ्यालैमा

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०८/१९

दिदीको हातमा प्वाल परेको रोटी
हाम्रो हातमा दनेउरा - रानी भ्यालैमा
भेट हुँदा पनि नबोलेर हिँड्छेउ
ला खा कहिले भन्यौं र - रानी भ्यालैमा
नभनन त्यसो बुझिदेउन यसो
मैले पनि मागेको - रानी भ्यालैमा
बल्लै देखें मैले कोल्टे परिपरि
बहिनी आउने लागेको - रानी भ्यालैमा
हात्तीमाथी भुलै भुल - रानी भ्यालैमा
घण्टाघर जत्रो तिलहरी दिउँला
टुँडिखेल जत्रो शिरफूल - रानी भ्यालैमा

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०८/१९

एकै र मुठी लै खरूकी घाँस गाईलाई हैन देउलीलाई
फूलै र फूलको लै माला है लाऊँला भरे आउने बेहुलीलाई

रातो छ सारी रातै छ पारी हिँड्दा देखें पिँडुला
उनको वैश देखी भन्छन् स्वामी राजै ली काखैमा हिँडुला

पाखा मकै बारी सबै फाँटभरी भुलिसक्यो धान रे
बेहुला गाका बेहुलीलाई लिन जन्ती गाका खान रे

हे दुलही रानी खन्याइदेउन पानी मुसो लुक्ने दुलोमा
गरी लिपपोत स्वामी राजासित सुत्नु छ रे चुलोमा
सुत्तलाको केसा मिल्काएर स्वामीजीलाई रिभाउन
चरी भङ्गालोमा उनकै अङ्गालोमा आयौ जीवन बिताउन

मोटो बहर गोरू अघाएर छोडूँ खले गरो साउनलाई
पटुकीले कसी खाउली बसी बसी धोके छोरो पाउनलाई

स्रोत: दुर्गा उप्रेती

मिति: २०७०/०८/१९

एउटा गोरू जोती रहने एउटा गोरू दाइँमा
गुन्द्री बुन्ने सिप छैन बस खाली भुइँमा
काटी हाल निगाली त ल्याउला घिसारेर
चेलीसित पिरती लाएँ मनै बिचारेर
सेरच साइँला सेरच माइला उखु पालते सेरच
जोखौं तुलो भरौं पाथी कसको माया धेरै छ
हिमाल चुली पल्लोपट्टी दुम्सी लुक्ने दुलो
जोखौं तुलो भरौं पाथी कसको माया ठूलो

स्रोत: ठूली तामाङ

मिति: २०७०/०८/२१

गैराबारी जोती ल्याउने गोरू मेरो तिल्के
उठी नाच कम्मर भाँच बसी पार भिल्का
आधाबारी धानको नल आधा बारी ढोइ
हाम्रो भिल्के नाचदै आयो खोइ बाटो छोड
जुङ्गा मुठे ताउ लगाउँदै आइपुग्यो हल्लाउँदै
दुलाहाकी आमा पनि उठी बल लगाउँदै
जुङ्गा मुठे ताउ लगाउँदै आइपुग्यो हल्लाउँदै
दुलाहाकी फुफू पनि उठी बल लगाउँदै
गोठालोले हलो काट्या बनै भरि चोइटा
सबै दिदी जम्मा भए कान्छी दिदी खोइत

त्यसै भनी सोधें सबै दिदी गइछिन् पाइल
उकालीको चिसो पानी गोगन पातले पिउँला
हाँसी दिउँला बोली दिउँला जोवन के को दिउँला

स्रोत: ठूली तामाङ

मिति: २०७०/०८/२९

भुर्का मुर्का फलामको बनाइहालौं काँजो
हाम्रो गाउँका तरूनीको पोइल जाने चाँजो
जति खायो उति मिठो गैरी गाउँको तिदुँ
यति राम्रो तरूनीलाई के को रङ्ग फिँजु
उकालीको चिसो पानी खाऊँ कि खाऊँ कि लाग्छ
पल्लो गाउँको जेठासँग जाऊँ कि जाऊँ कि लाग्छ
पल्लो गाउँको जेठाजुको कत्रो चलन चाँजो
हाम्रो घरको लिखुरेको दैला मुनि बाँभो
पल्लो गाउँको जेठाजुको तिन्टा भैसी लैना
हाम्रो घरको लुरे पोइको एउटा पनि छैन
पल्लो घरको जेठाजुको भकारीमा धान छ
हाम्रो घरको लुरे पोइले तीनै पाथी खान्छ
रातो माटो खनी खनी तरूलको ठुन्को
माया लाग्छ नन्दे भाइको भल्को लाग्छ उनको
रातो माटो खनी खनी तरूलको बेलो
हातमा लेउली हुक्का चिलिम काखमा लेउली चेलो
कान्छा दाईले हलो जोत्यो डल्ला फर्काई फर्काई
अन्तरेले स्वास्नी ल्यायो जुल्फी लर्काई लर्काई

स्रोत: टिकादेवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/१९

तल्लो घरको नेठाजुको रछ्यान मुनि मेवा
एउटा मेवा मार्गुँ भने जेठानीको पेवा
तल्लो घरको जेठाजुको भकारीमा धान छ
हाम्रो घरको लिखे पोइ त थोत्रो थैली तान्छ
तल्लो घरको जेठाजुको ढाकर भरि नुन छ

हाम्रो घरको लिखे पोइ त धुरुधुरु रून्छ
तल्लो घरको जेठाजुको कत्रो ठूलो मान छ
हाम्रो घरको लिखे पोइ त बोल्दा इजेत जान्छ ।

स्रोत: दुर्गा उप्रेती
मिति: २०७०/०८/१९

हे आमा पोइ पय्यो टाड्खुट्टे
हुन्छ बाबै धपाउँछ लाम्खुट्टे
हे आमा पोइ पाय्यो डेरे
हुन्छ बाबै ओछ्यानमा अछेरे
हे आमै पोइ पय्यो लुते
हुन्छ बाबै ओछ्यानमा नमुते

स्रोत: सावित्री कँडेल
मिति: २०७०/०८/१९

सरिपको काँचुली माहुरीको घर
दुलाहाकी आमालाई मभेरीमा भार
रोजी रोजी ले जोगी खोजी खोजी ले
दुलहाकी आमालाई खोजी खोजी ले
सरिपले काँचुली माहुरीको घर
दुलाहाकी दिदीलाई मभेरीमा भार
रोजी रोजी ले जोगी खोजी खोजी ले
दुलहकी दिदीलाई खोजी खोजी ले
सरिपको काँचुली माहुरीको घर
दुलाहाकी माइजूलाई मभेरीमा भार
रोजी रोजी ले जोगी खोजी खोजी ले
दुलहकी दिदीलाई खोजी खोजी ले

स्रोत: टिका देवी ढुङ्गाना
मिति: २०७०/०८/१९

बरूनीको टपरी गौदाने गाई
कस्ती होलिन् आजका रामकी सीतामाई
बरूनीको टपरी गौदाने गाई

जून जस्ती आजका रामकी सीतामाई
बरूनीको टपरी गौदाने गाई
कति ल्याए गाग्री कुँडे कति ल्याए गाई
बरूनीको टपरी गौदाने गाई
ल्याए होलान् ठूला ठूला रोचे अधिलाई

बरूनीको टपरी गौदाने गाईलाई
आए आए रामजी सीता अगिलाई
शिरफूल लिएर गए रामजी,
आई पुगे रामजी सीता अगिलाई
कसोगरी ल्यायौ बाबु गौदाने सीतालाई
दाम्लोले बाँधे आमा गौदाने गाईलाई
शिरफूलले ताने आमा सीतामाईलाई
कहाँ बाँधी राखूँ आमा गौदाने गाईलाई
कहाँ लगी राखूँ आमा सीतामाईलाई
गोठमा बाँध बाबु गौदाने गाई
कोठामा राख बाबु सीतामाईलाई
के खान दिऊँ आमा गौदाने गाईलाई
के खान दिऊँ आमा सीतामाईलाई
ढुटो पिठो देउ बाबु गौदाने गाईलाई
खाजा सामल देउ बाबु सीतामाईलाई
के सोत्तर दिने आमा गौदाने गाईलाई
कुन ओछेन दिने आमा सीतामाईलाई
वनमारा सोत्तर गौदाने गाईलाई
तिम्रै खाटमा सुताउ बाबु सीतामाईलाई

स्रोत: देवकी पाण्डे

मिति: २०७०/०८/२९

सालको पात रेलीमाई दाजुको हात
एउटा चिठ्ठी रेलीमाई पठाइदेउ रेबाट
उकालीमा रेलीमाई जाउँ कता कता
नजाउँ भने रेलीमाई माया भो बेपत्ता
रेलै आयो रेलीमाई हुरुरू हुरुरू

अब हामी रेलीमाई जाउँ अन्तै सुरू
 यो रेलैमा रेलीमाई पर्खनु होला
 म त आउँछु रेलीमाई साइकलै चढेर
 रेलको भाडा रेलीमाई तिरेको मैले
 दुःख काट्यो रेलीमाई कान्छी मायाले
 खै नाचेको रेलीमाई खै कम्मर भाँचेको
 लाली जोवन रेलीमाई कैलेलाई साँचेको
 बाटा मुनी रेलीमाई काउलीको बारी
 छप छप रेलीमाई काटेको छ भारी
 आज मादल रेलीमाई बजेको सुनेर
 आए म त रेलीमाई भ्याल ढोका थुनेर

स्रोत: अग्नी कुमार मिश्र

मिति: २०७०/०८/१९

रतेलीको बोको छ खाउँला भन्ने धोको छ..... २
 हो हो मलाई नढाँटन म पनि खान्छु नि..... २

हिजो मलाई के भन्यौं पानको दोकानमा
 हाम्लाई जिस्काई नहिँड यस्तो एकान्तमा
 हो हो मलाई नढाँटन म पनि खान्छु नि..... २

रतेलीको बोको छ खाउँला भन्ने धोको छ २
 हो हो मलाई नढाँटन म पनि खान्छु नि..... २

स्रोत: टिका देवी ढुङ्गाना

मिति: २०७०/०८/१९

केही स्रोत व्यक्तिहरुको संक्षिप्त परिचय

टीकादेवी ढड्गाना २०१० सालमा जन्मनु भएको हो । उहाँले १५ वर्षको उमेर देखि लोकगीत गाउन थाल्नु भएको हो र सो कार्य हाल सम्म पनि जारी रहेको देखिन्छ । उहाँले खासगरी नुवाकोट जिल्लाको स्थानिय मेला, पर्व, विभिन्न उत्सव तथा खेतबारीमा काम गर्दा होस् वा बनपाखामा घाँस दाउरा गर्दा होस् उहाँको गीतका स्वरलहरीका माध्यमबाट आफ्ना मनका भावहरु प्रकट भएको पाइन्छ । उहाँको गीतका भाव खास गरि सामाजिक, सांस्कृतिक चालचलन, दुःख-सुख, हर्ष-पीडा भएको देख्न सकिन्छ । चौघडा गा.वि.स. वडा नं. ३ मा बसेर उहाँले लोकगीतको क्षेत्रमा धेरै टेवा पुर्‍याउनु भएको कुरा लोकगीत संकलन गर्न उहाँको गा.वि.स. मा जादा मैले महसुस गरे । उहाँले यस गा.वि.स. का वा नुवाकोट जिल्लाको लोकगीतहरुको संरक्षण वा निरन्तरताको लागि अभै पनि आफ्नो जीवनको उत्तराद्धमा पनि सक्रिय रुपमा नै योगदान दिइरहेको कुरा लोकगीत संकलन गर्न जादा पाइयो ।

बलराम खतिवडा २००८ सालमा बालकुमारी गा.वि.स. वडा नं. १ मा जन्मनु भएको हो । उहाँले लोकगीतका विभिन्न क्षेत्रमा योगदान दिनुभएको देख्न सकिन्छ । उहाँले लोकगीतको संरक्षण र निरन्तरताको लागि सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको कुरा लोकगीत संकलनगर्न जादा पाइयो । उहाँले भजन, बाह्रमासे गीत, दाँइ गीत, सिलोक जस्ता अनेकौ गीतहरु गाउने गरेको देखिन्छ । उहाँ कुनै पनि विषयलाई तत्कालै गीत बनाएर गाउन सक्ने प्रखर व्यक्तित्वका रुपमा देखिनु हुन्छ । उहाँको लोकगीतका भावमा खासगरी स्थानीय समाजले भोगेका देखेका महशुस गरेका र उनीहरुको जीवनको यथार्थ चित्रण भएको पाइन्छ, भने अर्को तिर समाजलाई चेतना जगाउने, आधुनिक तरिकाबाट खेतिपाती गरी ग्रामिण समाजलाई आर्थिक रुपले अगाडी बढाउनु पर्छ भन्ने भावना अभिप्रेरित गर्ने खालका गीतका माध्यमबाट समाजलाई अगाडी बढाएको देख्न सकिन्छ ।

अग्नी कुमार मिश्र २००६ सालमा नुवाकोट जिल्लाको कविलास गा.वि.स.को वडा नं. २ मा जन्मनु भएको हो । उहाँले आफ्नो स्थानीय संस्कृति र रहनसहन जोगाइराख्न महत्वपूर्ण योगदान दिएको कुरा गीत संकलन गर्न जाँदा पाइयो उहाँले लोकगीतका माध्यमबाट

उत्साह मनोरञ्जन, हौसला, शिक्षा जस्ता कुरा आफ्नो गीतमा समेटि लोकगीत गाउने र मनोरञ्जन दिने गरेको पाईन्छ । उहाँको लोकगीतमा त्यस क्षेत्रका जनताले प्रत्यक्ष रुपमा भोगेको, देखेको महसुस गरेका जस्ता कुराहरु उहाँको गीतमा देख्न पाइन्छ भने अर्कोतिर उहाँले भजन किर्तनका माध्यमबाट समाजमा धार्मिक आस्थाको प्रबर्द्धन संरक्षण गरेको देख्न सकिन्छ । हालपनि उहाँलाई पूजा आजा, व्रत, धार्मिक अनुष्ठान आदिमा भजन, किर्तन, आरती जस्ता आध्यात्मिक गीत गाइरहेको देख्न सकिन्छ ।

(नृत्यको एक दृष्य)

